

”Omaperäisistä otteistaan tunnettu” –

Suomen suurlähettiläiden raportointi Idi Aminin Ugandasta vuosina 1971–1979

Turun yliopisto

Poliittinen historia

Pro gradu -tutkielma, 40 op

Jerkko Holmi

Marraskuu 2018

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historia ja valtio-opin laitos

HOLMI JERKKO: ”Omaperäisistä otteistaan tunnettu” – Suomen suurlähettiläiden raportointi Idi Aminin Ugandasta vuosina 1971–1979

Tutkielma, 127 s., 2 liites.

Poliittinen historia

Marraskuu 2018

Tutkimuksessa analysoidaan Suomen Ugandaan akkreditoitujen suurlähettiläiden raportointia Ugandasta aikana, jolloin Idi Amin oli maan johdossa. Raportteja analysoidaan laadullisen analyysin avulla. Suomen suurlähettiläs lähetti raportteja Ugandasta suurien tapahtumien yhteydessä koskien joko Ugandan politiikkaa tai Suomen ja Ugandan välisiä suhteita. Pääosin kuitenkin kaikki vähänkin isommat tapahtumat Ugandassa tai maan toimintaan liittyen ilmoitettiin Suomeen. Aminin valtakauden alkupään tapahtumista itse vallankaappaus ja aasilaisten karkottaminen olivat suurimmat asiat. Loppupäässä taas keskiöön nousi maan sisäinen kiristynyt tilanne, jonka lähtölaukauksena olivat maan anglikaanisen piispan murha ja huipentumana ulkopoliittinen jännite Tansanian kanssa sekä diplomaattisuhteiden välirikon uhka Suomeen. Näiden kahden tapahtumarikkaan muuttaman vuoden kestäneen ajanjakson välissä oli siis selvästi hiljaisempi jakso. Tästä on poikkeuksellisen vähän arkistomateriaalia, josta johtuvia syitä myös pohditaan tutkielmassa. Pelkkä suurlähettilään vaihtuminen ei itsessään kuitenkaan selitä raporttien määrän selkeää muutosta. Taustalla vaikuttaneena syynä oli, ettei Ugandassa tosiaankaan tapahtunut sillä tavalla merkittävää, mitä edeltävinä vuosina. Tilanne vakiintui niin, ettei kaikkea nähty enää aiheelliseksi raportoida välittömästi. Vaikkakin Uganda oli käsitellyn aikakauden aikana käytännössä yhtä kuin Idi Amin, monesta raportista löytyy selkeät kohdat, joissa analysoidaan Aminia ja osat, joiden tarkoitus on todellakin ollut selittää Ugandan tilannetta. Asioista raportoitiin kaikkien suurlähettiläiden osalta pääsääntöisesti hyvin faktapohjaisesti. Millekään villeille arvauksille raporteissa ei annettu sijaa ja ennusteet tulevastakin olivat useimmissa tapauksissa pohjautuneet käytyihin keskusteluihin ja arviointeihin.

Asiasanat

Uganda, Afrikka, Suomi, ulkopoliitiikka, diplomatia, ulkomaanedustus, suurlähettiläät, akkreditointi, kylmä sota, yksinvalta

Turun yliopiston laaturjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	2
1.1 Tutkimuksen aihe ja edeltävä tutkimus	2
1.2 Tutkimuskysymykset.....	5
1.3 Tutkimusmenetelmät	6
1.4 Tutkimuksen lähdeaineisto ja tutkielman jaottelu	10
2 Ugandan itsenäistyy ja Suomi aktivoituu.....	13
2.1 Itsenäistynyt Uganda ja vähäiset keskinäiset suhteet ennen vuotta 1971	13
2.2 Suomessa seurataan tarkasti, kun Amin kaappaa vallan	18
2.3 Aasialaiset karkotetaan, mutta Suomi vain seuraa sivusta	35
3 Vallan hiljainen keskivaihe	52
3.1 Suomeen tulee vain vähän raporteja.....	52
3.2 Lentokonekaappaus aikakauden poikkeuksena.....	72
4 Aminin valta alkaa heikentyä.....	79
4.1 Tilanne Ugandassa kiristyy ja Suomi on lähellä katkaista diplomaattiset suhteet	79
4.2 Ugandalainen poikkeus: turvapaikkatapaus John Mwesigwa	88
4.3 Suomen suhde Ugandaan pysyy olemattomana	98
4.4 Suomen suhteet uuden hallituksen kanssa ja Ugandan myöhemmät ajat	111
5 Johtopäätökset.....	117
LÄHTEET.....	122
LIITTEET	128

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe ja edeltävä tutkimus

Suomen ulkopoliittikkaa ja sen suhteita muihin valtioihin on tutkittu runsaasti niin poliittisessa historiassa kuin muillakin tieteenaloilla. Eritoten kylmän sodan aikakauden valtiosuhteet, varsinkin Neuvostoliittoon, sekä kansainväliset järjestöt ovat olleet keskeisimpiä suomalaisia tutkimuksenkohteita.¹ Yleisesti mitä eksoottisemmasta ulkovallasta ja vähäisemmästä kanssakäymisestä on ollut kyse, sitä vähemmän maata on analysoitu ja tutkittu. Tämä ei kuitenkaan samalla automaattisesti tarkoita sitä, etteikö kyseistä maata tai näkökulmaa voitaisi tutkia. Samaan aikaan myös yksi konkreettinen osapuoli ulkopoliitikasta on osin sivuutettu – ulkoasiainministeriön² saaman tiedon lähteenä toimivat useimmissa tapauksissa asemamaihin lähetetyt suurlähettiläät. Suurlähettiläiden raportit ovat monesti ainoa vähänkään luotettava suomalaista käyttöä varten tehty tietolähde vähemmän tunnetuista valtioista, kuten Uganda. Siksi olen valinnut aiheekseni jotain hieman tavallisuudesta poikkeavaa. Pro gradu -tutkielmassani tutkitaan Idi Aminin ajan Ugandaa vuosina 1971–1979 suomalaisten suurlähettiläiden raporttien näkökulmasta. Tarkoitukseni on selvittää, mitä Suomen eli ulkoasiainministeriön nimittämät suurlähettiläät, ja sitä kautta ulkoasiainministeriö, tiesivät Ugandan tilanteesta tuona aikana ja millaista kanssakäymistä Suomen ja Ugandan välillä oli.

Tutkielman tarkoitus on kuvata Suomen suurlähettiläiden tietoja ja raportointityyliä Ugandasta. Tutkimuksen tarkoitus on avata Suomen ulkopoliittisten suhteiden tutkimukselle uusia suuntia. Samalla tunnetummaksi tulee eksoottinen afrikkalainen valtio ja sen päämies, joista harvalla suomalaisella on paljoakaan tuntemusta.³ Sen sijasta, että ”aina” tutkittaisiin vain Suomen ulkopoliittikan kannalta lähimpiä tai keskeisimpiä valtioita tai

¹ Hakovirta–Väyrynen 1975; Forsberg–Vaahtoranta 1993; Visuri 2006; Tarkka 2012. Kirjoittajan huom. Tutkimusta on viime aikoina kiihdyttänyt myös se, että kylmän sodan loppumisesta on tullut kuluneeksi 25 vuotta, joka on useiden Suomen valtion asiakirjojen salassapitoaika.

² Läpi työn käytetään termejä ulkoasiainministeriö ja ulkoasiainministeri.

³ Tuohon aikaan ulkomailla ei juurikaan tunnettu Idi Aminin lisäksi kuin ehkä yleisurheilija John Akii-Bua, joka voitti ensimmäisenä ugandalaisena olympiakultaa. Tämä tapahtui vuoden 1972 Münchenin olympialaisissa 400 metrin aidoissa, jossa hän samalla teki maailmanennätyksen. Akii-Bua joutui jäämään pois vuoden 1976 olympialaisista Ugandan boikotoidessa 30 muun Afrikan maan kanssa Uuden-Seelannin osallistumista kisoihin, eikä siten voinut puolustaa kultamitaliaan.

kansainvälisiä järjestöjä ja niiden suhteita Suomeen⁴, on mielenkiintoista myös selvittää, mitä Suomessa tiedettiin hieman erikoisemmista maista, miten suurlähettiläät siellä toimivat ja mitkä asiat nousivat tiedottamisen keskiöön. Varsinkin kun Afrikkaa, saati Ugandaa, on tutkittu hyvin vähän modernimman historian viitekehyksessä diplomaattisuhteiden osalta. Tutkimukseni Afrikasta on myös eräällä tapaa pieni päänavaus uuteen suuntaan, josta poliittisessa historiassa ei ole vielä kovastikaan tehty tutkimusta. Tässäkin suhteessa Afrikka on edelleen suurelta osin ”musta maanosa”.

Pitää samalla kuitenkin muistaa, että tutkimuksen tekemistä puhtaasti Suomen ulkopoliitikasta suhteessa Ugandaan tai vastaaviin Afrikan maihin ei voida nähdä kovinkaan hedelmällisenä, koska kyseisiä suhteita ja ulkopoliittisia toimia on alkujaankin ollut hyvin vähän ja niiden painoarvo Suomelle on lähtökohtaisesti ollut joko hyvin pieni, ei kovinkaan tärkeä tai molempia. Vaihtoehtoisesti tässä tapauksessa tarkasteltavia maita pitäisi olla selkeästi useampia kuin yksi kattavamman aineiston ja vertailukohtien saamiseksi. Sen sijaan raportointiin ja ulkovallan seurantaan käytetty raportointityyli ja sisältöpohjaiset painotukset, joita omassa pro gradu -tutkielmassani aion tarkastella, sopivat huomattavasti paremmin tutkimuskohteeksi yksittäisen valtion osalta. Toisekseen tutkielmani näkökulmaa laajentaa se, että tarkastelun kohteena ei ole vain yksittäinen tapahtuma tai lyhytaikainen episodi vaan suhteellisen pitkä ajanjakso. Samaan aikaan kuitenkin tämä ajanjakso muodostaa yhden koherentin ja helposti hallittavan kokonaisuuden, jonka läpi kantava tekijä on maata vuodet 1971–1979 hallinnut Idi Amin. Tarkoitus ei silti ole tarkastella koko aikakautta tarkasti ja nostaa kaikkea mahdollista tuon ajan Ugandasta esille. Vaikka tutkielma etenee kronologisesti, korostan niitä tapahtumia ja ajankohtia, jolloin suomalaiset suurlähettiläät raportoivat Ugandan asioista Suomeen.

Tutkimuksen rajaus on yksi aiheen eräällä tapaa helpoimpia tehtäviä tutkielman lähtökohdista. Koska Aminin valtakaudella on selkeät alkamis- ja päättymisajankohdat, on luonnollista asettaa tutkielma tähän aikaikkunaan. Toki työssä tullaan myös vierailemaan tämän aikakauden rajapintojen ulkopuolella paremman kokonaiskuvan saamiseksi, mutta pääpaino on nimensä mukaisesti Aminin aikakaudessa. Täten katsaukset aikaan ennen ja

⁴ Forsbeg–Vaahtoranta 1993, 17–8,20–1. Junnilla listaa tähän joukkoon vuonna 1988 juurikin Neuvostoliiton, Ruotsin, Länsi-Euroopan EEC- ja EFTA-maat sekä Pohjois-Amerikan. Junnilla 1988, 106–8.

jälkeen Aminin vallan ovat lähinnä taustoittavaa ja kokonaisuutta selventävää. Tässä tilanteessa aineiston löytäminen ja rajaaminenkin on ollut huomattavasti helpompaa. Rajallinen määrä aineistoa Ugandasta mahdollistaa pidemmän, mutta tarkkaan rajatun, aikakauden valitsemisen ja tehokkaan tutkimisen.

Koska Suomen ulkosuhteista Afrikkaan ei juurikaan ole tutkimusta⁵, täytyy tutkimusta myös siksi taustoittaa hieman erilaisella tavalla. Suomen ulkopoliittista toimintaa, diplomatiaa ja ulkoasiainministeriön toimia on kartoitettu kylmän sodan ajalta kattavasti erityisesti Timo Soikkasen *Presidentin ministeriö* -kirjasarjassa⁶. Samoin Idi Aminia itseään, hänen persoonaansa ja hallintoaikaansa on kansainvälisesti tutkittu jonkin verran, vaikkakin useamman teoksen kohdalla tutkimuksen löytyminen Suomesta on usein haasteellista tai täysin mahdotonta. Toisaalta Idi Aminin Uganda on yksi huomion kohteista monissa kattavammin Afrikan poliittisista ja valtioiden hallinnollista kehitystä kuvaavassa kirjallisuudessa sekä osana brittiläisen imperiumin loppua 1900-luvulla⁷. Tällä tavoin mahdollisia suurlähettiläiden raporteista esiin nousevien yksityiskohtien selittäviä tekijöitä voidaan löytää myös yleisestä afrikkalaisesta toimintakentästä tutkimukseni avulla. Tärkeä on myös huomata, etteivät Afrikan saati Ugandan asiat olleet suomalaisten jokapäiväisen elämän kiinnostuksen kohde, joten tarkastelu on siksikin syytä rajoittaa vain niihin suomalaisiin instansseihin, joissa Ugandaa edes jollain tasolla käsiteltiin eli ulkoasiainministeriöön. Tarkoitus ei ole niinkään tutkia ulkoasiainministeriön toimia aiheessa (joita tuskin olikaan muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta), vaan lähinnä kuvata sitä, millaisista asioista Suomeen raportoitiin ja millä tavalla. Toki merkittävimmät Suomessa toteutetut toimet ovat osa raporttien esittämää kuvaa Ugandasta. Tavallisen kansan keskuuteen Ugandan tapahtumilla ei ollut suoraa vaikutusta, eikä se siten aiheuttanut tutkimuksen kannalta olennaista julkista keskustelua tai muita toimia. Suomalainen lehdistö toki seurasi Ugandan tilannetta osana ulkomaan uutisointiaan. Täten sen tason tutkiminen tämän aiheen osalta ei ole mielekäästä ja jää luonnollisesti pois tutkielman keskiöstä. Myöskään ulkoasiainministerien tarkkailu sellaisenaan ei muodostaisi riittävän koherent-

⁵ Pois lukien ehkäpä Etelä-Afrikan apartheidia ja Suomen osallistumista kansainvälisiin itsenäistymisprosesseihin Afrikassa koskevat aiheet, kuten Halinen 1988; Hämäläinen 2018; Jalonen 2002; Virri 2016.

⁶ Soikkanen 2008.

⁷ Esim. Maitland-Jones 1973, Maxon 1986 tai Wiseman 1991.

tia kokonaisuutta, sillä Uganda ei ollut ministeriön suurin seurannan aihe ja lisäksi tarkasteluvälilläni Suomen ulkoasiainministerinä toimi kuusi eri henkilöä kahdeksassa eri hallituksessa^{8,9}.

1.2 Tutkimuskysymykset

Tutkimuksen tavoitteena on siis selvittää yleisesti ensinnäkin se, miten ja millaista tietoa Ugandan tilanteesta Suomen ulkoasiainministeriöön tuli suurlähetystöjen kautta vuosina 1971–1979, aikavälinä jolloin Idi Amin kaappasi vallan maassa, johti sitä ja lopulta syrjäytettiin. Konkreettisena tarkoituksena on kartoittaa, millaisia asioita ja kokonaisuuksia nähtiin tärkeinä tiedottaa ja tiedotettiin Suomeen. Samalla voidaan nostaa esiin se, olivatko raportit vain saatujen tietojen kertaamista vai suurlähettiläiden omia tai lainaamia arvioita tilanteesta. Toiseksi tutkimuksen tähtäimessä on selvittää, millä tavoin Suomen Ugandaan nimetyt edustajat raportoivat asioista, toisin sanoen, missä valossa Ugandan tilanne esitettiin ja mitkä yksityiskohdat nostettiin konkreettisimmin esille. Kolmanneksi on pyrkimyksenä selvittää, muuttuiko raportoinnin tyyli Aminin valtakauden edetessä ja suhtauduttiinko vallitsevaan tilanteeseen eri aikoina eri tavalla. Vaikka tarkasteltavalla aikakaudella Ugandasta vastaava suurlähettiläs vaihtui kahdesti ja asemapaikkakin kertaalleen, ei ole tarkoituksenmukaista etsiä ainoastaan eroavaisuuksia henkilöiden väliltä, vaan lähinnä tarkastella yleisempää muutosta asennoitumisessa Aminin Ugandaan. Pysin tutkielmassani vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

1. Mistä asioista tai tapahtumista tiedotettiin ulkoasiainministeriölle suurlähetystöistä Ugandaa koskien?
2. Miten asioista raportoitiin ja mitkä asiat nostettiin esille?
3. Muuttuiko raportoinnin tyyli tai suhtautuminen Ugandaan Idi Aminin valtakauden edetessä?

⁸ Soikkanen 2008, 20.

⁹ Suomalaisen relevanssin vähyyttä kuvaa hyvin se, että Ugandan tilanteesta keskusteltiin ainoastaan keran Eduskunnassa. Tuolloinkin asia nostettiin esille kirjallisessa kysymyksessä n:o 282, joka koski Ugandan lisäksi myös Kambodzhasa tapahtuneita ihmisoikeusloukkauksia ja sitä, mihin toimiin Suomen hallitus aikoi niiden lopettamiseksi. Edustaja J. Juhani Korttesalmen kysymys oli otsikoitu ”Väkivallan lopettamisesta eräissä valtioissa”. Vuoden 1977 valtiopäivät. VP 1977 ak F 2, kirjallinen kysymys n:o 282, 401–3.

Koska tutkimusta muiden maiden raportointityyleistä tai -tavoista afrikkalaisista maista ei ole helposti saatavilla, niiden nostaminen esille ja vertailu tutkimukseni ei ole luontevaa, saati käytännöllistä. Sen sijaan Ugandana akkreditoitujen suurlähettiläiden pohjoismaisen yhteistyön käyttöä ja kanavia Suomen Uganda-suhteissa tullaan tutkimuksen edetessä käsittelemään. Tämä aihe ei itsessään muodosta omaa erillistä tutkimuskysymystä, mutta joka tulee huomioidensa osalta limittymään tutkielman tutkimuskysymyksiin ja nostetaan erikseen esille johtopäätöksissä.

1.3 Tutkimusmenetelmät

Tutkielman teoreettinen näkökulma tulee painottumaan suurlähetystöjen raporttien sisältöön, kerrontatyyliin ja niiden kautta välittyvään suhteeseen lähettiläiden ja Suomen ulkoasiainministeriön välillä. Tarkoitukseni on analysoida alkuperäisaineistoa laadullisen analyysin pohjalta käyttäen hyväksi Pertti Alasuutarin teoriointia hänen kirjassaan *Laadullinen tutkimus 2.0*¹⁰.

Aineiston havainnoinnin peruselementit liittyvät raporttien tuottajiin, ajankohtiin, aiheisiin ja muotokieleen. Tällä tarkoitan sitä, että tulen tutkielmassani pitämään erillään eri politiikan aloille sijoittuvat raportit, mutta käsittelemään niitä yleisemmän aikakaudelle olennaisen teeman sisällä. Samalla huomioin kuitenkin tarkkailtavan ilmiön vaikutuksen raportin muotoon ja sisältöön. Esimerkiksi talousasioista raportointi on osittain ollut erilaista kuin sodista raportoiminen kohteen erilaisuuden takia. Tarkastelen siis samaan aihepiiriin liittyvien raporttien sisäistä varianssia. Lisäksi Alasuutari puhuu yhtäältä sääntörakenteista ja toisaalta taas sen poikkeuksista. Näitä kumpaakin työni primääriaineistosta on tarkoitus nostaa esille ja esiin nouseviin havaintoihin perustan myös osan päätelmistäni.¹¹

¹⁰ Alasuutari 2011.

¹¹ Alasuutari 2011, 40–1,44,78,88,117.

Raportoinnissa kerrottujen tietojen todentaminen muun kirjallisuuden perusteella tulee olemaan luonnollisesti helppoa, eikä sille tule laittaa suurta huomiota. Ne ovat vain selittämässä raporttien sisältöä ja rakentamassa viitekehystä niiden ympärille.¹² Eiväthän suurlähettiläät ole voineet tietää aivan kaikkea käsillä olleesta ilmiöstä, vaan ovat joutuneet aina jossain määrin luottamaan myös omaan analyysiinsä ja toisen käden tietoon faktojen sijasta. Ei ole myöskään luontevaa lähteä tutkimaan olettaa, tai edes epäilyä, että suurlähettiläät olisivat tarkoituksenmukaisesti vääristelleet raporteissaan tietojaan. Erityisenä kiinnostuksenkohteena siis ovat ne asiat, jotka nostettiin raportoinnin yhteydessä esille ja kysymys siitä, miten ne esitettiin. En pohdi siis pelkästään sitä, mitä tiedettiin, vaan sitä, miten tietoon saaduista asioista kerrottiin ja miten saatuun tietoon mahdollisesti reagoitiin.

Vaikkakin Kampalaan akkreditoitu Suomen edustaja on tutkimani aikakauden aikana vaihtunut muutaman kerran, ei tutkimuksen tarkoituksena ole silti asettaa eri ihmisten lähettämiä raportteja ”paremmuusjärjestykseen”, vaikka luonnollisesti heidän esitystavoissaan esiintyykin eroavaisuuksia. Sen sijaan raporttoijien väliset erot voivat selittyä myös ihmisen ulkopuolisten tekijöiden pohjalta, kuten raportin luonteen tai tapahtuman takia. Siksi raportoinnin muutos, joka kuuluu yhdeksi tutkimuskysymyksistäni, ei keskity erottelemaan ihmisiä vaan etsimään raportoinnille mahdollista kehityssuuntaa tämän aikakauden kuluessa, esimerkiksi liittyen tapaan kuvata Aminin hallintoa tai käsitteiden käyttöä tai käytön muutosta.

Ulkopoliittisen raportoinnin pääidea on, että kohdemaahan asetetut suurlähettiläät tarkkailevat valtiota Suomen ulkopoliittikan kantilta ja raportoivat siitä olennaisin osin Suomeen. Maassa oleva lähettiläs on se linkki, jonka kautta ”tarkkailusuhde” muodostuu valtioiden välille. Tuossa suhteessa suurlähettiläs on Suomen hallituksen edustaja, joka valvoo siten Suomen etuja. Asemamaassa ollessaan suurlähettilään tulee seurata maan tapahtumia, erityisesti niitä, jotka koskevat Suomea tai maan kansalaisia. Sen lisäksi, että lähettiläs valvoo ja seuraa, on hänen myös yhtä aikaa tehtävä Suomea tunnetuksi ja tarkkailtava mahdollisuuksia edistää Suomen tuntemusta tai kauppaa maassa. Mahdollisesti myös Suomen kansalaisten oikeuksia ja tilannetta asemamaassa on valvottava, kuitenkin niin, että ”valtion varoja on käytettävä mitä säästäväisimmin”. Tärkeää on huomata, että

¹² Alasuutari 2011, 96.

tarkkailusuhteen tuottama materiaali on aina tietyn henkilön itse tuottamaa, jolloin sitä ei voida pitää aivan objektiivisena totuutena asiasta, vaikka siihen raportoinnissa pyrittiin siinkin. Näiden omien arvioiden pohjalta lähettiläs kuitenkin esittää oletuksensa siitä, mitä tarkkailtavan maan lähitulevaisuudessa voi tapahtua. Tällainen arviointi on taas Suomen ulkopoliittisen toiminnan kannalta äärimmäisen tärkeää ja mahdollistaa ennakoimisen ja valmistautumisen muuttuviin tilanteisiin. Sellaista analyysia myös toivottiin ulkoasiainministeriössä koko ajan enemmän. Joka tapauksessa tarkkailun kohteena olevan maan on oltava Suomelle kiinnostava sen omista lähtökohdista katsoen ja saatavan tiedon avulla pyritään vaikuttamaan asioihin halutulla tavalla. Tämä edellyttää Suomen ulkopoliittiselta johdolta siis suunnitelmallisuutta ja intressiä sekä yhtä aikaa halua ajaa valtion politiikkaa myös asemamaassa. Suomella pienenä valtiona tiedon kerääminen ulkomaista oli ja on edelleenkin lähinnä maalle sopivien toimintatapojen etsimistä, jotta olisi mahdollista mukautua vallitsevaan kansainväliseen tilanteeseen. Erityisenä haasteena tässä tilanteessa voi olla se, että osapuolten kannat eroavat asioissa merkittävästi. Lisäksi hankitun tiedon absoluuttinen määrä ei voi olla mitenkään suuri puutteellisten resurssien takia. Sen sijaan suuret valtiot, kuten Yhdysvallat, taas voivat tällaisten tietojen pohjalta yrittää saada muita muuttamaan kantaansa itsensä hyväksi.¹³

Suurlähettiläiden tueksi ulkoasiainministeriö oli koonnut teoksen *Ulkomaanedustuksen käsikirja*, mutta sen tarkoitus ei ollut missään vaiheessa olla tarkkaan noudatettava ohjekirja. Sen sijaan sen pääsisältö oli lähinnä (teknisiä) ohjeita kansliatyöhön ja velvollisuuksia sekä määräyksiä. Suomen valtion toiminnan kannalta tärkeisiin määräraha- ja rahan käyttöasioihin kirjasta on varattu myös merkittävä osa, joka sisältää myös runsaasti esimerkkejä eri kirjanpidoista ja merkinnöistä.¹⁴ Raportoinnin ohjeistus jäi Juhani Suomen mielestä kovin niukaksi, koska se koettiin itsestäänselvyydeksi. Tavallaan siis uskottiin suurlähettilään itse ymmärtävän, mitä häneltä edellytettiin.¹⁵

Tarkasteltavana ajankohtana Ugandaan akkreditoituna toimi kolme eri suurlähettilästä. Vuosina 1969–1972 tehtävää hoiti Joel Pekuri, 1973–1976 Veikko Hietanen ja 1977–

¹³ Hakovirta–Väyrynen 1975, 227–30,311; Koskela–Lahe–Ridanpää 2016, 9–10; Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 7,103–4,141–54,209,278; Suomi 2007, 205–17; Forsberg–Vaahtoranta 1993, 11–2. Hakovirta ja Väyrynen korostavat, ettei tarkkailulla tarkoiteta tässä tilanteessa suoranaista vakoilua ja suosivatkin englannin kielen sanaa ”monitor” kuvaamaan tätä suhdetta.

¹⁴ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, johdanto,121–140; Suomi 2007, 207,209.

¹⁵ Suomi 2007, 205–6.

1980 Unto Tanskanen. Myös 1966–1969 diplomaattisuhteita hoitanut Henrik Blomstedt mainitaan työn aikana. Ensin Ugandan asioita oli hoidettu Etiopian Addis Abebassa olleesta suurlähetystöstä käsin, mutta vuonna 1977 sivuakkreditointi¹⁶ oli siirretty Kenian Nairobiin ja Etiopiaan oli jäänyt vain väliaikainen asianhoitaja. Ugandalla ei sen sijaan Idi Aminin valtakaudella ollut akkreditointia ennen vuotta 1978.¹⁷

Suurlähetystöjen ja ulkoasiainministeriön välinen keskustelu ei arkistojen pohjalta vaikuta olleen mikään molempiin suuntiin aktiivisesti liikkunut tiedonväylä vaan lähinnä suppilo, jonka kautta tietoa ja materiaalia on tullut Suomeen. Siksi asiakirjojen kielen tutkiminen on mielekkäämpää aineistolähtöisen sisällön analyysin pohjalta. Lähtökohtaisesti tutkielmassa ei ole tarkoitus välittömästi asettaa joitain asiakirjoja toisia korkeampaan asemaan, vaikka luonnollisesti osa asiakirjoista on tärkeämpiä kuin toiset, vaan tutkia koko olemassa olevaa materiaalia kokonaisuutena. Varsinkin kun virallisissa asiakirjoissa on hyvin usein eräällä tapaa ennalta sovittu makrorakenne¹⁸ (voitaisiin ehkä puhua myös argumentaatorakenteesta) sekä tarkasti määritellyt tuottajat ja vastaanottajat. Tällöin materiaalin rakenteelliset ja sisällölliset erot ja yhtäläisyydet ovat tutkielman mukana kulkeva huomionkohde, johon poikkeuksien esiintyessä kiinnitytään. Epäolennaisia kurositeetteja ei ole kuitenkaan tarkoitus nostaa tutkimuksen keskiöön. Tilanteessa auttaa se, että ulkomaanedustuksen käsikirja sisältää teknisiä ohjeita sekä kirjeiden, että sähköisten tuottamiseen. Nämä ohjeet keskittyvät juurikin tuotettujen asiakirjojen muotoon, lähtien aina lomakkeista ja merkintä- sekä kirjaamistavoista. Suurimman osan ohjeista kattaa kuitenkin vastaanottajan puhuttelu, arvonimien lyhennykset ja asiakirjojen jäljentäminen.¹⁹ Toisaalta voidaan ajatella jokaisen pitemmän raportin olevan sisällöltään ennalta määritellyn muodon sijasta yksi erillinen ”kertomus”, kuten Alasuutari kirjassaan viittaa. Tällöin tekstin rakentuminen noudattelee kertomusta, jossa on selkeä alku, keskikohta ja loppu, joka etenee kronologisesti ja sisältää juonen. Se, että tietty raportti on rakennettu

¹⁶ Varsinaisen asemamaan lisäksi ulkomaanedustuksen päälliköistä yli puolet oli sivuakkreditoitu yhdestä neljään muuhun maahan tai kansainväliseen järjestöön. Soikkanen 2008, 89; Koskela–Lahe–Ridanpää 2016, 10.

¹⁷ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 10.10.1977. 12L Uganda, Ulkoministeriön arkisto (UMA); Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 22.3.1978. 12L Uganda, UMA; Soikkanen 2008, 87.

¹⁸ Alasuutari 2011, 40,135. Tällä tarkoitan, että suurlähettiläiden raportoinnille on ollut ulkoasiainministeriöllä tietty muotosääntö/toistuva rakenne, jonka mukaan raportit ja sähköiset on ollut tarkoitus kirjoittaa.

¹⁹ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 94–112; Suomi 2007, 207.

juonelliseksi kertomukseksi voi kertoa yksittäisessä tapauksessa hyvin paljon ja olla tutkimuksen kannalta tärkeää.²⁰

Saapuneihin raportteihin ja sähkeisiin tulen viittamaan henkilöiden sijasta asiakirjan lähtö- ja saapumiskaupungilla²¹. Tämä päätös oli tarpeellista tehdä siksi, että hyvin monesta Suomeen saapuneesta asiakirjasta puuttuu selkeä allekirjoitus saati lähettäjän nimi ja sen takia lähettäjän/kirjoittajan henkilöiminen alaviitteisiin tulisi äärimmäisen hankalaksi. Oletan kuitenkin läpi työni, että silloinen asemamaan suurlähettiläs on ollut aina kirjoituksen takana, vaikkei se asiakirjasta selvästi kävisikään ilmi. Samalla tapaa Helsinkiin saapuneet raportit ja sähkeet on jaettu useassa tapauksessa hyvin monelle eri vastaanottajalle, jotka heidätkin on asiakirjoissa henkilöity nimensä sijasta vain tittelinsä tai yksikkönsä osalta, joten työni kannalta ei ole luontevaa sen enempää valikoida heistä jotakuta varsinaiseksi vastaanottajaksi kuin luetella heitä kaikkia. Niissä tilanteissa, joissa samana päivänä on tullut useampi viesti, erottamiskeinona käytän lähetyksen kellonaikaa. Jos kellonaikakin on sama, erottavana tekijänä on asiakirjassa merkitty numerotunniste, joka käytännössä on asiakirjan järjestysnumero. Lisäksi kaikki alaviitteisiin merkityt päivämäärät ja kellonajat ovat raportin tai sähkeen lähetyksaikoja. Osan asiakirjojen kohdalla saapumiseksi merkitseminen on tapahtunut joitakin vuorokausia jälkeenpäin. Näistä tapauksista tulen kuitenkin nostamaan esille vain ne, joiden ajalliset erot ovat merkittävät raportin aiheen ja Ugandan tilanteen kannalta.²²

1.4 Tutkimuksen lähdeaineisto ja tutkielman jaottelu

Primääriaineistonani ovat ulkoasiainministeriön muodostamat arkistot koskien Ugandaa. Nämä asiakirjat ovat pääsääntöisesti Addis Abeban ja myöhemmin Nairobina²³ suurlähettilään lähettämiä raportteja, sähkeitä, kirjeitä ja muita asiakirjoja Ugandan tilanteesta sekä ulkoasiainministeriön vastaanottamaa muuta materiaalia koskien Ugandaa, jotka ovat

²⁰ Alasuutari 2011, 126–7.

²¹ Pääosin ”Addis Abebasta Helsinkiin” tai ”Nairobista Helsinkiin”.

²² Huomionarvoista on myös käsittelemieni afrikkalaisten henkilöiden nimen kirjoittamisasu. Useiden henkilöiden kohdalla, lähteistä riippuen, etu- ja sukunimen kirjoitustyyli saattaa vaihdella. Osittain syynä voivat olla nimen alkuperäisen kirjaimiston eroavaisuuden suomen kielessä käytettävään latinalaiseen kirjaimistoon aiheuttamat käännöserot sekä muut vastaavat kielelliset seikat. Työssäni pyrin kuitenkin käyttämään yhtä kirjoitusasua ja mainitsemaan alaviitteissä mahdolliset muut kirjoitusasut. Wiseman 1991, viii.

²³ Ugandaan akkreditoidun suurlähettilään asemapaikka vaihtui 1977. Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 10.10.1977. 12L Uganda, UMA.

päätyneet samoihin arkistokansioihin. Joukossa on myös muiden Pohjoismaiden kirjoittamia raportteja, jotka Suomen suurlähettiläät ovat liittäneet omien raporttiansa mukaan. Osa asiakirjoista on myös muualta tulleita ja ne käsittelevät lähinnä siellä tehtyjä päätöksiä ja tapahtumia, mutta jotka samalla liittyvät Ugandan tilanteeseen ja ovat osa arkiston luomaa kokonaisuutta. Muutama lehtileikekin on asiakirjojen liitteinä. Ulkoasiainministeriön arkistossa oleva materiaali jakautuu pääosin kolmeen kansioon, joihin materiaali on jaettu erilaisten tarkastelutapojen mukaan. Yksi kansio liittyy Suomen ja Ugandan väliin diplomaattisuhteisiin, toinen Ugandan sisäisistä tapahtumista raportoimiseen ja kolmas Ugandan ulkosuhteisiin muihin maihin.

Tutkielman taustoittavaan kirjallisuuteen kuuluu hyvin moninainen kattaus erilaisia teoksia. Jo edelle mainittu Timo Soikkasen teos ulkoasiainministeriöstä on keskeisessä osassa kartoittamassa Suomen ulkopoliittista järjestelmää, ulkoasiainministeriön ja suurlähetystöjen historiaa sekä suhdetta niiden välillä. Tämä kirjasarjan toinen osa osuu sopivasti tutkimusajankohtaani, sillä se kattaa vuodet 1970–1981²⁴. Lisäksi Suomen tekemän ulkopoliittikan selittämiseksi käytän, hetken tarkasteluajankohtani aikana ulkoasiainministerinäkin toimineen, Paavo Väyrysen teosta, joka keskittyy Suomen ulkopoliittisen doktriinin määrittelyyn²⁵. Suomen Afrikka-politiikkaan liittyvässä kirjallisuudessa joudun osin turvautumaan Etelä-Afrikkaan keskittyvien aikalaiskirjoittajien sisältöön²⁶. Suomalaista Uganda-näkökulmaa laajennan myös yli 25 vuotta Itä-Afrikassa lähetys- ja kehitysaputyössä toimineen, vuonna 1963 ensikertaa ja vuodesta 1967 alkaen säännöllisesti Ugandassa käyneen²⁷, Åke Söderlundin teosta²⁸.

Aikalaiskirjallisuutta Ugandasta on saatavilla hyvin vähän ja siksi Henry Kyemban kuvaus *Idi Amin – Verinen valtias*²⁹ hallinnon kuumasta ytimestä on keskeinen aikaisteos, joka on myös keskeinen teos raporttien analyysin kannalta vuoden 1977 alkuun asti, jolloin Kyemba itse pakeni maasta. Toinen keskeinen aikaisteos on Festo Kivengeren

²⁴ Soikkanen 2008. Myös Tarkka 2012 on kattava kuvaus Suomen kylmän sodan ulkopoliitikasta.

²⁵ Väyrynen 1989.

²⁶ Junnila 1988; Kiljunen–Lehtonen 1990.

²⁷ Söderlund 1993, 176,187; ”Åke Söderlund, Itä-Afrikan kulkuri”. Yle Elävä Arkisto 6.8.2013. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2013/08/06/ake-soderlund-ita-afrikan-kulkuri> [sivu luettu 10.9.2018].

²⁸ Söderlund 1993.

²⁹ Kyemba 1977. Kirjoittajan huom. On nostettava esiin huomio, että teoksella on suuri vaara olla sellainen, jossa Kyemban oma osallisuus ja vastapuolen kauheudet selitetään itselle parhaalla tavalla. Monien kirjan osien ja yleisesti kirjan kattavamman tutkimuskäytön huomioon ottaen teos vaikuttaa kuitenkin riittävältä olemaan varteenotettava lähde teos myös tutkielmassa. Mm. Kiyimba 1998 ja Maxon 1986.

teos³⁰ kristillisen yhteisön kohtaloista maassa. Tutkimusta tai yleensäkin kirjallisuutta suoraan Idi Aminista on vaikea löytää Suomesta, mutta Ugandan ja koko itäisen Afrikan osalta tilanne on huomattavasti parempi. Kattavin esitys Ugandan historiasta ja poliittisesta tilanteesta on T. V. Sathyamurthyn teos *The Political Development of Uganda: 1900–1986*³¹. Tulen lisäksi käyttämään tutkielmassani kansainvälisiä artikkeleja³². Saatavilla olevan lähdekirjallisuuden vähyys on eräällä tapaa sääli, sillä Idi Aminin valtakausi Ugandassa on tuottanut maan sisällä kaikista eniten kirjallisuutta, niin fiktiivistä kuin totuuspoijaistakin, koko maan historiassa. Jopa maasta karkotetut aasialaiset ovat kirjoittaneet useita Amin-aiheisia kirjoja. Toisaalta taas Amin saattaa Abasi Kiyimban mukaan teoksissa hallita liikaakin historiallista esitystä. Lisäksi monissa näissä ugandalaisissa teoksissa jopa fiktio ja fakta ovat hieman sekoittuneet.³³

Tutkielman rakenne tulee etenemään niin, että pääluvussa kaksi luodaan lyhyt katsaus siihen, millainen oli Suomen ja Ugandan ulkopoliittisten suhteiden synty ennen Idi Aminin vallankaappausta sekä käydään läpi Aminin valtakauden ensimmäiset vuodet. Lisäksi pääluvussa kuvataan suurlähettiläiden raportointi itse vallankaappausprosessista sekä sitä seuranneesta aasialaisten karkotuksesta Ugandasta. Kolmannessa pääluvussa pääteema on Aminin valtakauden hiljainen suvantovaihe, jonka aikana myös raportoinnin määrä selvästi väheni. Luvussa käsitellään, sitä miten tuona aikana maasta raportoitiin tai pikemminkin jätettiin raportoimatta sekä pohditaan syitä siihen. Samoin Suomen ja Ugandan poliittista suhdetta käsitellään. Neljännessä pääluvussa keskitytään Aminin valtakauden viimeisiin vuosiin ja vallasta syrjäyttämiseen johtaneisiin tekijöihin. Luvussa myös lyhyesti kuvataan Aminin jälkeisen ajan tapahtumia ja seurauksia Ugandan ja Suomen suhteissa. Luvussa viisi esitetään tutkimuksen johtopäätökset.

³⁰ Kivengere 1978.

³¹ Sathyamurthy 1986.

³² Decker 2010; Kiyimba 1998; Lofchie 1972; Mazrui 1980; Nyeko 1997; Short 1971.

³³ Kiyimba 1998, 124,130,135–6. Kiyimba nostaa esille, että esimerkiksi Martin Jamison on koonnut 145-sivuisen bibliografian Aminiin liittyvistä kirjoista. Eivätkä tuossa listassa ole edes mukana fiktiiviset kirjat!

2 Ugandan itsenäistyy ja Suomi aktivoituu

2.1 Itsenäistyvää Uganda ja vähäiset keskinäiset suhteet ennen vuotta 1971

Ugandan alue sijaitsee päiväntasaajalla ja on monilta osin ylätasankoa. 1800-luvun lopulla Ison-Britannian siirtomaavoimat tulivat Victoriajärven pohjoispuolelle, jossa noin kolmenkymmenen heimon alue yhdistettiin nykyiseksi Ugandaksi. Valtion alueelle jäi neljä vanhaa afrikkalaista heimokuningaskuntaa, joista vahvin oli Buganda, jonka hallitsijana toimi kabakan arvonimeä kantanut kuningas. Kabakan asema oli Ugandan alueella ollut keskeinen jo ennen siirtomaa-aikaa. Pääosin Ugandan heimot voidaan jakaa etelän bantuheimoihin ja pohjoisen nilootteihin (=Niilin alue). Tämän lisäksi alueella on muutamia pienempiä heimoja. Englanti vakiintui maan viralliseksi kieleksi siirtomaa-aikana, vaikka käytännössä jokaisella heimolla oli oma kielensä. Samoin brittiläisten ja ranskalaisien mukana tuli myös uskonto Ugandaan. Suuri osa kansasta kääntyi kristityiksi ja vain pieni vähemmistö jäi aikaisemmin alueelle saapuneen islamin kannattajiksi. Ison-Britannian hallinto toi 1900-luvun alkupuolella maahan suuren aasialaisväestön, suurelta osin Pakistanin ja Intian alueelta, rakentamaan Kenian ja Ugandan välistä rautatieosuutta. Tämä rataosuus ulottui Victoriajärven rannalta Nairobista kautta Mombasaan. Lisäksi maahan saapui samalta alueelta aasialaisia, jotka alkoivat perustaa Ugandaan yrityksiä. Tämän seurauksena maahan syntyi keskiluokka, joka hallitsi suurelta osin Ugandassa käytyä kauppaa. Samaan tapaan Sudanin puolelta tuotiin ihmisiä, jotka muodostivat suuren osan maan armeijasta ja poliisista. Tämä vähemmistö tunnettiin nubialaisina, jotka olivat muslimeja ja puhuivat vanhaa arabian kielen muunnelmaa.³⁴

Suomen ulkopolitiikka Afrikan valtioiden kanssa oli saanut alkunsa jo 1930-luvulla, mutta oli rajoittunut vain muutamiin maihin. Suurlähetystöjen perustaminen ei vielä tuolloin ollut tarpeen, koska Afrikan maat eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta olleet itsenäisiä. Vasta 1960-luvulle tultaessa, kun Afrikan maat enenevässä määrin alkoivat

³⁴ Kyemba 1977,24–7; Sathyamurthy 1986, 1–4,71–6,88–95,296–7,367,430,511–3,615,645; Maxon 1986, 1–9,16–21,30–3,40–1,54,58–9,82–8,111–3,118,122–4,133–4,139–57,162,189–90,218; Kivengere 1978, 12,23; Karugire 1980, 10–1,13,15,31,146; Maitland-Jones 1973,1,6–9,24,52–3,98; Wooding–Barnett 1980,19,79; Bayart 2009, xvii; de Waal 2003, 23; Thomas–Moore–Butler 2008, 86; Gilley 2009, 94,97; Mazrui 1980, 47; Vuoristo 1997, 178. Kattava esitys Ugandan historiasta esihistoriasta itsenäisyyteen asti on Karugire 1980. Samalla tapaa aasialaisia oli Tuure Junnilan mukaan tuotu myös Etelä-Afrikkaan, Junnila 1988, 39.

itsenäistyä, Suomi aktivoitui suhteissaan Afrikkaan. Eritoten kehitysmaa-avun suhteen Suomi oli aktiivinen aikaisessa vaiheessa. Myös rauhanturvatehtäviin Suomi osallistui varhain. Samaan aikaan kansainvälisessä keskustelussa esiin olivat nousseet aiheet, jotka olivat omiaan lisäämään Suomen toimintaa Afrikassa. Suomessa otettiinkin tavoite, että 0,7 prosenttia maan bruttokansantuotteesta (BKT) annetaan kehitysapuun 1970-luvun loppuun mennessä.³⁵

Ugandan valtion tapahtumien seuraaminen alkoi Suomessa jo ennen maan itsenäistymistä. Silloinen Ugandan kansankongressin (Uganda Peoples Congress, UPC) varapresidentti Vincent Servadda vieraili Euroopassa syyskuussa 1961. Mukaan oli liitetty kirje ulkoasiainministeriöön Olavi Saikulle, johon lähettäjä oli kirjoittanut selonteon tapaamisestaan Servaddan kanssa. Kaksikko oli keskustellut varapresidentin kiinnostuksesta tavata suomalaisia sosiaalidemokraatteja. Samoin mies oli nähty mahdollisuutena Suomen ulkomaankaupalle.³⁶

Afrikka oli alkanut kiinnostaa kaupallisesti monia valtioita toisen maailmansodan jälkeen. 1940-luvun lopulla alkanut ja 1950-luvulla nopeasti edennyt siirtomaiden itsenäistyminen mahdollisti myös muiden maiden täysimittaisen kaupan. Lisäksi toinen maailmansota oli ollut monelle maalle sen resurssien kannalta kuluttava.³⁷ Tämän takia Afrikka, ja sitä myöten myös Uganda, itsenäistymisensä kynnyksellä alkoi kiinnostaa suomalaisia, vaikkakaan sillä ei voida kuvitella olleen välittömästi suurta merkitystä Suomelle. Joka tapauksessa orastanut kaupan vapautuminen Afrikassa näytti Suomen kauppapolitiikan kannalta tärkeältä kehitysuunnalta.³⁸ Tähän mahdollisuuteen oli nähty tilaisuus tarttua jo ennen Ugandan itsenäisyyttä.

³⁵ Nuorteva–Raitio 1993, 72; Soikkanen 2008, 16,42,258–9,402; Aunesluoma 2011, 326–9; Porvali–Ruotsi–Laaksonen–Vuorela, 1995,3,132–3; Väyrynen 1989, 136; Hakovirta 1993, 278–9. Soikkasen, Väyrysen ja Aunesluoman mukaan tavoitteesta jäätin kuitenkin kauas (toteutunut määrä liikkui 1970-luvulla 0,1 ja 0,2 prosentin välillä BKT:stä).

³⁶ Sgravenhagesta Helsinkiin 25.9.1961. 12L Uganda, UMA.

³⁷ Davidson 1978, 205–12; Junnila 1988, 33,62; Kiljunen–Lehtonen 1990, 78,84; Taylor–Williams 2004, 41,70,116–23; Maxon 1986, 207.

³⁸ Junnila 1988, 7; Väyrynen 1989, 111–2.

Noin vuosi tästä ensimmäisestä kontaktista Suomen ja Ugandan välillä Uganda itsenäistyi³⁹. Itsenäistymisen taustalla oli ollut heimojen kollektiivinen kansallistunne. UPC:n johtoon siirtynyt Milton Obote valittiin maan ensimmäiseksi pääministeriksi. Seuraavana vuonna Obotea tukenut Bugandan kabaka Mutesa II valittiin maan ensimmäiseksi presidentiksi. Oboten ja Mutesa II:n yhteistyö ei kuitenkaan kestänyt kauaa, vaan jo vuonna 1964 osapuolten välille syntyi välirikko. Ongelmia olivat lisäksi aiheuttaneet Itä-Afrikan maiden armeijoiden kapinat. Ugandassa tilanne oli saatu purkautumaan lupaamalla sotilaille parempaa palkkaa. Ugandan itsenäistymisen nopean läpiviemisen taustalla oli lähinnä ollut alueen valkoisen väestön ja alueelle tuodun aasialaisen vähemmistön keskinäinen kiista siitä, kummalla ihmisryhmällä oli suurempi oikeus jäädä itsenäistyvälle alueelle ja säilyttää asemansa. Uganda selvisi maista silti monia muita merkittävästi vähemmällä, koska oikeastaan vain aasialaiset olivat ryhmänä selvästi näkyvissä. Tärkeämmäksi nähtiinkin ugandalaisten osallistaminen poliittisen päätöksentekoon.⁴⁰

Tilanteeseen Ugandassa palattiin suurlähettiläiden raportoinnissa seuraavan kerran vasta vuonna 1966. Tällöin Ugandassa oli puhjennut kriisi, joka oli seurannut Milton Oboten otettua presidentinviran itselleen. Perimmäisenä syynä kriisille oli ollut uuden presidentin toteuttama vallan uusjako, johon oli kuulunut muun muassa perustuslain peruuttaminen, hallitusten jäsenten pidättämisiä ja Oboten puolueen opposition vallankaappausyritys. Lisäksi Obotea oli syyllistetty arvotavaran salakuljetuksesta Kongosta⁴¹, mutta vain maan kapinallisten tukemisesta oli todisteita. Tapahtumien taustalla silloinen suurlähettiläs Henrik Bløstedt näki suurimpana syynä tribalismia⁴² ja maan heimojen erilaisuuden. Heimoerimielisyyksien nähtiin olevan uudelle hallinnolle riski, ellei Obote kykenisi toimimaan syrjäyttämänsä presidentin kanssa yhteistyössä. Keskeistä raportin mukaan oli, että armeijan pysyessä lojaalina Obotelle tilanne pysyisi vakaana ja tavoitteena olisikin Oboten suhteiden korjaaminen kabakaan ja puolueopposition. Selonteon ohella raportin lä-

³⁹ Itsenäistyminen tapahtui 9.10.1962, eli noin puolta vuotta ennen Afrikan yhtenäisyysjärjestön (Organization of African Unity, OAU) syntyä.

⁴⁰ Kyemba 1977, 31–6; Sathyamurthy 1986, 242–9,383–95,416–24,454,506,511–7,526–8; Wooding–Barnett 1980, 11,32; Maitland–Jones 1973, 12–3,22–5,52–3; Gutteridge 1975, 7,17,54,158; Wiseman 1991, 154,173; Karugire 1980, 146,167–8,188; Thomas–Moore–Butler 2008, 86,108; Maxon 1986, 194–6,223–5; Chime 1977, 213,227–8; Gilley 2009, 98–9; Lofchie 1972, 20–2.

⁴¹ Asian tutkimiseksi perustettiin myöhemmin komissio, jonka tutkimus oli osoittanut, ettei väitettyä salakuljetusta ollut tapahtunut. Sen sijaan kultaa ja norsunluuta oli saatu maksuksi annetusta avusta. Itse raporttia ei ollut julkistettu. Sathyamurthy 1986, 549,604–5; Maxon 1986, 257.

⁴² Tarkemmin ugandalaisesta tribalismista ja heimojen välisestä kamppailusta 1900-luvun Ugandassa: Sathyamurthy 1986, luku 4 ”Protectorate Government and Native Administration”.

hettänyt Blomstedt oli nähnyt tärkeäksi selittää ulkoasiainministerille myös Ugandan etnisestä rakenteesta olennaisia osia. Näihin sisältyivät kuvaukset maan heimoalueista ja niiden asemista maassa. Lisäksi Bugandan vaikutus ja sen kabakan asema maan keulakuvana selitettiin tarkoin.⁴³ Kabakan ja Oboten aseman välillä valinnut keskeisin asemaristiriita oli liittynyt juuri heidän asemaansa alueella. Siinä missä kabaka oli ollut muinaisen Bugandan valtion luontainen johtaja, oli Obote ollut vain brittien keinotekoisesti luoman valtion pääministeri. Samalla kuitenkin brittien vuosikymmenten hegemonia alueella oli asettanut vallan juuri Ugandan pääministerille. Yksinkertaistaen voisi jopa sanoa, että kabakan takana oli perinne, Oboten takana rakenne. Tähän ristiriitaan Oboten ja kabakan suhde kaatui. Tilanteessa, jossa hegemoninen johtaja (kabaka) ja poliittinen keulakuva (Obote) ottivat yhteen, kummankaan osapuolen ei ollut helppo saavuttaa joukkovoimaa taakseen.⁴⁴ Mistään vakiintuneista rakenteista ei voinut puhua.

On ymmärrettävää, että suhteidenpito Ugandaan alkoi hieman hitaasti, jopa niissä määrin, että ensimmäisen ja toisen arkistomerkin välillä oli noin viiden vuoden tauko. Toisaalta diplomaattisuhteetkin maiden välillä oli solmittu vasta 14.6.1965 ja ensimmäisen Kampalan suurlähettilään Henrik Blomstedtin valtuuskirje⁴⁵ oli jätetty seuraavana vuonna. Vuonna 1966 oli lisäksi tilattu leimasin ”Kampalan suurlähetystöä varten”.⁴⁶ Jo yksistään tämä osoittaa, ettei Uganda ollut itsenäisyytensä alkuvuosina juurikaan tärkeä kohde. Toisaalta suurlähettiläs nähtävästi raporteissaan ymmärtää tämän ja ehkä vallitsevan tiedonpuutteen Suomessa, sillä hän pyrkii hyvin monipolvisesti selittämään Ugandan sisäpoliittista rakennetta ja maan oloja.

Toukokuun 22. päivä 1966 Obote aloitti lisää toimia kabakaa vastaan. Kabakan kannattajien pidätyksen johtivat palatsiinsa linnoittautuneen kuninkaan pyrkimyksiin itsenäistää Buganda. Vastareaktionä tälle Obote käski armeijan Idi Aminin johdolla hyökätä palatsiin. Käytyjen taistelujen aikana kabaka karkasi Isoon-Britanniaan, johon oli ajautunut

⁴³ Addis Abebasta Helsinkiin 13.4.1966. 12L Uganda, UMA; Kyemba 1977, 30; Gutteridge 1975, 159–60; Sathyamurthy 1986, 549.

⁴⁴ Karugire 1980, 189–90; Sathyamurthy 1986, 428; Maxon 1986, 218–21, 255–6; Nyeko 1997, 107; Gilley 2009, 153–7.

⁴⁵ Kirjallinen ilmoitus asemamaan valtiopäänmiehelle tehtävässä aloittamisesta. Ennen tätä suurlähettiläs ei voi toimia maassa, eikä esimerkiksi voi tehdä virallisia vierailuja. Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 20.

⁴⁶ Nuorteva-Raitio 1996, 412; Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 10.10.1977. 12L Uganda, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 23.2.1966. 5G87 Kampala, UMA; Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 67.

maanpakoon kertaalleen aiemmin vuonna 1953. Isossa-Britanniassa kabaka joutui elämään huonoissa oloissa ja kuoli kolme vuotta myöhemmin vain 45-vuotiaana. Taisteluissa kuoli myös eri lähteiden arvioiden mukaan kymmenistä tuhansiin ihmistä ja palatsin ryöstely jatkui useita päiviä. Taistelu palatsilla nosti Idi Aminin Oboten suosioon. Tämä tosin oli Obotelta tarkkaan harkittu teko, sillä poliittisen tuen menetettyään hänen oli tullut tarpeelliseksi varmistaa selustansa ja saada armeijan tuki itselleen.⁴⁷

Idi Amin oli kotoisin Ugandan luoteiskulmasta ja kuului paikalliseen kakwa-heimoon, joka oli Ugandassa vähemmistössä ja lähinnä Zairen ja Sudanin alueen heimo. Nuoruudessaan Amin tunnettiin isokokoisena⁴⁸ miehenä, joka oli moninkertainen Ugandan rasakaansarjan nyrkkeilymestari 1950-luvulla. Amin oli palvellut brittien King's African Rifles nimisessä yksikössä, alkuun kersantin arvolla. Huonosta englanninkielentaidostaan sekä luku- ja kirjoitustaidottomuudestaan huolimatta hän oli kuitenkin noussut nopeasti armeijan hierarkiassa. Vuonna 1964 Aminin rooli Ugandassa alkoi kasvaa, kun Obote oli määrännyt Aminin vastuuseen Belgian Kongon sisällissodan kapinallisten tukemisesta.⁴⁹ Jo tuota ennen Amin oli ehtinyt taistella Keniassa mau-mau-kapinallisia vastaan⁵⁰.

Tilanteen kiristyttyä Blomstedt oli jatkanut tilanteen seuraamista ja ulkoasiainministeriöön saapuikin uusi raportti maan sisäisestä tilanteesta. Ugandaan oli nyt asetettu ulkona-liikkumiskielto ja kabakan palatsiin oli edellä kerrotun tavoin hyökätty. Suurlähetystöön tulleen tiedon mukaan virallisena syynä hyökkäykselle oli ollut aseiden etsintä palatsista. Tietoon oli myös tullut, että kabaka oli paennut Burundin kautta Isoon-Britanniaan. Samalla Oboten vallankaappaus oli muuttunut verettömästä veriseksi. Valtiojohdon ilmoittaman muutaman kymmenen kabakan henkivartijan kuoleman sijasta diplomaatit olivat

⁴⁷ Kyemba 1977, 31–6; Maitland-Jones 1973, 53,122,124–5; Wooding–Barnett 1980, 12,32; Sathyamurthy 1986, 328–9,433–42,462,613; Wiseman 1991, 14,154,173; Karugire 1980, 196–7; Thomas–Moore–Butler 2008, 80,90; Maxon 1986, 221,257; Gilley 2009, 99; Lofchie 1972, 27.

⁴⁸ Henry Kyemba kertoo Aminin pituuden olleen 193 senttimetriä, Åke Söderlundin mukaan 190 cm ja Festo Kivengeren mukaan lähes 190 cm, Kyemba 1977,29; Söderlund 1993, 86; Kivengere 1978, 17.

⁴⁹ Kyemba 1977, 12,29–30,32–35,58,90; Sathyamurthy 1986, 430–2,549; Gutteridge 1975, 54,56–7,157–8; Kivengere 1978, 17; Wooding–Barnett 1980, 32; Eskola 2008, 77; Wiseman 1991, 14; Montefiore 2008, 282; Maxon 1986, 256–9; Ambrose 2009, 48; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”. Yle Puheen kuunnelma 6.3.2017. <https://areena.yle.fi/1-4029233> [sivu luettu 13.9.2018]. Sittemmin Uganda on toistekin tukenut sotilaallisesti Kongoa, Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 34.

⁵⁰ Gutteridge 1975, 47; Wiseman 1991, 14; Maxon 1986, 208; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017. Voidaan sekoittaa Tansaniassa 1900-luvun alussa tapahtuneeseen Maji Maji -kapinaan.

esitettäneet arvioita, että noin kolmesataa ihmistä oli menettänyt henkensä palatsin lähettyvillä käydyissä taisteluissa ja koko Bugandan alueella noin kolme tuhatta. Raportin mukaan uhrien suuri määrä oli ollut selitettävissä ”armeijan kurittomien yksiköiden” oma toimisten ajojaktien takia. Tilanne maassa oli Blomstedtin mukaan edelleen epävakaa, mutta riittävästi rauhoittunut, ettei uusia hyökkäyksiä ollut odotettavissa. Raportin toinen teema oli Oboten vallankaappauksen selittäminen edeltävää raporttia paremmin. Otettuun vallan Obote oli hyväksyttänyt uuden perustuslain, jolla oli saanut yksinvaltiaan aseman. Seurannut verinen hyökkäys oli ollut vastareaktio kabakan yritykselle palauttaa oma valtansa. Lisäksi eräät bugandalaispiirit olivat kokeneet Oboten suunnitteleman jälleenrakennuksen olevan ainoa oikea keino tilanteen parantamiseksi. Väkivaltaisuuksiin piirit olivat toki pettyneet, mutta jälleen syyksi raportissa tulkittiin lähinnä heimoerot. Pohjoisen–etelä-ristiriidan takia pohjoisen nilootti Obote olikin suosinut nimityksissään samalta heimoalueelta kotoisin olleita henkilöitä, kun taas etelän bantut oltiin korkeista asemista järjestelmällisesti poistettu. Raportissaan Blomstedt kuvaili myös kollegojensa tuntoja maan tilanteesta ja totesi Oboten linjan näyttävätyvän parhaana mahdollisena maan kehitykselle, vaikkakin sen toimintatapoja oli kritisoitu. Sen sijaan Ugandan ulkopoliittikkaan raportissa viitattiin vain ohimennen, vaikka kabakan kohtalo nähtiin ongelmallisena Ugandan ja Ison-Britannian suhteelle.⁵¹ Uganda oli lyhyen ajan sisällä ottanut suuren harppauksen kohti yksinvaltiutta, kuten Blomstedtkin oli asiaa kuvailut. Kun kabaka oli poistunut maasta ja Bugandan alistettu, oli parlamentaarinen tie Ugandassa kuljettu sillä hetkellä loppuun ja Oboten oli valtansa vahvistamiseksi aloitettava suuret poliittiset pöytätyöt.⁵²

2.2 Suomessa seurataan tarkasti, kun Amin kaappaa vallan

Viitteitä Ugandan uudesta valtakamppailusta oli ollut nähtävissä jo vuodesta 1969 alkaen. Joulukuussa 1969 pidetyn kokouksen jälkeen Obote oli yritetty tappa. Pistoolilla ammuttu laukaus oli osunut Obotea vain poskeen ja vielä onnekaasti makuulle heittäytyneen ihmisjoukon keskelle heitetty käsikranaatti ei ollut räjähtänyt. Suurlähettilääksi Ugandaan tullut Joel Pekuri ei lähettämässään raportissa Suomeen maininnut kranaattia, mutta oli saanut tietoonsa yhden laukauksista tosiaankin osuneen Obotea. Koska Amin ei

⁵¹ Addis Abebasta Helsinkiin 2.9.1966. 12L Uganda, UMA.

⁵² Kyemba 1977, 37; Karugire 1980, 197; Sathyamurthy 1986, 438–41.

ollut osallistunut kyseiseen kokoukseen ja sotilaiden saapuessa hakemaan häntä kuul-tavaksi lähtenyt karkuun, oli epäilty Aminia hankkeen alullepanijaksi. Tutkimusten ede-tessä näyttöä ei kuitenkaan ollut löytynyt. Toisaalta oli myös epäilty, että iskun takana oli ollut tyytymättömyys Oboten kansallistamistoiimiin. Toinen salamurhayritys tapahtui seuraavan vuoden kesäkuussa presidentti Oboten autosaattueen matkatessa Kampalan läpi. Tällöin isku oli osunut seuranneeseen varapresidentin autoon ja tappanut hänet. Näi-den murhayritysten jälkeen kansansuosiotaan menettänyt Obote alkoi kerätä todistusai-neistoa Aminin pidättämiseksi. Salainen palvelu oli kuitenkin vihjannut syyskuussa 1970 Kairossa vierailutta Aminia, joka oli tullut yllättäen takaisin Ugandaan ja välttänyt pidä-tyksen. Amin päinvastoin pystyi esiintymään Obotea paremmassa valossa ja onnistui si-joittamaan uskollisia sudanilaisia taistelijoita armeijan yksiköihin.⁵³

Pekurin mukaan levottomuuksien taustalla oli ollut 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa ta-pahtunut muutos Ugandan sisäisessä tilanteessa. Obote oli nimittäin julkistanut vuoden 1969 lopulla uuden entistä vasemmistolaisempaan talousmalliin pohjautuvan ohjelman, jonka suurlähettiläs Pekuri oli suomentanut suoraan ”Kansanmiehen peruskirjaksi”. Ra-dikaalien muutosten taustalla vaikutti Pekurin mukaan kuitenkin edelleen olevan iältään nuoren valtion ”synnytystuskat”, vaikkakin lehdistö Ugandassa oli ottanut muutokset ilolla vastaan. Vaikka muutos Ugandassa oli nopea ja radikaali, näki Pekuri sen taustalla olleen jo vuoden 1968 julistuksen, jonka seurauksena valtiota oli määrätietoisesti lähdetty johtamaan vasemmalle kohti sosialismia. Pekurin mukaan ohjelma ei kuitenkaan suoraan noudatellut mitään sosialismin oppirakennetta. Paikalliset olivat Pekurin mukaan luon-nehtineet uutta ohjelmaa ”socialismin ja kapitalismin rinnakkaiseloksi”. Myös Tansanian ja Sambian samankaltaisista ohjelmista oli Pekurin mukaan otettu mallia peruskirjaan. Seuranneet levottomuudet olivat saaneet Ugandan hallinnon kiristämään otettaan valti-ossa niissä määrin, että maan koko talouselämä otettiin hallituksen valvontaan. Lisäksi maassa oli siirrytty yksipuoluejärjestelmään, jossa jo olemassa olleet oppositioliikkeet oli kielletty. Maassa oli samaan aikaan Pekurin mukaan syntynyt suuri rikollisuuden aalto. Raporttinsa lopuksi Pekuri kuitenkin oli todennut, että todellisen analyysin tekeminen Ugandan tilanteesta oli äärimmäisen vaikeaa, koska muutokset olivat vasta alkutaipaleel-laan. Toisaalta Pekuri arvioi muutosten kiireellisen aikataulun aiheuttavan ongelmia vielä

⁵³ Kyemba 1977, 38–43; Sathyamurthy 1986, 534–5,582,599,614–5,646; Maitland-Jones 1973, 53–4; Ad-dis Abebasta Helsinkiin 7.5.1970. 100 Uganda, UMA; Gutteridge 1975, 160; Wiseman 1991, 14; de Waal 2003, 23; Lofchie 1972, 29,33; Stevenson 1976, 87.

tulevaisuudessa, vaikka tarkoitusperät olivatkin hyviä. Erityismaininnan Pekuri oli kirjoittanut raporttinsa viimeiseen lauseeseen, jossa totesi raporttinsa perinpohjaisen sisällön syyksi sen, että Ugandan tilanne oli myös monilla muilla Afrikan mailla ja hänen kuvauksensa raportissa oli siksi ”afrikkalainen ajankuva”.⁵⁴ Näin ollen Pekurilla oli hyvin aikaisessa vaiheessa selvä kuva Ugandan tilanteesta, jota hän kykeni analysoimaan. Sekä ideologiset että taloudelliset näkemykset olivat nousseet esiin, vaikka samalla Ugandan tilanne oli nähty samanlaiseksi kuin muissakin uusissa valtioissa.

Vain noin kuusi viikkoa Pekurin raportin jälkeen myös Tansaniasta oli lähetetty raportti Ugandan kansallistamisohjelmaan liittyen. Tapahtumakertauksen jälkeen suurlähettiläs Pekuri kertoi vierailleensa Kampalassa kesäkuussa ja tavanneensa samalla useita ulkovaltojen edustajia ja liikemiehiä. Yleiseksi käsitykseksi matkasta oli jäänyt se, ettei edes Ugandan hallitus ollut ollut tietoinen Oboten aikeista talouselämän kansallistamiseksi, eikä syytä uudistusten nopeudelle ollut löytynyt muualta kuin Ugandan vientituotteiden korkeita hintoja seuranneesta taloudellisesta nousukaudesta. Poikkeuksellisesti Pekuri oli myös saanut tietää, että päätös sosialistisesta valtiotaloudesta ei kuitenkaan ollut siirtämässä maan ulkopolitiikkaa ”itään”. Maan tulevaisuutta tiedustellut Pekuri oli saanut yleisemmin ristiriitaisia kommentteja. Hallituksen jäsenet olivat kokeneet valtion kehittyvän tulevaisuudessa, mutta yksityisten liikemiesten arvioissa oli ollut enemmän epäilyksiä tulevaisuuden suhteen. Diplomaatit olivat, Pekurin mukaan ”ehkäpä ammattinsa vuoksi”, tyytyneet jäämään odottavalle kannalle. Pekuri itse arvioi taasen nopean prosessin johtaneen hallituksen sellaisiin ongelmiin, että kompromisseja jouduttaisiin vielä tekemään. Usean vientiyhtiön ja pankin kohdalla näin oli jo jouduttu toimimaan. Pekuri ei kuitenkaan nähnyt mahdottomana sitä, että Oboten hallitus selviäisi tilanteesta voittajana. Täten Pekuri oletti, että valittu tie tulisi pysymään, eikä kapitalistiseen järjestelmään siksi ollut enää paluuta – veisi muutoksen lopullinen läpivieminen sitten kuinka kauan tahansa. Varsinkin kun toimenpiteet olivat motiiveiltaan suurelta osin poliittisia, ei kompromissin tekeminen osaan päätöksistä tuottaisi suuria ongelmia.

⁵⁴ Addis Abebasta Helsinkiin 7.5.1970. 100 Uganda, UMA. Pekurin käyttämä englanninkielinen termi oli ”The Common Man’s Charter”. Tarkemmin Oboten kansanmiehen peruskirjasta: Sathyamurthy 1986, 502–43,599–600.

Ugandassa näytti Pekurin mukaan olevan jopa niissä määrin potentiaalia, että ilman ”katastrofia – – Suomen kaltaisille, Euroopan pienille puolueettomille maille tämä saattaisi tarjota erinomaisen tilaisuuden taloudelliseen ja kaupalliseen yhteistoimintaan” Ugandan ja muun Itä-Afrikan kanssa. Myös monet Pekurin tapaamat hallituksen jäsenet olivat puhuneet hänelle näistä mahdollisuuksista. Oikeastaan vain Itä-Afrikan talousyhteisön (East African Community, EAC) suhteen Pekuri oli epävarma.⁵⁵ Merkittävää Suomen kannalta siis oli, että Ugandan ulkopoliittinen suunta voitiin tietää mahdollisimman aikaisessa vaiheessa muutosten tultua voimaan, koska maan vientituotteet olivat selvästi herättäneet Pekurin kiinnostuksen. Suomen tilanteessa Ugandan nykyisenä pysyvä ulkopoliittikka olisi avannut tien uudelle kauppasuunnalle.

Vuoden 1970 lokakuussa suurlähettiläs Pekuri palasi vielä kolmannen kerran kansallistamista koskeneisiin tapahtumiin. Pekuri oli saanut tietoja ”Kansanmiehen peruskirjan” ympärillä velloneista ongelmista. Lontoolaisen lehden useampisivuinen artikkeli aiheesta oli myös liitetty mukaan raporttiin. Varsinkin yleinen vastustus toimia kohtaan oli johtanut moniin myönnytyksiin. Monikaan Pekurin edellisissä raporteissa kertomista ja tässä raportissa viittaamista aikomuksista ei ollut siis toteutunut. Vakavinta tilanteessa oli Pekurin tietojen mukaan se, että ulkomaiset sijoittajat olivat vetäytyneet maasta odottamaan tilanteen vakiintumista.⁵⁶

Tilanne Ugandassa rauhoittui ja siten Milton Obote uskaltautui lähtemään vuoden 1971 alussa kansainyhteisön konferenssiin. Jo pelkästään lähteminen osoittaa Obotessa uskoa, että tilanne todella oli rauhoittunut. Oboten lähdettyä Ugandasta Amin oli kuitenkin pyytänyt korkeinta armeijan upseeristoa luokseen, koska oli saanut tietää Oboten aikeista pidaättää Amin palattuaan Ugandaan. 24. tammikuuta 1971 Amin käski luotettavien upseeriensa ottaa haltuun maan asevarastot sekä radioaseman. Ilman selkeitä suunnitelmia tehty isku oli täydellinen yllätys ja harva ehti reagoida ennen sen alkua. Afrikassa tapahtuneille kaappauksille oli muutenkin tavallista, että hyvin harvat tiesivät mitään niistä etukäteen. Obote itse sai tiedon Kampalassa tapahtuneista sotilaallisista toimista lähtöpäivänsä aamuna. Tiedot Ugandasta olivat luonnollisesti epävarmoja, paluulennolla val-

⁵⁵ Dar es Salaamista Helsinkiin 27.6.1970. 100 Uganda, UMA.

⁵⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 9.10.1970. 100 Uganda, UMA.

tuuskunta sai kuulla Ugandan radion ilmoituksesta, joissa oli todettu Oboten tulleen tais-
teluissa syrjäytetyksi ja armeijan ottaneen vallan. Ennen saapumistaan Ugandaan valtuus-
kunta laskeutui sovitusti Nairobiin, mutta kone ei lentänyt Ugandaan, vaan Tansaniaan.
Tuolta Ugandaan palasivat ne, joille Amin sen salli. Samaan aikaan vallankaappauksesta
järkyttyneitä siirtyi Ugandan naapurimaihin. Aminin isku näytti onnistuvan optimaalisen
ajankohtansa takia: Obote poliittisine kaadereineen oli pois maasta ja armeijan keskeiset
voimat olivat Aminin tukena. Tilaisuus teki tälläkin kertaa varkaan.⁵⁷

Suomessa ensitiedot Aminin vallankaappauksesta olivat luonnollisesti hieman epäselviä,
koska harva Ugandassakaan oli tietoinen siitä, mitä oli tapahtumassa. Siltikin Suomeen
saatiin ensimmäinen tieto vallankaappauksesta jo 26.1.1971. Lähteäkseen Ugandaan Pe-
kuri aikoi kuitenkin odottaa tilanteen rauhoittumista.⁵⁸ Suurlähettiläs Pekurin oli tuossa
tilanteessa siis pärjättävä täysin muista lähteistä tulleen tiedon varassa, sillä Suomen var-
sinainen edustusto ei ollut Ugandassa, eikä sinne olisi ollut mahdollista lähteäkään siinä
tilanteessa. Etäisyydestä huolimatta Pekuri osasi jo seuraavan päivän aamuna välittää
Suomeen tiedon, että Oboten puolelta oli tullut syytöksiä Israelin tuesta Aminille, jotka
maan edustaja oli hyvin pian julistanut vääriksi.⁵⁹ Saman päivän iltana oli alkanut myös
selvitä se, että kaappauksen takana oli armeijan ylimmässä johdossa toiminut Idi Amin.
Pekurin tietojen mukaan Amin oli muodostanut uuden hallituksen ja luvannut järjestää
maassa vaalit. Sähkeessään Pekurin oli kuitenkin pakko myöntää, että tarkempi tietoja
tilanteesta ei vielä tuolla hetkellä ollut tarjolla.⁶⁰ Tilanteen kehkeytyessä nopeasti Pekurin
oli tarpeen vain nopeasti tiedottaa lyhyillä sähkeillään saamistaan tiedoista Ugandasta.
Tuossa tilanteessa tärkeintä oli varmastikin saada edes joku tieto Suomeen käynnissä ole-
vasta tilanteesta ja luottaa siihen, että tilanne rauhoittuisi niin, että pian olisi myös mah-
dollisuus saada kattavammin tietoja vallankaappauksesta.

⁵⁷ Kyemba 1977, 43–48; Sathyamurthy 1986, 609–14; Kivengere 1978, 17; Wooding–Barnett 1980, 12,33;
Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 17; Maitland–Jones 1973, 54,122,124,217; Gutteridge 1975,
12,47,54,56,160–1; Wiseman 1991, 14,173; Karugire 1980, 196–7, Clapham 1996, 83–4; Maxon 1986, 259;
Chime 1977, 257; Gilley 2009, 99; Nyeko 1997, 95; Short 1971, 50; Lofchie 1972, 21,30. Söderlund oli
tavannut Oboten kanssa lentäneen sairaanhoitajan, joka oli kertonut hänelle lennon tapahtumista, Söder-
lund 1993, 91–2.

⁵⁸ Addis Abebasta Helsinkiin 26.1.1971. 100 Uganda, UMA.

⁵⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 27.1.1971 klo 10.55. 100 Uganda, UMA; Stevenson 1976, 84. Sathyamurthy
päinvastoin kertoo kirjassaan Israelin juuri tukeneen Aminia vallankaappauksessa vastapalveluksena saa-
malleen tuelle taistelussa islamilaista Sudania vastaan! Sathyamurthy 1986, 635–6.

⁶⁰ Addis Abebasta Helsinkiin 27.1.1971 klo 19.45. 100 Uganda, UMA.

Vaikka tilanne siis syttyi nopeasti tammikuun viimeisinä viikkoina, suurlähettiläs Pekurin lähettämä kattava raportti vallankaappauksesta ja sitä seuranneesta tilanteesta saapui pian Suomen ulkoasiainministeriöön. Raportti keskittyi niiden eri teemojen poimimiseen, jotka olivat olleet arvioiden mukaan syynä toteutuneelle vallankaappaukselle. Raportin keskeisenä huomiona Pekurilla oli, että vaikka syrjäytetty presidentti Obote olikin poliittisella linjallaan saanut erityisesti Afrikassa arvostusta, olivat maan sisäiset asiat ajaneet vallankaappaukseen. Obote oli esiintynyt edukseen useammassa järjestössä ja kansainvälisessä konferenssissa ja siten noussut arvostetuksi afrikkalaisten valtiomiesten joukossa. Samaan aikaan kuitenkin armeijan ja Oboten välisten ristiriitojen lisäksi erityisesti heimojen väliset erot olivat olleet pääsyynä Aminin saamalle kannatukselle. Obote ei pohjoisen kasvattina ollut ollut koko maan suosiossa. Kuitenkin akuutimpana syynä kaappaukselle Pekuri arvioi kansan keskuudessa olleen Oboten talouden afrikkalaistamiseen pyrkinyt linja, joka oli aiheuttanut runsasta inflaatiota ja epävakaita taloudellisia oloja.

Kaappauksen toteuttanut armeijan päällikkö Amin oli Pekurin tietojen mukaan ollut tyytymätön Oboten pyrkimykseen vahvistaa valtaansa armeijan sisällä. Kampalassa vallankaappaus oli otettu kansan keskuudessa ilolla vastaan. Vaikka hyvin moni asia tuntuikin raportin perusteella ratkenneen, ei sen voi sanoa luoneen selvää kuvaa tilanteesta. Kellään ei tuntunut olevan tietoa siitä, oliko koko maassa Oboten kannattajien vastarinta kukistettu. Samoin Aminin tulevasta poliittisesta linjasta kyettiin esittämään vain arvauksia. Ilmeisesti ainakin ulkosuhteita Itä-Afrikassa Amin tahtoi kehittää. Pekurin arvio kuitenkin oli, että Amin saattaisi hallinnossaan olla hieman Obotea konservatiivisempi, mutta tulisi kouluttamattomuutensa takia tarvitsemaan paljon asiantuntijoita ympärilleen. Pekuri tahtoi erityisesti korostaa raporttinsa lopuksi, että ongelmallisinta tilanteessa oli se, että Afrikassa trendikäs opposition valtaannousu oli tapahtunut myös Ugandassa, samaan tapaan kuin lähes puolessa kaikista Afrikan maista. Varsinkin vallankaappausten tarttuvuus naapurimaihin oli Pekurin mukaan huolestuttavaa. Tilanne ei tuntunut vakaalta, vaikka siviilihallinnon nopealle paluulle olikin Aminin vakuutuksen takia suuria odotuksia.⁶¹

Ugandassa vallinneet ongelmat olivat olleet suurlähettiläiden ja sitä myötä Suomen ulkoasiainministeriön tiedossa siis jo pitkin 1960-lukua. Kuten raporteista oli huomattavissa,

⁶¹ Addis Abebasta Helsinkiin 29.1.1971. 100 Uganda, UMA.

suurlähettiläs Pekurin arvion mukaan vallankumouksen taustalla oli siis vaikuttanut monia yhdenaikaisia voimia, joiden summa oli lopulta käynyt liian suureksi. Toisaalta syytä tapahtumiin etsittiin myös maan ulkopuolelta – yleisafrikkalaisesta kehityssuunnasta, johon Uganda vain muiden mukana oli ottanut osaa.

Sen sijaan kaappauksessa keskeistä roolia näytellyt armeija jäi raporteissa pääosin käsittelemättä. Esimerkiksi armeijan rakenteesta tai koosta ei kerrottu mitään. Voi toki olla, etteivät nämä asiat olleet suurlähetystön tiedossa, vaikka Ugandan sotilaallisia konflikteja oli seurattu jo 1960-luvulla. Vaihtoehtoisesti asiaa ei saatettu vielä tuolla hetkellä nähdä keskeisenä. Joka tapauksessa armeija ja sen sudanilainen ydinryhmä olisivat antaneet suurlähettiläs Pekurille mahdollisuuden analysoida Ugandan vallitsevaa tilannetta yhä enemmän etnisten ristiriitojen pohjalta ja vetää armeija yhdeksi tekijäksi siihen. Afrikassa oli kuitenkin tavallista, että etniset kiistat ja tietyn etnisen ryhmän mobilisointi olivat usein kansallisen konfliktin taustatekijä ja merkittävässä roolissa hallitsijan vaihtuessa. Lisäksi vallankumoukset vaativat tavallisesti taakseen tukijoukon, jonka avulla valta pysyttiin ottamaan ja turvaamaan. Armeijan ohella valtaa tukivat yksinvaltiaan henkilökohmainen erityisosasto ja salainen palvelu. Näin oli myös Ugandassa.⁶²

Luvattujen vaalien suhteen suurlähettiläs Pekuri oli kuitenkin pysynyt kriittisenä, sillä taustalla oli saattanut vaikuttaa kokemus muualta Afrikasta, missä vallanvaihto oli samalla tapaa toteutettu armeijan voimin. Oli nimittäin tavallista, että valtaannousut uusi johto lupasi hyvin pian demokraattisten vaalien ajamista maahan kriisivaiheen päätyttyä. Tämä vain jäi useimmiten toteutumatta⁶³. Samoin Aminin vallankaappaus oli keskeyttänyt Oboten lupauksen järjestää vaalit maassa huhtikuussa 1971⁶⁴. Aminkin lupasi olla vain henkilö, joka hoitaisi kriittisen interregnum-vaiheen maan suunnan muuttamiseksi. Suurlähettiläs Pekuri uskoi tosin vain Aminin väliaikaisuuteen, ei vaaleihin.

Ugandan naapurimaan Tansanian presidentti Julius Nyerere oli ollut Oboten tavoin samassa kokouksessa. Ugandassa tapahtuneen kaappauksen seuraukseni hän oli kuitenkin

⁶² de waal 2003, 23–4; Clapham 1996, 59; Sathyamurthy 1986, 479,486,609; Ambrose 2009, 80; Mazrui 1980, 47,49; Short 1971, 48.

⁶³ Clapham 1996, 12–3.

⁶⁴ Sathyamurthy 1986, 538–9,609. Obote oli tosin samalla kertaa ilmoittanut maan siirtyvän yksipuoluejärjestelmään, josta myös Pekuri oli raportoinut 7.5.1970.

palannut nopeasti kotimaahansa.⁶⁵ Välittömästi vallankumouksen jälkeen Nyerere tuomitsi vallankaappauksen ja ilmoitti pitävänsä Obotea edelleen presidenttinä.⁶⁶ Taustalla on voinut vaikuttaa Nyereren huoli EAC:n tulevaisuudesta, sillä tilanne olisi saattanut vaikuttaa myös Tansanian taloudelliseen tilanteeseen⁶⁷. Tansania ei ollut vielä tunnustanut Ugandan uutta hallintoa, vaan sen sijaan myöntänyt turvapaikan Obotelle⁶⁸.

Täten oli selvää, että Suomessa oli jo aikaisessa vaiheessa selvä visio siitä, mitä Ugandan tilanteesta ajateltiin ulkomailla. Tämän lisäksi merkittävää on, että suurlähettiläänä toimineella Pekurilla oli pakko olla jotain tietoa ja jonkinlainen näkemys siitä, millainen mies vallankaapannut Idi Amin oli. Arvioiden suhteen pysyttiin kuitenkin tilanteen epävarmuuden takia maltillisina. Merkittävää suomalaisen ajattelutavan osalta on, että Afrikan maissa tapahtuneet vallankaappaukset niputettiin Pekurin raportissa hyvin yksiselitteisesti tavalliseksi toiminnaksi Afrikan maissa. Voi siis sanoa, että tässä tulkinnan vahvistukseksi käytettiin eräänlaista stereotypiaa koko maanosasta. Toisaalta tälle yleistykselle löytyi tuolla hetkellä perusteita, sillä vuosien 1963 ja 1968 välisenä aikana Afrikassa oli tapahtunut 19 onnistunutta armeijan vallankaappausta ja edeltävän kahdeksan vuoden (1962–1970) aikana Afrikassa oli tapahtunut lähes kolmekymmentä selkkausta, joihin armeija oli tavalla tai toisella ottanut osaa⁶⁹.

Amin oli rakennellut tulevan vallankaappauksensa äärimmäisen hyvin, sillä hän oli palkannut armeijaan nubialaisia ja eteläsudanilaisia – heimoja joiden edustajiin hän kykeni luottamaan. Heitä oli sijoitettu jopa Oboten alaisuudessa toimineisiin salaisen palvelun joukkoihin.⁷⁰ Armeija oli myös kiinnostanut ihmisiä sen maksaman hyvän palkan ja nopeitten ylenemismahdollisuuksien takia.⁷¹ Tämän takia oli ollut mahdollista toteuttaa niinkin tehokas vallankaappaus siitä huolimatta, että Ugandan armeija oli 1970-luvun alussa suhteellisen pieni. Vain noin 7000 sotilaan joukko oli saanut helposti kaapattua

⁶⁵ Nyerere 1973, 257.

⁶⁶ Dar es Salaamista Helsinkiin 29.1.1971. 100 Uganda, UMA; Sathyamurthy 1986, 627.

⁶⁷ Maitland-Jones 1973, 176–82; Sathyamurthy 1986, 627.

⁶⁸ Nyerere 1973, 338–41; Sathyamurthy 1986, 610; Maxon 1986, 254; Lofchie 1972, 29.

⁶⁹ Gutteridge 1975, 1.

⁷⁰ Kyemba 1977, 37–8; Gutteridge 1975, 158; Sathyamurthy 1986, 430,614–5; Ambrose 2009, 54; Mazrui 1980, 47,51; Short 1971, 52.

⁷¹ Lofchie 1972, 19,23,26.

vallan Ugandassa. Toisaalta armeijan koko oli lähes seitsenkertaistunut. 1970-luvun alkupuolella Ugandalla oli jo noin tuhat erikoisjoukkojen sotilasta. Samanlainen kasvukehitys oli tapahtunut myös muissa Afrikan maissa.⁷²

Hyvin pian Aminin vallankaappauksen jälkeen Suomeen otettiin yhteyttä. Sambian edustaja Yhdistyneissä kansakunnissa (YK) oli pyytänyt suurlähetystöä välittämään viestin maan presidentiltä Suomen tasavallan presidentti Kekkoselle. Viestin aiheena oli lähinnä Ugandassa käynnissä olleen kriisin toteaminen, lupaus raportoinnista sieltä sekä vakuutus kunnioituksesta Suomen hallinnolle.⁷³ Vain muutamaa päivää tämän jälkeen itse ulkoministeri Väinö Leskisen luokse oli saapunut Tansanian suurlähettiläs M. Lukumbuzya selittämään Ugandassa tapahtunutta vallankaappausta. Tästä tapaamisesta ulkoasiainministeriön jaostosihteeri Jukka Nevakivi oli koonnut raportin. Henkilökohtaisen vierailun syynä oli ollut Tansanian hallinnon halu vieraillla asemamaissa oikaisemassa tietoja Ugandasta, jotka olivat olleet Lukumbuzyan mukaan lähinnä puolueellisen brittiläisen lehdistön levittämiä. Vallankaappausselostusta tärkeämpiä olivat suurlähettilään Tansanian kannalta esittämät huolet. Lukumbuzya oli myös ilmoittanut ulkoasiainministeri Leskiselle, että mikäli Suomi tunnustaisi Ugandan uuden hallinnon, saattaisi se vaarantaa maan yhteistyön Itä-Afrikan muiden valtioiden kanssa. Leskinen oli tyynyteltyt suurlähettiläs Lukumbuzya toteamalla maiden keskinäisen suhteen olevan tärkeä, olihan Suomi perustanut suurlähetystön maan pääkaupunkiin Dar Es Salaamiin. Lisäksi vallan vaihtuminen maassa, joka oli jo kertaalleen tunnustettu, ei Leskisen mukaan aiheuttanut tarvetta muutoksille.⁷⁴ Tämä Tansanian suurlähettilään henkilökohtainen vierailu Suomeen kertoo hyvin paljon. Sen lisäksi, että Suomi näyttäytyi Tansanialle äärimmäisen tärkeä maana, oli vierailu takuulla myös osoitus maan omasta kykeneväisyydestä. Toisaalta tuntuu epärealistiselta, että Suomessa tiedot Aminista olisi otettu täytenä totuutena vastaan. Oman eturistiriitansa tähän annettuun tietoon teki se, että syrjäytetty Milton Obote oli todellakin saanut turvapaikan juuri Tansaniasta ja nautti siellä korkeaa arvostusta. Siksikin Leskisen mahdollisimman tyynnyttelevä vastaus on sopinut tilanteeseen äärimmäisen hyvin.

⁷² Maitland-Jones 1973, 121; Gutteridge 1975, 41–2,56–7; Lofchie 1972, 28. Vuonna 1978 Ugandan armeija oli jo 20 000 sotilaan suuruinen! Sathyamurthy 1986, 646.

⁷³ New Yorkista Helsinkiin 2.2.1971. 100 Uganda, UMA.

⁷⁴ Ulkoasiainministeriön jakelu 5.2.1971. 100 Uganda, UMA; Väyrynen 1989, 127,153.

Tansania oli silti Suomelle Afrikan maista yksi tärkeimmistä. Alkuun se oli ollut Ugandan tapaan Addis Abeban sivuakkreditointi ja vuodesta 1968 alkaen kehitysapuosaston asemapaikka. Vuonna 1971 Dar es Salaamiin perustettiin virallinen suurlähetystö ja siitä tuli samalla Addis Abeban lähetystön lisäksi toinen lähetystö Itä-Afrikassa. Valinnan perusteena oli osaltaan se, että maan poliittinen tilanne ja rakenne olivat Afrikan rauhallisimpia ja vakaimpia sekä se, että Tansania nautti Afrikassa arvostusta. Myös vasemmistolaisen hallintomuoto saattoi olla vaikuttamassa maavalintaan. Kaupalla sen sijaan ei 1970-luvun alussa ollut maiden väliselle suhteelle juurikaan merkitystä. Suomen ja Tansanian välisen suhteiden ja toiminnan nopeaa kehitystä kuvanee se, että vuonna 1974 Tansaniassa asui jo 370 suomalaista ja samana vuonna ulkoasiainministeri Ahti Karjalainen vieraili maassa. Samoin maahan annetun kehitysyhteistyön määrä nousi 1970-luvulla reilusta miljoonasta markasta yli 50 miljoonaan.⁷⁵ Maiden välisen suhteen tärkeyden, ja Pohjoismaiden merkityksen Tansanialle, oli tunnustanut myös maan presidentti Nyerere puheessaan tammikuussa 1970⁷⁶. Claphamin mukaan tässä Skandinavian tuessa Tansanialle oli jotain poikkeuksellista. Skandinavian maat nimittäin olivat suostuneet antamaan Tansanialle suuria summia avustusmäärärahoja ilman lupauksia maan rakenteellisista muutoksista.⁷⁷

Tällaiseen valtioon verrattaessa on helppo ymmärtää, miksei kehitysyhteistyön pääpaikaksi valikoitunut esimerkiksi sen naapurimaa Uganda, jonka poliittinen tilanne oli ollut jo pitkään ennen Aminin valtaantuloa räjähdysherkkä. Sen sijaan Ugandan oloja haluttiin seurata siltikin tarkkaavaisesti juurikin sen takia, että sen yksi riitaisimmista suhteista koski juuri Tansaniaa. Täten Ugandan tilannetta seuraamalla oli mahdollista valmistautua esimerkiksi suomalaisten evakuoimiseen Tansaniasta tarpeen sitä vaatiessa.

⁷⁵ Soikkanen 2008,260,403–7,411–3,kuvaliite VI; Junnila 1988, 101–2; Kiljunen–Lehtonen 1990, 196–201; Väyrynen 1989, 135–7; Aunesluoma 2011, 329; Clapham 1996, 170; Maxon, 1986, 250–3; Hakovirta 1993, 279. Kattava esitys Suomen toiminnasta Tansaniassa ja maiden välisistä suhteista: Porvali–Ruotsi–Laaksonen–Vuorela, 1995. Tansanian presidentti Julius Nyerere vuorostaan vieraili Suomessa 1976.

⁷⁶ Nyerere 1973, 142–6.

⁷⁷ Clapham 1996, 170–1. Clapham määrittelee tämän sitoutumattomuuden näin: ”defied the demands of structural adjustment”. Kirjoittajan huom.: Clapham ei erittele, mitkä maat hän lukee Skandinaviaan. Muutenkin Clapham tuntuu käsittelevän Skandinavian maiden tapaa antaa kehitysapua hyvin negatiiviseen sävyyn, antamatta kuitenkaan enempää esimerkkejä. Samalla hän kuitenkin myöhemmin kirjassaan (Clapham 1996, 197–8) nostaa esille Skandinavian maiden tarkat vaatimukset tuen antamiselle ja katkaisemiselle Afrikan maiden sisäisen korruption takia.

Paavo Väyrysen mukaan samaan tapaan Suomen kehitysyhteistyön tarkoituksena oli ollut välttää konflikteja ja olla ottamatta roolia alueilla, joilla oli suurvaltojen keskinäisiä kiistoja. Pääsääntöisesti maavalinnat olivat keskittyneet köyhimpiin Afrikan maihin, jotka monilta ominaisuuksiltaan olivat hyvin erilaisia. Maiden itsenäisyyden kunnioittamiselle annettiin myös suuri arvo.⁷⁸ Kehitysyhteistyövalinnoista keskusteltiinkin eduskunnassa runsaasti. Maavalintojen taustalla olivatkin usein poliitikkojen ideologiset preferenssit, jonka vuoksi oikeistodiktatuurit jäivät poikkeuksetta avun ulkopuolelle⁷⁹.

Tilanteen rauhoituttua Ugandassa ryhdyttiin juhlimaan Aminia sankarina. Amin itse halusi myös näyttävä ympäri uutta valtioitaan ja lensi hallituksen ja virkamiehien kanssa helikopterilla ympäri Uganda. Noilla matkoillaan Idi Amin loi itsestään kansan keskuudessa kuvan isällisestä johtajasta – hänen lempinimenään olikin *dada*, isoisa. Amin myös uudisti maan korkeinta johtoa: Hän vaihtoi monta ministeriä ja lupasi vapaat vaalit, kun sisäpoliittinen tilanne sen sallisi. Väli aikaishallinnon ilmoitettiin olevan vallassa korkeintaan viisi vuotta. Lisäksi maanpaossa kuolleen kabakan jäännökset siirrettiin Isosta-Britanniasta takaisin Ugandaan ja haudattiin juhllallisoin menoin. Monien mielestä vakaus tuntui palanneen Ugandaan.⁸⁰ Erityistä uskoa tuntui valavan Suomessakin uutisoitu haastattelu, jossa Amin lupasi pitää yllä kaikki edellisen hallituksen tekemät maiden väliset sopimukset. Samoin hän oli luvannut kunnioittaa kaikkia maailman valtioita.⁸¹ Monin tavoin siis näytti siltä, että tilanne Ugandassa oli todellakin kääntymässä selvästi parempaan suuntaan ja hallinnossa tehtiin oikeanlaisia valintoja.

Tilanteen vakiinnuttua myös Ugandasta otettiin yhteyttä Suomeen. Suurlähetystöstä oli lähetetty Suomeen kopio Kampalan kunniakonsuli⁸² H. R. Parkerin lähettämästä kirjeestä sekä Pekurin ajatuksia sen pohjalta. Konsulin mukaan tilanne maassa oli rauhoittunut,

⁷⁸ Väyrynen 1989, 139–40, 170–1.

⁷⁹ Aunesluoma 2011, 329.

⁸⁰ Kyemba 1977, 50–4, 65, kuvaliite; Sathyamurthy 1986, 610–4, 642; Kivengere 1978, 17–8; Wooding–Barnett 1980, 33; Gutteridge 1975, 162; Karugire 1980, 197, 238–40; Maxon 1986, 259; Söderlund 1993, 86; Mazrui 1980, 44; Short 1971, 49. Oboten hallinto ei ollut uskaltanut tuoda ruumista takaisin kabakan kuoltua, koska he olivat pelänneet sen aiheuttavan mielenosoituksia Ugandassa. Sathyamurthy 1986, 442–3, 642.

⁸¹ ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”. Yle Elävä Arkisto 1.12.2010. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/12/01/idi-amin-elainten-ja-kalojenkin-herra> [sivu luettu 10.9.2018].

⁸² Kunniakonsuli on vieraaseen valtioon asetettu, palkaton ja alueelta valittu henkilö, jonka ei tarvitse olla suomalainen. Yleensä henkilöllä oli myös paikallistietoutta ja yhteyksiä, joista oli suomalaisille etua. Yleensä maasta vastaava suurlähettiläs esitti henkilöä valittavaksi toimeen. Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 10–2, 17, 21–2.

sillä enemmistö kannatti uutta hallintoa ja taloudellinen tilanne oli parantunut. Mukaan oli liitetty myös translitterointi Aminin puheesta diplomaateille. Mikä erikoista, kirjeessä pyydettiin myös Max Jacobsonin ja Suomen hallinnon edustajien kuvia. Kirjeessä lisäksi toivottiin Suomen tunnustavan Aminin sotilashallituksen, mutta tähän viitaten Pekuri toivoi lupaa saada vastata, että Suomi tunnustaa vain valtioita ja koska sellainen on jo aiemmin annettu, ei uutta nähtäisi tarpeellisenä. Toiseksi Pekuri arveli suurlähettiläällä ja kunniakonsulilla olevan tarvetta välttää suurta näkyvyyttä Kampalassa uusia viranomaisia kohtaan, sillä se saatettaisiin ymmärtää naapurimaissa, eritoten Sambiassa ja Tansaniassa, väärin. Täten Pekurin mielestä olisi järkevää odottaa muutama kuukausi ja nähdä, jos Amin olisi silloin edelleen vallassa. Tällöin tilanteen vakiinnuttua Suomikin voisi normalisoida suhteensa maan virkamiehiin. Näihin tulkintoihinsa Pekuri pyysi sähköitse lähetettävän ulkoasiainministeriön siunauksen.⁸³

Suomesta tullut vastaus ei juurikaan ollut eronnut Pekurin jo etukäteen ehdottamasta toimintalinjasta: ”Ilmoittanette - - kirjelmänne mukaisesti hallitusvaihdoksilla ei vaikutusta valtioiden tunnustamiskysymykseen”. Ainoana lisäkaskynä oli konsulille välitettävä pyyntö hoitaa tehtävänsä normaaliin tapaan Suomen kannasta huolimatta.⁸⁴ Tämä lähetetty vastaus ei kuitenkaan ollut ilmeisesti saapunut perille Etiopiaan, sillä jo seuraavana päivänä suurlähettiläs Pekuri oli lähettänyt Suomeen viestin, jossa kertoi välittäneensä jo etukäteen Suomeen ilmoittamansa kannan kunniakonsulille. Ohjeistuksen sisältö oli ollut hyvin yleisluontoinen, kuten raportin liitteenä olleesta kirjekopiosta kävi ilmi. Konsulia oli kehoitettu varovaisesti välttelemään uuden hallinnon edustajia ja pyytämään suurlähetystöstä neuvoja vaikeissa tilanteissa. Samalla suurlähettiläs Pekuri korosti Suomen tarvetta jäädä Ugandan tilanteessa siinä hetkessä odottavalle kannalle ja seurata Afrikan valtioiden päätöksiä ja mielipiteitä asiasta. Raportista kävi lisäksi ilmi Afrikan yhtenäisyyden järjestön (Organization of African Unity, OAU) kanta lykätä päätöstä Ugandan osalta. Kampalassa aiottu kesän huippukokous tultaisiin Pekurin arvion mukaan siirtämään neutraalimmalle maaperälle Addis Abebaan, mikä taas palvelisi paremmin Suomen tavoitetta seurata OAU:n kantoja YK:n puheenjohtajakisaan. Poikkeuksellisesti arkistoon talletetun raportin sivuun oli kirjoitettu huomio. Sivuu oli kirjattu, että vastauksena Pekurin tiedusteluihin lähetetty S-sähke oli lähtenyt Pekurin viestiä edeltävänä päivänä.⁸⁵

⁸³ Addis Abebasta Helsinkiin 15.2.1971. 100 Uganda, UMA; Väyrynen 1989 127,153. Huom. raportti kirjattiin arkistoon Suomessa vasta 22.2.1971.

⁸⁴ Helsingistä Addis Abebaan 10.3.1971. 100 Uganda, UMA.

⁸⁵ Addis Abebasta Helsinkiin 11.3.1971. 100 Uganda, UMA.

Voi olla, että Suomen ja Afrikan välisissä yhteyksissä oli tuohon ajankohtaan osunut joku häiriö niin, ettei viesti ollut saapunut perille.

Kuten Suomeen saapunut tieto osoittaa, suurlähettiläs Pekurilla oli hyvin selkeä käsitys niistä näkökohdista, joita Suomen ulkoasiainministeriössäkin oli. Siksikin Pekuri lähinnä vain toivoi hyväksyntää toimilleen, joiden mallin oli jo koonnut. Suomesta ei siis pyydetty neuvoa vaan lähinnä hyväksyntä sille, mitä Pekuri aikoi tehdä. Tämä kaikki on helposti luettavissa raportin sanakäänteissä. Näin ollen suurlähettilään kyvykkyys toimia päättäväisesti ja itsenäisesti tuli osoitettua helposti. Toisaalta saapunut viesti oli myös ensimmäisiä Ugandan ja Suomen välisiä suhteita koskevia kirjeenvaihtoja, jossa yleensäkin pyydettiin (ja viiveellä saatiin) joku vastaus Suomesta. Tätä ennen raportit ja sähköiset olivat olleet lähinnä ilmoituksenomaisia tiedonantoja maasta, jotka eivät Suomessa olleet edellyttäneet juurikaan toimintaa.

Edellä käsiteltyjen asiakirjojen päivämääristä voi nähdä, että Suomesta saapunut vastaus Pekurin kirjelmään saapui monta viikkoa alkuperäisen pyynnön jälkeen. Tämä voi viitata siihen, ettei ministeriöllä ollut suoraan mielipidettä asiaan, vaan siitä oli jouduttu mahdollisesti keskustelemaan ja päättämään erikseen. On mahdollista pohtia, olisiko vastauksen lähettäminen kestänyt yhtä kauan, jos kyseessä olisi ollut joku sellainen valtio, joka oli Suomen kansainvälisen kaupan ja ulkopoliitiikan kannalta tärkeämmässä asemassa. Vaikka suurlähettiläs Pekuri ei kuitenkaan ollut saanut Suomesta lähetettyä vastausta, voidaan olettaa ulkoasiainministeriössä silti olleen tyytyväisiä lopputulokseen. Vastaus, jonka Pekuri oli konsulille lähettänyt, oli joka tapauksessa ollut ulkoasiainministeriön hyväksymä. Oli siis tietyllä tapaa onnekasta, että suurlähettiläs Pekuri oli yhtä aikaa tehtäviensä tasalla sekä osasi tulkita tilannetta Suomen ulkopoliittisen linjan kannalta oikein. Viestien vaihto ulkoasiainministeriön ja Addis Abeban välillä olisi varmastikin ollut aivan toisenlaista, jos olisikin käynyt niin, että Pekuri olisi ollut aikomuksissa esittää aivan toisenlaisen vastauksen kunniakonsulille.

Ulkoasiainministerille saapui suurlähettiläs Pekurilta myös kattava raportti Tansanian reaktioista Ugandan vallankaappaukseen. Syynä tähän oli että, Tansania ja muutama muu Afrikan maa oli reagoinut hyvin kriittisesti kaappaukseen ja syyttänyt länsimaita tuestaan

Aminille. Tämä kahtiajakautunut reagointi oli tullut ilmi myös vallankaappauksen uutisointia vertailtaessa eri maissa. Lisätietoja Tansanian kannoista suurlähettiläs Pekuri oli saanut keskustellessaan hallinnon edustajien kanssa. Maan jyrkkää reaktiota oli Pekurin mukaan selittänyt presidentti Nyereren läheinen suhde Oboteen ja julistus radiossa, että Aminin vallankaappaus oli isku Afrikan kehitykselle. Pekurin mukaan Nyerere odotti myös Aminin vallan kaatuvan pian. Presidenttitason suhteet maiden välillä olivat siksi jumissa. Sen sijaan Aminin hallinnon tunnustaneen Ison-Britannian kova arvostelu Tansaniassa oli jäänyt mysteeriksi, vaikka katkeruus Isoa-Britanniaa kohtaan oli ollut aistittavissa. Keniaa oli pyydetty sovittelemaan Tansanian ja Ugandan välejä Pekurin mukaan EAC:n tulevaisuuden takia.⁸⁶ Sovittelupyyntö oli tullut varmastikin siksi, että EAC oli noihin päiviin asti saanut osakseen pelkästään positiivista huomiota, mutta nyt tuohon keskusteluun oli alkanut ilmestyä säröjä. Itä-Afrikan talousyhteisön merkitys alueella ja kokoonsa nähden koko Afrikassa oli niin suuri, että sen merkitys Ugandalle oli myös Aminin otettava huomioon. Olihan maiden yhteismarkkinatoiminta ollut eräänlaisena esimerkkinä muulle yhdistymiselle Afrikassa ja keskeinen osa Ugandan kaupankäyntiä. Juuri tuon järjestön toimintaa Amin ei valtaannousullaan varmastikaan toivonut vaikeuttavan. Siltä alkoi kuitenkin näyttää.⁸⁷

Oboten paluu Ugandana oli joka tapauksessa sillä hetkellä mahdotonta, sillä maaliskuun alussa oli saapunut nootti, jolla Aminin hallinto oli peruuttanut Milton Oboten ja yhdeksän hänen hallituksensa jäsenen passit. Poikkeuksellisesti lähetetyn tiedon allekirjoittajaksi oli suurlähettiläs Pekurin sijasta tällä kertaa kirjattu avustaja R. Rännäli. Tiedonannon lisäksi viestissä kerrottiin, ettei suurlähetystö ollut ”tunnustanut nootin vastaanottoa”. Arkistoon talletettu kappale on myös siitä erityinen, että sen sivuun oli kirjattu, että tieto oli syytä välittää sisäministeriön ulkomaalaisosastolle.⁸⁸ Näin myös oli toimittu välittämällä kopio Addis Abebasta saapuneesta raportista liitteineen⁸⁹.

Ugandan ja Tansanian välistä tilannetta vain pahensi vuoden 1972 syyskuussa tapahtunut hyökkäys, jossa Obotea kannattaneet sissit hyökkäsivät Tansaniasta Ugandaan. Hyök-

⁸⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 19.2.1971. 100 Uganda, UMA; Kivengere 1978, 18; Sathyamurthy 1986, 627.

⁸⁷ Chime 1977, 178,216,306–26; Short 1971, 54.

⁸⁸ Addis Abebasta Helsinkiin 8.3.1971. 100 Uganda, UMA.

⁸⁹ Ulkoasiainministeriöstä sisäministeriöön 16.3.1971. 100 Uganda, UMA.

käys itsessään ei ollut kummoinen: vain noin tuhat miestä osallistui siihen ja se oli äärimmäisen huonosti organisoitu. Mitään todellista uhkaa ei siis ollut tilanteesta syntynyt, vaikka osa sisseistä työntyikin syvälle Ugandan alueelle. Vastaiskuna Ugandan koneet pommittivat Tansanian rajan läheisyydessä sijainneita kaupunkeja ja välikohtaus kuivui kokoon. Aminille hyökkäyksellä oli paljon käyttöä, sillä sen avulla hän pystyi yhä paremmin osoittamaan keskeisen asemansa maan kansalaisten suojelijana. Tätä tehostaakseen radiossa oli esitetty valheellista tietoa laajamittaisesta hyökkäyksestä, jossa jopa Tansanian armeija sekä britit ja israelilaiset olivat olleet mukana.⁹⁰

Raportointiin Ugandasta tuli tilanteen rauhoituttua muutaman kuukauden mittainen tauko. Kun vihdoinkin tilanne Ugandassa oli alkanut selkiintyä, lähetti myös suurlähettiläs Pekuri kattavamman raportin uuden hallinnon alkutaipaleelta, jota Pekuri nimitti Ugandan ”toiseksi tasavallaksi⁹¹”. Amin oli todellakin saanut maan haltuunsa, neutraloinut suhteet moneen Afrikan maahan ja alkanut purkaa Oboten taloudellisia päätöksiä. Pekuri oli kesällä käynyt Kampalassa keskustelemassa useiden eri tahojen kanssa ja kertasi paikasta kuulemiaan kantoja. Ensinnäkin Pekuri oli yllättynyt siitä positiivisesta reaktiosta, jonka Oboten syrjäyttäminen oli seudulla saanut aikaan, kun Amin oli kiertänyt ympäri Ugandaa keräämässä kannatusta itselleen. Sen sijaan Oboten taloudelliset uudistukset olivat jakaneet mielipiteitä niitä kannattaviin ja vastustaviin. Poikkeuksellisenä Pekuri näki edellisten raporttiansa tavoin sen, että vaikka Obote oli syösty vallasta, hän nautti suurta arvostusta Afrikassa. Tämän takia vallankaappaus oli lisäksi saanut enemmän huomiota kuin samantapaiset ilmiöt muualla Afrikassa, joita Pekurin laskujen mukaan 1960-luvulla oli ollut 30. Toiseksi ulkomaalaisten kollegoidensa kanssa keskusteltuaan Pekuri oli tullut siihen tulokseen, että väitetyt ulkovaltojen sekaantumiset vallankaappaukseen eivät kuitenkaan olleet pitäneet paikkaansa. Samaan aikaan armeijassa ja poliisissa tapahtuneet puhdistukset olivat aiheuttaneet kahakoita ja kapinayrityksiä armeijan sisällä, yksi jopa samaan aikaan kuin Pekuri itse oli ollut vierailmassa Kampalassa. Ugandana sijoitetut diplomaatit eivät kuitenkaan olleet jakaneet Pekurin uhkakuvia, vaan olivat todenneet Pekurille kyseisenlaisten tapahtumien olevan normaalia aina vallan vaihtuessa Afrikassa ja tärkeämpää heidän mukaansa oli tilanteen normalisointi lähitulevaisuudessa.

⁹⁰ Sathyamurthy 1986, 622,627–8,650; Kyemba 1977, 71–3; Kivengere 1978, 24–25; Wooding–Barnett 1980, 37; Maxon 1986, 254–5; Lofchie 1972, 34.

⁹¹ Samaa termiä käyttää myös Sathyamurthy 1986.

Suuri huolenaihe Pekurin mukaan Ugandassa oli talouden heikentyminen, joka ei ollut Aminin tekemien muutosten takia korjaantunut vaan uuden hallinnon sotilaalliset hankinnat olivat kuluttaneet valtion omaisuutta. Myös maan osallistuminen EAC:n toimintaan oli taloudellisen tilanteen takia vaikeutunut, eikä alkuvuoden raporteista ilmi käynyt patitilanne Tansanian kanssa ollut helpottanut. Asiaa ei ollut myöskään helpottanut Aminin puhe talouselämän ugandalaistamisesta aasialaisilta. Suomen oman toiminnan kannalta tärkein asia olikin se, että Pekurin mielestä maan taloudellinen tilanne oli niin sekava, ettei Suomen sillä hetkellä kannattaisi ryhtyä mihinkään kaupallisiin toimiin Ugandan kanssa, vaikka eritoten niitä Ugandan puolelta oli pyydetty harkittavaksi. Sen sijana potentiaalia maan taloudessa Pekuri näki paljon. Samalla Pekuri muistutti, ettei suomalainen kehitysyhteistyö Ugandassa ollut ollut mitenkään merkittävää ja siksi hän suositteli Suomelle pitäytymistä maassa järjestettävissä kursseissa ja seminaareissa, sillä ne voisivat hänen mielestään kehittää myös maan taloutta. Toisaalta Pekuri kuitenkin korosti sitä, että Kampalassa Suomen puolueettomuuspolitiikkaa oli kehuttu ja että Max Jakobsonin YK-ehdokkuuden tukeminen oli harkinnassa. Lisäksi Pekuri oli saanut kuulla Ugandan ulkoasiainministeriöstä, että maan ei-afrikkalainen ulkopolitiikka tulisi pysymään samanalaisena kuin ennen. Pekurin mukaan Ugandassa oli kuitenkin havaittavissa siirtymää länteen, sillä Amin oli korostanut ystävyyttään länsivaltoihin sekä mennyt ensimmäisellä ulkomaanmatkallaan Israeliin ja Isoon-Britanniaan hakemaan sotilaallista ja rahallista tukea. Pekuri kuitenkin tahtoi muistuttaa Suomeen, että kuusi kuukautta kestänyt Aminin valtakausi oli liian lyhyt aika täydellisten johtopäätösten tekoon.⁹²

Raportin tärkeimpinä huomioina voidaan siis nostaa esille Pekurin pyrkimys ohjeistaa Suomea toimimaan Ugandan kannalta oikealla tavalla. Tämän takia hän korosti raportissaan tarvetta odottaa maan tilanteen rauhoittumista ennen keskinäisen kaupan aloittamista. Ainakin Ugandassa nähtiin edelleen kaupallista potentiaalia, vaikka sen poliittinen tilanne oli viime aikoina muuttunut radikaalisti. Toisekseen Ugandan arveltu poliittinen siirtyminen länteen on varmasti kiinnostanut Suomessa, koska siihen suuntaan myös Suomessa tahdottiin identifioitua. Sen sijaan muu raportointi Ugandasta ei ollut sisältönsä osalta juurikaan poikennut edeltävästä.

⁹² Nairobiasta Helsinkiin 18.7.1971. 100 Uganda, UMA.

Pääsihteerikilvan merkitys Suomelle oli ilmeinen, sillä Ugandan lisäksi Pekuri oli käynyt Sambian, Tansanian ja Kenian kanssa keskusteluja Jakobsonin tukemisesta. Somaliasta Pekurille oli taas tullut tiedusteluja Jakobsonin uskonnosta. Myös OAU:n kokouksia oli seurattu tarkkaan, vaikkei jäsenmaiden kesken asia ollutkaan ollut esillä.⁹³

Vaikka itse vallankaappaus ei ollutkaan vaatinut suurta verenvuodatusta, alkoi sitä tapahtua. Eritoten Oboten langi-heimo ja acholit, joita enemmistö sotilaista oli, olivat Aminin silmissä riski. Erään arvion mukaan kummankin heimon edustajia murhattiin ensimmäisen vuoden aikana noin 2000. Myös muita väkivallantekoja ja pidätyksiä tapahtui ympäri Ugandaa. Tapahtumista ei kuitenkaan tavallisella kansalla ollut paljoakaan tietoa, sillä ne tapahtuivat suljetun piirin sisällä. Murhiin ja sotilaiden taustan ”yksinkertaistamiseen” saattoi vaikuttaa Afrikassa yleisemmin vallinnut tribalismi, josta myös Blomstedt oli aiemmin raportissaan puhunut. Toiminnan taustalla oli yksinkertaisesti se, että Afrikan maassa valta-aseman saavuttanut henkilö pyrki tavallisesti korostamaan omaa heimoaan ja saamaan sen edustajat tärkeisiin tehtäviin. Tribalismi oli kuin suosimiseen pohjautunut toimintatapa, jonka avulla maan hallitsija pyrki takaamaan säilymisensä vallassa.⁹⁴ Yleisemmälläkään tasolla afrikkalaisessa politiikassa heimojen limittyminen maan politiikan kanssa ei ollut poikkeuksellista. Heimo ei kuitenkaan yksinään yleensä aiheuttanut osapuolten välisiä poliittisia eroja vaan taustalla oli useampia sosiaalisia ulottuvuuksia, jotka asiaan vaikuttivat. Voisi pikemminkin sanoa, että heimot olivat vain vahvistamassa tuota pesäerojen syntymistä. Ugandassa heimojen välinen riita oli peräisin Ison-Britannian antamista eduista Bugandan kuninkaalle, mikä oli luomassa ryhmien välistä kuilua. Lisäksi Afrikassa syntyneiden valtioiden rajat eivät useinkaan vastanneet siirtomaa-aikaa edeltäneiden heimoalueiden rajoja, vaan rikkoivat nuo alueet useamman eri valtion kesken.⁹⁵

Murhat eivät ennen pitkään koskeneet enää vain armeijan yksiköitä vaan myös kansalaisia. Murhia oli tuossa vaiheessa toteutettu jo niissä määrin, ettei ruumiiden hautaaminen ollut enää kovin käytännöllistä. Sen sijaan ruumiit vietiin Niilin rantaan ja kipattiin jokeen. Sieltä niitä ajautui jatkuvasti rantaan, missä ne olivat vielä hautoja selkeämmin ihmisten nähtävillä. Tarinoista näistä kohtaloista oli kuullut myös Åke Söderlund. Tilanteen

⁹³ Soikkanen 2008, 298,300–1; Addis Abebasta Helsinkiin 5.3.1971. 100 Uganda, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 11.3.1971. 100 Uganda, UMA; Tarkka 2012, 162–3. Jakobson oli juutalainen.

⁹⁴ Bayart 2009, 42–3; Clapham 1996, 44–5.

⁹⁵ Bayart 2009, 55–6,119; Gutteridge 1975, 158–62; Gilley 2009, 107; Vuoristo 1997, 29,95,98–9,227.

pitkittyessä uhreiksi alkoi valikoitua sattumanvaraisia ihmisiä. Tämä oli Ambrosen mukaan omiaan varmistamaan kansalaisten ja Aminin lähimpien tukijoiden pysymisen jatkuvasti varuillaan. Joukkomurhat eivät kuitenkaan olleet vain murhia. Viholliselta oli hengen lisäksi tarkoitus viedä kaikki siveellisyys. Usein ruumilta oli silvottu sisäelimet, kasvot ja sukupuolielimet. Uhreja myös nyljettiin. Näistä karkeista menetelmistä lienee syntynyt myös uskomus siihen, että Amin olisi harjoittanut ruumiiden kanssa rituaaleja tai syönyt niiden lihaa. Tällaisesta ihmissyönnistä myös Söderlund oli kuullut tarinoita. Osin kertomusten taustalla olivat Aminin heimon verirituaalit. Toisaalta Aminin hulluuden taustalla huhuttiin olleen myös häneen tarttunut syfilis, joka olisi vaikuttanut Aminin aivoihin ja mielenterveyteen.⁹⁶ Jo vallan alkuvaiheessa oli mahdoton sanoa, mikä tai mitkä väitteet tai huhut pitivät paikkaansa. Monet fiktiiviset tai faktapohjaiset aikalaistekokset nimittäin nostivat esille juuri Aminin yliaktiivisen seksielämän sekä väitteet hänen vihollisistensa ruumiiden kohteluista. Kiyimban mukaan aiheet nostettiin jopa turhankin paljon esille, sillä silloin tuosta osa-alueesta tuli monessa kuvauksessa aivan liian hallitseva ja se peitti alleen mahdollisuuden tehdä uskottava kuvaus Aminin politiikasta. Samalla myös Ugandaa koskeva kirjallisuus muuttui yhä enemmän Amin-keskeiseksi niin, ettei juuri kukaan nostanut esille kansan kärsimyksiä. Nämä samat Ugandasta luodut stereotypiat pääsivät jopa valkokankaalle.⁹⁷

2.3 Aasialaiset karkotetaan, mutta Suomi vain seuraa sivusta

Kuten mainittua, Ugandassa oli moneen Afrikan maahan nähden poikkeuksellinen demografinen jakauma, sillä suurta osaa maan keskiluokasta edusti Aasiasta lähtöisin ollut noin 60 000⁹⁸ henkeä kattava joukko, joka oli erikoistunut kaupankäyntiin. Tätä ryhmää vastaan oli jo itsenäisyyden alkuaikoina tunnettu vastustusta. Aminin tultua valtaan tilanne

⁹⁶ Kyemba 1977, 66–7,73–4,92–5; Sathyamurthy 1986, 615; Kivengere 1978, 25; Wooding–Barnett 1980, 57,63–4; Gutteridge 1975, 157; Montefiore 2008, 283; Maxon 1986, 260; Söderlund 1993, 94,164; Ambrose 2009, 53–4,89–90; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

⁹⁷ Kiyimba 1998, 132–5. Kiyimban huolta kuvaa hyvin hänen käyttämänsä termi ”sex-maniac-president”.

⁹⁸ Kyemban, Kivengeren ja Ambrosen mukaan aasialaisia oli 50 000, Kyemba 1977, 69; Kivengere 1978, 23; Ambrose 2009, 97. Maitland-Jonesin mukaan 77 400, Maitland-Jones 1973, 187. Sathyamurthy mukaan vuoden 1963 tilasto ilmoitti aasialaisia olleen 82 100 ja vuoden 1969 väestönlaskennan mukaan aasialaisia, joilla oli Ugandan kansalaisuus, oli 25 657 ja ilman kansalaisuutta 48 651. Sathyamurthy 1986, 7,647–8. Suomeen lähetetyissä raporteissa puhuttiin 60 000 ja 70 000 aasialaisesta, Addis Abebasta Helsinkiin 2.9.1966. 12L Uganda, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 31.10.1974. 5C87 Kampala, UMA. Suomen yleisradio oli saanut tietoonsa, että karkotettavia aasialaisia olisi ollut noin 45 000–55 000. ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

kuitenkin kiristyi entisestään. Vuoden 1972 elokuussa Amin ilmoitti Kyemban mukaan, että oli ”nähty unta, jossa Jumala määräsi hänet komentamaan kaikki 50 000 Ugandassa asuvaa aasialaista maasta pois yhdeksänkymmenen päivän kuluessa”. Lisäksi perusteena karkotukselle oli ollut aasialaisten ylivalta maan taloudessa. Monet heistä olivat ammat- tinsa puolesta korkeassa asemassa ja hyvin koulututtuneita ja siten tienasivat moninker- taisesti ugandalaisiin nähden. Aasialaiset muodostivat käytännössä yksinään Ugandan keskiluokan, joka vielä kielen, elintapojen ja nimiensä osalta erosi ja oli pysynyt eristyks- sissä muusta väestöstä. Samaan aikaan aasilaiset olivat poikkeuksellisen epäpoliittinen ja pieni (vain noin 1–2 prosenttia väestöstä) ryhmittymä, joka osallistui äärimmäisen vähän päätöksentekoon. Noin 65 prosentilla heistä oli Ison-Britannian passi, kun taas loput noin 35 prosenttia olivat Ugandan kansalaisia. Alun oletuksena olikin, että Aminin tarkoitus oli karkottaa vain brittiläisellä passilla maassa oleskelevat aasialaiset, mutta pian huomatiin Aminin tarkoittaneen koko ihmisryhmää. Aasialaiset lähetettiin pois maasta ilman omaisuuttaan. Kohdemaalla, johon heidät lähetettiin, ei ollut väliä, kunhan he vain lähti- vät Ugandasta. Takarajaksi lähtemiselle oli annettu 8.11.1972. Takarajan lähestyessä so- tilaat alkoivat ryöstellä aasialaisten taloustavaroita.⁹⁹

Suomeen Aminin karkotuspäätöksestä alkoi välittömästi myös tulla tietoa. Viitteitähän Aminin pyrkimyksistä aasialaisia vastaan oli ollut jo edeltävänä vuonna¹⁰⁰. Ugandan suurlähettilääksi vaihtunut Veikko Hietanen lähetti elokuisen Aminin puheen Suomeen. Puhetta itsessään ei sen lähetyksen yhteydessä arvioitu tai kommentoitu millään tavoin. Puhe piti sisällään hyvin paljon erilaisia syytöksiä aasialaisia kohtaan ja käskyn poistua maasta 90 päivän kuluessa. Lisäksi aasialaisten määrä puheessa arvioitiin vain noin 23 400 hengen kokoiseksi.¹⁰¹ Seuraavalle päivälle kirjatussa raportissaan Hietanen myös itse analysoi tilannetta ja puheen sisältöä. Raportti oli suurelta osin lähetetyn puheen referoin-

⁹⁹ Kyemba 1977, 69–72,74,204–6; Sathyamurthy 1986, 6–7,10,44,48,57,532–3,597,612,617–22; Kiven- gere 1978, 23,146; Wooding–Barnett 1980,12; Maitland-Jones 1973, 98,166,187–9; Wiseman 1991, 14; Maxon 1986, 153,162,189–90,260; Addis Abebasta Helsinkiin 2.9.1966. 12L Uganda, UMA; Söderlund 1993, 89–91; Mazrui 1980,55; Ambrose 2009, 94,97; Gilley 2009, 99; Short 1971, 52; Vuoristo 1997, 227; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010. Huom. Kyemban mukaan Uganda ei kuitenkaan ollut 1970-luvulla ainoa maan kansallistamiseen pyrkinyt valtio siirtomaavallan loputtua, sillä myös Nigeriassa, Ghanassa, Guineassa ja Somaliassa liikuttiin saman- laiseen suuntaan. Porvalin, Ruotsin, Laaksonen ja Vuorelan mukaan sama suuntaus oli myös Tansaniassa. Porvali–Ruotsi–Laaksonen–Vuorela, 1995,49. Maitland-Jones toteaa tilanteen olleen sama kaikissa Afri- kan maissa, jotka itsenäistyivät Ison-Britannian siirtomaavallasta. Maitland-Jones 1973, 98–9.

¹⁰⁰ Nairobi Helsinkiin 18.7.1971. 100 Uganda, UMA.

¹⁰¹ Addis Abebasta Helsinkiin 16.8.1972. 100 Uganda, UMA.

tia. Hietanen lisäksi arvioi, ettei Ugandan talous kestäisi rahallista hyvitystä, joka jokaiselle maasta poistuvalla aasialaisella oli luvattu. Samoin aasialaisten, joista suurella osalla oli brittiläinen passi, karkottaminen johtaisi Hietasen mukaan Ison-Britannian ja Ugandan välisen suhteen selkeään heikkenemiseen. Suurlähettiläs Hietanen kertoi lisäksi raportissa keskustelleensa useiden afrikkalaisten suurlähettiläiden kanssa, jotka olivat pääsääntöisesti antaneet hyväksyntänsä Aminin toimille.¹⁰²

Noin kuukausi tämän jälkeen asiaan palattiin useammasta maasta: Lontoosta oli saapunut tieto, että Ruotsin suurlähettiläs oli keskustellut Ison-Britannian hallinnon kanssa Ugandan pakolaisista ja asiasta oli tehty aloite kaikille Pohjoismaille.¹⁰³ Saman päivänä saapui raportti myös Ugandasta. Olennaisimpina tietona Suomen kannalta oli se, että Ugandan ja Ison-Britannian suhde oli heikentynyt selvästi. Toinen keskeinen tieto oli se, että myös Ruotsi oli lupautunut ottamaan vastaan pienen määrän karkotettuja. Aasilaisia oli Hietasen mukaan lähtenyt jo maasta. Iso-Britannia oli esittänyt 50 maalle pyynnön ottaa vastaan aasialaisia ja seitsemän maata Ruotsin lisäksi oli vastannut myöntävästi. Ugandan tilannetta kuvastaa lisäksi hyvin se luonnehdinta, jonka Hietanen tekee aivan raporttinsa alussa. Vain hieman runsaan vuoden maata hallinnutta Aminia hän kuvaa ”omaperäisistä otteistaan tunnetuksi”. Aasilaisten karkotus oli siis ollut pienellä aikaa vain yksi useista Aminin absurdeista toimista, joita raportissa listattiin. Amin oli muun muassa uhkaillut Ruandaa vehkeilystä Israelin kanssa häntä vastaan ja iloinnut palestiinalaisten iskusta Münchenin olympialaisissa. Raportin lopuksi suurlähettiläs Hietanen oli rohkeasti todennut olevansa vaikeuksissa tulkita, mitä Aminista sillä hetkellä Ugandassa oikeastaan ajateltiin. Sen sijaan naapurivaltioiden kanta oli selkeästi kääntynyt negatiivisemmaksi.¹⁰⁴ Omaa näkemystään asiasta suurlähettiläs ei kuitenkaan ollut uskaltanut raportin mukana esittää.

Myös Genevestä lähestyttiin Suomen ulkoasiainministeriötä Ugandan aasialaisten tilannetta koskien. Yhteydenoton oli lähettänyt Yhdistyneiden kansakuntien pakolaisjärjestön (UNHCR¹⁰⁵) pääsihteeri Sadruddin Aga Khan. Viestin tärkein sisältö oli se, että Khan

¹⁰² Addis Abebasta Helsinkiin 17.8.1972. 100 Uganda, UMA.

¹⁰³ Lontoosta Helsinkiin 15.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹⁰⁴ Addis Abebasta Helsinkiin 15.9.1972. 5C87 Kampala, UMA; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

¹⁰⁵ Sekoitetaan toisinaan YK:n ihmisoikeuskomissioon UNCHR:ään.

pyysi Suomen hallitusta antamaan apua aasialaisten tilanteen ratkaisemiseksi. Varsinkin pysyviä sijoituspaikkoja oli tarkoitus etsiä Ugandasta pakeneville. Aikataulun kiireellisyyden takia pyydettiin myös väliaikaista kuljetusapua tai mahdollisesti rahaa. Merkittävää oli, että viestin lopussa oli pyyntö pitää asia salaisena.¹⁰⁶ Pian Suomen ulkoasiainministeriö saikin tiedon, että Norjan hallitus oli päättänyt olla valmis ottamaan valikoidut sata aasialaista. Samaan aikaan Norjan oli tarkoitus vähentää ja mahdollisesti lopettaa kehitysapunsa Ugandalle. Lisäksi kerrottiin, että enemmistö Ugandassa oleilleista norjalaisista oli poistunut maasta ja loputkin tulisivat sieltä todennäköisesti poistumaan lähitulevaisuudessa.¹⁰⁷ Samoin ruotsalaiset päätyivät antamaan viidellesadalle pakolaisleirillä olevalle aasialaiselle oikeuden muuttaa Ruotsiin.¹⁰⁸ Myös Tanskan hallitus päätyi antamaan viisi miljoonaa kruunua aasialaisten pakolaisten auttamiseksi. Neljä miljoonaa budjetoitiin Tanskan ulkopuolisiin kuljetuksiin ja loput 40 henkilön kuljettamiseksi ja asuttamiseksi Tanskaan. Nämä 40 henkilöä olivat olleet ”raajarikkoisia ja heidän perheenjäseniään”. Hyvien kokemusten seurauksena tanskalaiset päätyivät ottamaan vielä sata pakolaista, jotka olivat samalla tapaa raajarikkoisia ja heidän perheenjäseniään. Yhteenlaskettuna siis vuoden 1973 alkupuolelle tullessa Tanskan 140 pakolaisen lisäksi Norja oli ottanut vastaan 118 ja Ruotsi 500 pakolaista.¹⁰⁹

Tällaisiin toimiin Suomi ei lähtenyt kuitenkaan mukaan. Pelkona oli nimittäin ollut, että aasialaisten vastaanottaminen olisi saattanut muodostua ulkopoliittiseksi ongelmaksi. Aminin ja Neuvostoliiton hyvä suhde tarkoitti, että pakolaisten vastaanottaminen olisi saattanut vaarantaa idänsuhteet.¹¹⁰ Suomella ei yksinkertaisesti ollut siltäkään hetkellä varaa keikuttaa venettä Neuvostoliiton suuntaan. Varmasti myös osa ulkoasiainministeriön päättävistä henkilöistä tuodittautui tietoon siitä, että muut maat ottivat pakolaisia vastaan ja Suomi antoi osansa kehitysavulle Tansaniassa.

Tansanian ja Ugandan kiristyneestä tilanteesta oli myös alkanut tihkua julkisuuteen tietoja. Suomesta nimittäin tiedotettiin uutisissa kerrotuista Bukovan kaupungin (tarkoitettiin ilmeisesti Bukoban kaupunkia maiden rajalla) pommituksista ja tiedusteltiin alueella

¹⁰⁶ Genevestä Helsinkiin 20.10.1972. 100 Uganda, UMA.

¹⁰⁷ Oslosta Helsinkiin 27.10.1972. 100 Uganda, UMA.

¹⁰⁸ Tukholmasta Helsinkiin 9.11.1972. 100 Uganda, UMA.

¹⁰⁹ Kööpenhaminasta Helsinkiin 28.2.1973. 100 Uganda, UMA.

¹¹⁰ Leitzinger 2010, 39.

olleiden suomalaisten tilannetta.¹¹¹ Mielenkiintoista on, että tietoja kysyttiin vain Tansaniasta, eikä lainkaan Ugandasta Hietaselta. Tansanian suurlähettiläs raportoikin hyvin pian vastauksen Dar es Salaamista. Hänellä ei kuitenkaan ollut välittää mitään varmaa tietoa. Ugandan radio oli ilmoittanut Tansanian hyökkäyksestä maiden rajalla ja Ugandan avunpyynnöistä YK:lta ja OAU:lta. Tansaniasta taas oli ilmoitettu, että Ugandaan hyökänneet joukot olivat olleet Aminia vastustaneita ugandalaisia armeijaosastoja. Bukoban kaupunkia koskeneet pommitukset olivat Tansanian suurlähettilään saamien tietojen mukaan kuitenkin oikeita. Helsingin tiedusteluun suomalaisista suurlähettiläs oli osannut vastata, että Bukobassa suomalaisia oli muutamia ja heidät pyrittäisiin tavoittamaan seuraavana päivänä.¹¹² Saatuaan tiedon taistelujen luonteesta Helsingistä pyydettiin suurlähetystöä ottamaan yhteyttä Fred Nymaniin ja seuraamaan tilannetta suomalaisten läheytysaarnajien turvallisuuden takia.¹¹³ Ugandan sotatoimet eivät Tansaniasta tulleiden tietojen mukaan olleet sujuneet kovinkaan hyvin, vaikka pommitukset olivatkin Bukobassa muutaman ihmishengen vaatineet. Uhrin oltiin myöhemmin, suomalaisten helpotukseksi, tunnistettu afrikkalaisiksi. Lisäksi alueen viestiyhteydet olivat olleet ainakin osan ajasta poikki ja niitä oli muiden Pohjoismaiden edustajien kanssa pyritty saamaan kuntoon. Alueen suomalaisista oli myös saatu kerättyä tietoa ja lähetystön arkistojen mukaan vajaa kymmenen suomalaista oli alueella. Myös ruotsalaisia ja tanskalaisia alueella oli ollut kymmeniä. Kaikilla pohjoismaisilla oli tietojen mukaan kaikki hyvin. Suomesta luvattiin soittaa takaisin asiaa koskien.¹¹⁴

Myös seuraavien päivien aikana käytiin runsasta yhteydenpitoa Ugandan tilanteeseen liittyen, vaikkakin varmojen tietojen välittäminen Suomeen ei ollut mitenkään helppoa. Siivosaan päätynyt Hietanen joutui pääsääntöisesti turvautumaan vain välikäsien kautta saatuun tietoon, eikä varmastikaan harkinnut matkaa Ugandaan ennen kuin tilanne olisi rauhoittunut. Hietaselle välitettiin kuitenkin Suomen kautta Dar es Salaamin suurlähettilä-

¹¹¹ Helsingistä Dar es Salaamiin 18.9.1972 klo 16.30. 100 Uganda, UMA.

¹¹² Dar es Salaamista Helsinkiin 18.9.1972 klo 23.35, nro 454. 100 Uganda, UMA.

¹¹³ Helsingistä Dar es Salaamiin 18.9.1972 klo 16.00. 100 Uganda, UMA.

¹¹⁴ Dar es Salaamista Helsinkiin 19.9.1972 klo 16.05. 100 Uganda, UMA; Helsingistä Dar es Salaamiin 20.9.1972 klo 16.00. 100 Uganda, UMA; Dar es Salaamista Helsinkiin 20.9.1972 klo 10.30. 100 Uganda, UMA. Alueella olivat ainakin: Fred ja Gunnel Nyman, Karl Alfred ja Anna Alice Log lapsineen sekä Marjatta Lahti.

lään arvio hyökkäyksen taustalla olleista Obotelle uskollisista joukoista. Tansanian rooliin ei Suomesta tullessa sähkeessä taas uskottu.¹¹⁵ Toisaalta Tansanian ulkoasiainministeri oli luonaan vierailleelle Suomen Tansanian suurlähettiläälle todennut, ettei maa voisi tällaisen tilanteen takia olla mitenkään passiivinen toimija¹¹⁶. Samaan aikaan Tansaniasta välitettiin myös Nyereren sähke OAU:n johtajille, jossa hän pyysi muita huomioimaan Ugandan vallitsevan tilanteen ja vaati heitä ryhtymään toimiin¹¹⁷. Vain alle viikko taistelujen alettua, Tansaniasta tuli tieto tilanteen rauhoittumisesta. Hyökänneet joukot olivat vetäytyneet lopulta Nyereren määräyksestä. Uganda oli pommittanut myös toista Victoriajärven rannalla sijainnutta Tansanian kaupunkia Mwnazaa, jossa oli suurlähetystön tietojen mukaan yksi suomalainen. Myös muut maat olivat osoittaneet tukeaan Tansanialle: esimerkiksi Sudan oli estänyt libyalaisten sotilaiden pääsyn ilmatilansa läpi Ugandaan.¹¹⁸ Seuraavana päivänä saapui sitten tieto, että alueen harvat pohjoismaalaiset olivat turvassa¹¹⁹. Erikseen ilmoitettiin myös, että kirjastonhoitaja Marjatta Lahti oli kunnossa. Tieto pyydettiin välittämään myös omaisille.¹²⁰ Tilanteessa oli ollut myös OAU:n tarpeen esittää sopimusehdotus kiristyneen ilmapiirin ratkaisemiseksi. Tätä suhdetta Suomen Ugandaan akkreditoitu suurlähettiläs seurasi aktiivisesti ja raportoi aina kun jotain sen osalta tapahtui, vaikka raportointi jäikin ilmoitusten tasolle.¹²¹

Hietanen raportoi rajalla käydyistä taistelusta vasta muutamaa päivää myöhemmin. Tuolloin hän vain tosin tyytyi kertomaan, että Aminin ja hänen vastustajiensa välillä oli käyty taisteluita. Tosin Hietanen esitti samalla myös arvionsa siitä, että Obote käyttäisi mahdollisesti tilaisuutta hyväkseen ja pyrki sissijoukkojensa avulla tunkeutumaan Ugandaan.¹²² Lisäksi Ugandassa asuvat suomalaiset olivat Hietasen mukaan ottaneet yhteyttä ja tiedustelleet toimintatapoja häden hetkellä. Hietanen kertoi raportissaan kehottaneensa heitä ottamaan yhteyttä Ruotsin kunniakonsuliin, sillä Suomen kunniakonsuli ei ollut

¹¹⁵ Dar es Salaamista Helsinkiin 18.9.1972 klo 23.35, nro 455. 100 Uganda, UMA; Helsingistä Addis Abebaan 19.9.1972 klo 16.00. 100 Uganda, UMA.

¹¹⁶ Dar es Salaamista Helsinkiin 20.9.1972 klo 17.20, nro 462. 100 Uganda, UMA.

¹¹⁷ Dar es Salaamista Helsinkiin 20.9.1972 klo 17.20, nro 461. 100 Uganda, UMA.

¹¹⁸ Dar es Salaamista Helsinkiin 22.9.1972. 100 Uganda, UMA; Dar es Salaamista Helsinkiin 25.9.1972. 100 Uganda, UMA. Sudan oli Aminin vallan alkuaikaan vuonna 1971 vastavuoroisesti sulkenut maiden välisen rajan Oboten kannattajilta! Sathyamurthy 1986, 627,652.

¹¹⁹ Dar es Salaamista Helsinkiin 23.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹²⁰ Dar es Salaamista Helsinkiin 27.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹²¹ Addis Abebasta Helsinkiin 28.9.1972. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 27.3.1973. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 1.6.1973. 5C87 Kampala, UMA.

¹²² Addis Abebasta Helsinkiin 22.9.1972. 100 Uganda, UMA.

tuolla hetkellä saavutettavissa.¹²³ Tähän ohjeistukseen Hietanen ei pyytänyt Suomesta kantaa, siinä tilanteessa hän oli toiminut itsenäisesti ja myös ilmeisen riittävästi, koska Suomesta ei tähän tietoon ollut reagoitu millään tavoin.

Myös Ugandasta tiedusteltiin suomalaisten tilanteesta. YK:n kehitysosaston kahden suomalaisen asiantuntijan, Markku Visapään ja Raimo Hyvösen, olinpaikkaa ja mahdollista suunnitelmaa evakuoinnista tiedusteltiin Suomesta. Samaa tiedusteltiin myös suoraan YK:lta. Kummatkin olivat Ugandasta saadun vastauksen mukaan hyvässä kunnossa, eikä heidän evakuointiaan ollut nähty aiheelliseksi suunnitella.¹²⁴ Hietaselle asiasta tiedotettiin, sillä hän itse Etiopiaan sijoitettuna ei varmastikaan pystynyt olemaan paras vaihtoehto YK:n projektiin osallistuvien suomalaisten kohtalon selvittämiseksi. Suomesta luvattiin lähettää lisätietoja ja muutaman päivän jälkeen välitettiin suurlähettiläs Hietaselle tieto, ettei Suomessa ollut sillä hetkellä tehty evakuointisuunnitelmia Ugandassa oleville suomalaisille, vaikka monet ruotsalaiset perheet olivatkin siirtyneet naapurimaihin itsenäisesti. Sen sijaan Hietasta suositeltiin ottamaan oman kirjeensä mukaisesti kontakti pohjoismaisiin konsuleihin. Samaan aikaan Ruotsista ilmoitettiin Pohjoismaiden ulkoasiainministereille, että Kampalan varakonsuli olisi heidän käytettävissään maassa asuvien kansalaisten avustamiseksi. Tämä tieto välitettiin myös Hietaselle.¹²⁵

Tämä tiedustelu oli Suomen toiminnan osalta Ugandassa hyvin poikkeuksellinen episodi, sillä tuolloin todellakin ulkoasiainministeriö pyrki aktiivisesti selvittämään Ugandassa olevien suomalaisten tilan. Syynä tähän olivat luonnollisesti taistelut Tansanian ja Ugandan rajalla, joka sodaksi kehittyessään olisi vaatinut suomalaisten evakuoimisen. Toki asiaa käsiteltiin enemmän Tansanian ja Suomen välisen viestinnän kautta, koska Tansaniassa oli pysyvä Suomen edustus, kun taas Ugandassa ei. Täten suurlähettiläs Hietasen tehtäväksi jäi lähinnä saada tietoja Suomesta ja välittää kuulemiaan asioita takaisin. Lisäksi suomalaisia oli lähtökohtaisesti enemmän juuri Tansaniassa ja siksi siellä olleet suomalaiset olivat tärkeitä ihan jo lukumääränsä takia.

¹²³ Addis Abebasta Helsinkiin 21.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹²⁴ Helsingistä Kampalaan 22.9.1972. 100 Uganda, UMA; Helsingistä New Yorkiin 22.9.1972. 100 Uganda, UMA; Kampalasta Helsinkiin 22.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹²⁵ Helsingistä Addis Abebaan 25.9.1972. 100 Uganda, UMA; Tukholmasta Helsinkiin 26.9.1972. 100 Uganda, UMA; Helsingistä Addis Abebaan 26.9.1972. 100 Uganda, UMA.

Kun tilanne todellakin näytti vakiintuneen, lähetti myös suurlähettiläs Hietanen oman kattavan raporttinsa tilanteesta. Raportin mukaan tilanteen normalisoimiseksi olivat toimineet useat Afrikan maat. Kenian presidenttiä Jomo Kenyattaa oli pyydetty kiistan välittäjäksi, mutta tämä ei kuitenkaan ollut onnistunut. Sen sijaan Somalian esittämä sopimusluonnos oli edennyt paremmin. Tilanteen oli tehnyt erityisen ongelmalliseksi Hietasen mukaan osapuolten molemminpuolinen syyttely. Siksi edes hyökkäyksen syyllinen ei ollut vielä selvinnyt. Täten Hietanen arvioi, että keskeisin syy taisteluille oli ollut Aminin ja Oboten välillä jatkunut valtakamppailu. Toki Hietasen mukaan Tansaniassa, ja Nyerehelläkin, oli ollut rooli taisteluissa. Toisaalta taistelut olivat osoittaneet, että Amin oli saanut Ugandassa kannatuksen taakseen ja siksi Oboten paluuseen valtaan lähitulevaisuudessa Hietanen ei tuolla hetkellä jaksanut millään uskoa. Hietasen mukaan kuitenkin vain toistaiseksi, sillä Obotelle saattaisi suurlähettilään arvion mukaan tulla uusia mahdollisuuksia tulevaisuudessa. Varmaa Hietasen mielestä oli ainakin se, että selkkaus oli heikentänyt ennestään maiden huonoja välejä. Yllätyksellisintä on, että Hietanen kertoi raportissaan myös Nyereren aikoneen aiemmin poistaa maassa asuneet aasialaiset. Tansaniassa aasialaiset eivät olleet saavuttaneet yhtä huomattavaa yhteiskunnallista asemaa kuin Ugandassa. Siksi toimenpiteet eivät myöskään olleet aiheuttaneet yhtä suurta huomiota ulkomailla.¹²⁶

Lokakuun puolen välin lähestyessä Tansania ja Uganda pääsivät lopulta Somalian avustuksella rauhaan. Sopimus oli lisäksi tehty ”OAU:n peruskirjan hengen mukaisesti” ja sen valvomiseksi oli asetettu somalialainen tarkkailijaryhmä.¹²⁷ Muutaman viikon jälkeen ryhmä oli käynyt tarkistamassa tilanteen ja todennut rauhanehtojen täytäntöönpanon alkaneen.¹²⁸ Ugandan puolella tilanne ei ollut aivan rauhoittunut, sillä Amin oli määrännyt maiden välisen rajan väliaikaisesti suljetuksi ja armeijan valmiustilaan.¹²⁹ Eikä Aminin epäilevä kanta Tansaniaa kohtaan myöskään millään ottanut laantuakseen. Vaikkakin tansanialaisten oli annettu lähteä rauhassa Ugandasta, oli Amin silti uhannut maiden välisiä suhteita, mikäli Obote kannattajineen saisi jäädä Tansaniaan.¹³⁰ Samanaikaisesti rauhan

¹²⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 29.9.1972. 100 Uganda, UMA.

¹²⁷ Dar es Salaamista Helsinkiin 9.10.1972. 100 Uganda, UMA; Dar es Salaamista Helsinkiin 16.10.1972. 100 Uganda, UMA. Somaliassa oli kokemusta vastaavanlaisista rajaselkkauksista sekä Etiopian että Kenian kanssa 1960-luvulla ja oli varmasti siksi kykeneväinen hoitamaan asiaa montaa muuta maata paremmin. Chime 1977, 230–2,386.

¹²⁸ Dar es Salaamista Helsinkiin 6.11.1972 PS-13. 100 Uganda, UMA; Dar es Salaamista Helsinkiin 6.11.1972 PS-14. 100 Uganda, UMA.

¹²⁹ Dar es Salaamista Helsinkiin 8.11.1972. 100 Uganda, UMA.

¹³⁰ Dar es Salaamista Helsinkiin 13.11.1972. 100 Uganda, UMA.

solmimisen kanssa jo aiemmin mainitun Markku Visapään sijaintia oli tiedusteltu uudelleen, tosin kertomatta asian syytä. YK:n kehitysosasto Kampalasta kertoi Visapään perheineen olevan turvassa, eikä siten tiedusteluun tullut vastaus aiheuttanut lisätoimia. Raportit on ulkoasiainministeriössä arkistoitu asiaotsakkeen ”Tansanian-Ugandan suhteet” alle.¹³¹ Suomalaisien olosuhteet Ugandassa siis selvästi kiinnostivat ulkoasiainministeriössä.

Rajalla käytyjen taisteluiden takia sivurooliin jääneiden aasialaisten omaisuus oli jäänyt Ugandaan. Tavarain jakamiseksi Amin päätti perustaa toimikuntia, joiden johtohenkilöt olivat maan ministereitä ja sotilasjohtoa. Monet aasialaisten kiinteistöistä Amin antoi suoraan sukulaisilleen ja ystävilleen.¹³² Toki aasialaisilta jääneen omaisuuden korvaamiseksi Ugandassa oli puhetta. Noin vuotta itse karkottamistoimenpiteiden jälkeen Amin oli lupautunut maksamaan karkotetuilta aasialaisilta, briteiltä ja israelilaisilta takavarikoidusta omaisuudesta korvausta.¹³³ Uuden omistuksen saaneet ugandalaiset olivat kuitenkin kokemattomia yrityksenpitäjiä. Tavallisesti kiinteistön saanut vain hankki suurimman mahdollisen rahallisen hyödyn kiinteistön irtaimistosta ja jätti lopuksi kiinteistön valtiolle. Saman oli huomannut Söderlund, jonka mukaan tehtaat vain ruostuivat pystyyn. Kukaan ei siis oikeastaan halunnut jatkaa yrityksen toimintaa, saati panostaa siihen.¹³⁴

Tämä talouden jyrkkä muuttaminen oli armeijan yksipuolistamisen tavoin tavallista uuden johtajan ottaessa vallan afrikkalaisessa valtiossa. Yksinvalta johti myös hallitsevan luokan varallisuuden kasvuun, koska se otti suurimman osan maan taloudesta haltuunsa. Vastaavaa rikastumista tapahtui useissa muissakin Afrikan maissa – myös Ugandan naapurimaissa Tansaniassa ja Keniassa.¹³⁵ Aasialaisten karkottamista seurannut varallisuudenjako teki syvän loven maan talouteen. Monista päivittäisistä kotitaloustavaroista ja ruoka-aineista tuli huutava pula. Puutetta oli jopa entisistä vientituotteista teestä, sokerista ja puuvillasta. Taloudellisen kadon lisäksi aasialaisten lähtiessä Ugandasta oli tapahtunut

¹³¹ Helsingistä Kampalaan 9.10.1972. 100 Uganda, UMA; Kampalasta Helsinkiin 10.10.1972. 100 Uganda, UMA.

¹³² Kyemba 1977, 70–1,77–9; Sathyamurthy 1986,621; Wooding–Barnett 1980, 49; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 17; Gutteridge 1975, 164; Söderlund 1993, 90–1; Ambrose 2009, 97.

¹³³ Addis Abebasta Helsinkiin 12.9.1973. 100 Uganda, UMA.

¹³⁴ Kyemba 1977, 79–80; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 17–8; Söderlund 1993, 175.

¹³⁵ Bayart 2009, 87–9,141,147; Sathyamurthy 1986, 626.

myös osajakato, sillä suuri osa aasialaisista oli korkeasti koulutettuja. Suomalaisessa raportoinnissa seuranneet talousongelmat todettiin muutaman vuoden jälkeen. Seuraukset Ugandan taloudelle näillä toimilla olivat kuitenkin paljon kauaskantoisemmat.¹³⁶ Aasialaisten karkottaminen ei kuitenkaan ollut ainoa Ugandan talouteen negatiivisesti vaikuttanut asia. Lisäksi Amin oli muinkin tavoin huono hoitamaan valtiontaloutta. Oboten aikana aloitetun kongressikeskuksen rakennustyöt ylittivät reilusti budjettinsa, eikä rakennukselle ollut heti edes käyttöä. Ugandassa oli ollut tarkoitus järjestää OAU:n huippukokous, mutta vallankaappauksen jälkeen kokouksen pitopaikaksi oli vaihdettu Ethiopian Addis Abeba. Varsinainen ongelma eivät välttämättä olleet maan rakennusprojektit vaan niiden huono budjetointi. Amin itse ei tuntunut ymmärtävän, ettei valtiolla yksinkertaisesti ollut rahaa tai sitä voitiin Aminin mielestä aina painaa lisää.¹³⁷ Myös Ugandan armeija alkoi Aminin valtaannousun myötä kasvattaa menojaan, sillä valtion budjetista noin puolet osoitettiin lähes kokonaan armeijan käyttöön.¹³⁸

Näyttää kuitenkin siltä, että OAU:n näkemyksiin Aminin päätöksellä karkottaa aasialaiset ei kuitenkaan ollut merkitystä. Suurempi ongelma oli ollut edustajuuskiista maaliskuun 1971 kokouksessa Addis Abebassa. Tarkkailijana ollut Suomen suurlähettiläs Pekuri oli saanut huomata Ugandan paikan kokoussalissa olleen tyhjä, vaikka maan valtuuskunta paikalla olikin. Ugandan kannalta taas voi todeta, että eritoten OAU:n kymmenvuotisjuhallisuuksien aikaan ulkoasiainministeriöön saapuneissa raporteissa oli nähtävissä se, että Suomen suurlähettilään mukaan Amin itse näki Afrikan maiden yhteistyön äärimmäisen tärkeänä. Ongelmana ei siis näytä olleen Uganda vaan se, että OAU:ssa oli yksinkertaisesti haasteellista päästä asioista sopuun. Näin asiaa luonnehti myös suurlähettiläs Pekuri.¹³⁹

¹³⁶ Kyemba 1977, 80–3,108; Sathyamurthy 1986, 624–5; Kivengere 1978, 23–24, 34; Wooding–Barnett 1980,185; Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA; Bigsten–Kayizzi-Mugerwa 2001,17–8; Wiseman 1991, 14; Karugire 1980, 130–2; Söderlund 193, 90–1,176; Ambrose 2009, 97,190. Ugandan talouden ongelmista enemmän Bigsten–Kayizzi-Mugerwa 2001; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

¹³⁷ Kyemba 1977,63–5,85; Wooding–Barnett 1980, 49; Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA; Sathyamurthy 1986, 497,489–502,548–9,626; Chime 1977, 196,257.

¹³⁸ Kyemba 1977, 85; Kivengere 1978, 19; Bigsten–Kayizzi-Mugerwa 2001, 66,69; Short 1971, 53; Lofchie 1972, 26.

¹³⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 7.5.1973. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 8.5.1973. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 1.6.1973. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 5.3.1971. 100 Uganda, UMA; Nairobista Helsinkiin 18.7.1971. 100 Uganda, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 5.3.1971. 100 Uganda, UMA.

Vaiherikkaana vuonna 1972 Suomi sai myös kutsun Kampalaan viettämään Ugandan itsenäisyyden kymmenvuotisjuhlaa. Kutsu ei sisällöltään varmastikaan ollut poikkeuksellinen, mutta reagointi siihen Suomessa oli. Kutsun välittänyt suurlähettiläs oli ensinnäkin pyytänyt vastausta Suomesta mahdollisimman pian. Lisäksi poliittiselle osastolle saapuneeseen kopioon oli käsin kirjattu kysymykset koskien sitä, oliko tällaisiin juhliin ennen osallistuttu ja minä päivänä juhlat olisivat.¹⁴⁰ Seuraavana päivänä lähetetyssä vastauksessa todettiin, ettei suurlähettilään osallistuminen olisi suotavaa. Lisäksi suurlähettilästä pyydettiin keksimään poissaololleen sopiva syy ”pohjoismaisestikin”.¹⁴¹ Tämä vastaus kutsuun kertoo omaa kieltään Suomen suhteesta Ugandaan. Suhde maiden välillä oli ainakin saatu alulle ja Suomen edustaja nähtiin sopivaksi kutsua ugandalaisiin juhlallisuuksiin, vaikkakin todennäköisesti osana kaikkia muita diplomaatteja. Samaan aikaan kuitenkin Suomessa osallistuminen juhliin nähtiin epäsoveliaana varmaankin Aminin valtakauden alun aikana tapahtuneiden asioiden takia. Sen sijaan, että asia olisi näin todettu, tahtoi ulkoasiainministeriö suurlähettilään keksivän vain sopivan syyn olla osallistumatta juhlallisuuksiin. Oman mausteensa vastaukseen antaa myös täsmennys keksittävään syyhyn, ”pohjoismaisestikin”. Sanan tarkoituserää voi vain arvailla, mutta tarkoituksena lienee ollut edustaa samaa linjaa kuin muutkin Pohjoismaat, esiintyä yhteisessä rintamassa ja kieltäytyä kauniisti osallistumisesta juhlallisuuksiin johonkin pätevään syyhyn vedoten. Tämä käsky osoittaa, että Suomessa muiden maiden kieltäytyminen kutsusta samaan tilaisuuteen oli jo tiedossa tai oletettu, vaikei siitä suurlähettilään ja ulkoasiainministeriön välillä enempää keskusteltukaan.

Pohjoismaiset suhteet olivat 1970-luvulle tultaessa Suomelle ulkopoliittisessa tekemisessä hyvin tärkeässä asemassa, vaikka yhteistyön edistämiseen pyrkinyt Nordek-hanke olikin kaatunut. Pohjoismaiden neuvoston lisäksi Suomen pohjoismaiseen yhteistyöhön kuuluivat ministerineuvosto ja ulko- ja puolustusministerikokoukset. Myös monissa kehitysyhteistyötä ja multidiplomatiaa koskevissa asioissa oli tarkoitus toimia yhteispohjoismaisella linjalla. Paavo Väyrysen mukaan Pohjoismaat olivat ulkopoliitikassa myös Suomen tärkein viiteryhmä. Varsinkin Ruotsin merkitys oli Suomen toiminnalle iso.¹⁴²

¹⁴⁰ Addis Abebasta Helsinkiin 5.10.1972. 12L Uganda, UMA.

¹⁴¹ Helsingistä Addis Abebaan 6.10.1972 klo 15.55. 12L Uganda, UMA.

¹⁴² Soikkanen 2008, 44,251,373,404; Väyrynen 1989, 127,134–40,268–9; Suomi 2001, 45–6; Hakovirta-Väyrynen 1975, 390–1,398–9; Porvali–Ruotsi–Laaksonen–Vuorela, 1995,131–2; Junnila 1988, 107–11; Kiljunen–Lehtonen 1990, 188,196–201; Aunesluoma 2011, 233,237; Visuri 2006, 200–1; Jakobson 2003, 55; Tarkka 2012, 95,98–9; Forsberg–Vaahtoranta 1993,232,236–41; Möttölä 1993, 105. Kehitysyhteistyö pys-

Ei siis ole ihme, että myös saman asemamaan pohjoismaiset suurlähettiläät ohjeistetusti tulkittiin heti henkilökohtaisiksi tuttaviksi¹⁴³.

Selvennyksen vuoksi tämän jälkeen Addis Abebaan oli lähetetty vielä toinen sähke, jossa selitettiin tarkemmin syy, miksi osallistuminen juhlallisuuksiin ei ollut mahdollista. Sähkeessä ilmoitettiin Suomen onnittelevan maata Helsingistä käsin ja suurlähettilään ilmoittavan poissaolon syyksi aiemmin sovitut sitoumukset, jotka estäisivät matkan Kampalaan tuona päivänä.¹⁴⁴ Nyt taas Pohjoismaat oli jätetty mainitsematta ja enemmänkin näyttää siltä, että ulkoasiainministeriön on täytynyt keksiä joku muu syy sille, miksei juhlallisuuksiin voida osallistua. Ehkäpä joku toinen Pohjoismaa osallistuikin juhliin? Joka tapauksessa viestien sisällöstä on mahdollista nähdä se, ettei Suomen osallistuminen Ugandan kymmenvuotisjuhliin ollut millään muotoa soveliaista ulkoasiainministeriön mielestä.

Vielä vuoden 1972 lopulla ulkoasiainministeriön kaupallinen osasto lähetti Nairobista raportin Aminin pitämästä puheesta, jonka liitteenä oli kaksi lehtileikettä. Puhe itsessään oli koskenut Ugandan ja Ison-Britannian välisten suhteiden kehitystä viimevuosien aikana, johon aasialaisten karkottaminen oli myös liittynyt. Puheessaan Amin lisäksi vaakuutti, ettei ollut aikomuksissa purkaa suhteitaan Isoon-Britanniaan tapahtumien johdosta. Yleisemmällä tasolla puheesta kävi ilmi Aminin tavoite afrikanisoida Uganda.¹⁴⁵ Aminin puheen sisältö oli realisoitunut vuoden 1973 alkupuolella ja suurlähettiläs Hietasen lähettämän raportin mukaan maahan jääneiden brittien epävarmuus omasta tulevaisuudestaan oli kasvattanut levottomuutta Ugandassa. Alkuvuoden tapahtumat olivat Hietasen arvioiden mukaan heikentäneet EAC:n sisällä Ugandan ja Kenian välejä. Monet yhteisön alaisten yksiköiden kenialaiset työntekijät olivat nimittäin poistuneet Ugandasta ja palanneet Nairobiin kokemansa uhan takia. Kenian hallitus oli lisäksi arvostellut OAU:ta sen vaikenemisesta Ugandassa tapahtuneista ulkomaalaisten murhista. Hietanen kertoi raportissaan myös, että Kampalassa oli teloitettu vastikään 12 henkilöä 30 000 kansalaisen katsellessa. Tällaiset toimet olivat olleet omiaan lisäämään Keniassa ilmaistua tyytymättömyyttä Ugandan hallinnon toimia kohtaan. Ugandassa taas viranomaiset olivat

tyttiin sentään maiden välillä tekemään julkisesti, toisin kuin suuri osa turvallisuuspoliittisesta toiminnasta. Ekman 2018, 151,233. Kirjoittajan huom. Ekmanin kirja (2018) on kuitenkin puutteellinen esitys maiden välisistä suhteista, koska se keskittyy suurelta osin vain turvallisuuspoliittiseen yhteistoimintaan.

¹⁴³ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 20.

¹⁴⁴ Helsingistä Addis Abebaan 6.10.1972 klo 17.45. 12L Uganda, UMA.

¹⁴⁵ Nairobista Helsinkiin 19.12.1972. 100 Uganda, UMA.

Hietasen mukaan syyttäneet ”määrättyä heimoa” sylliseksi tapahtuneisiin teloituksiin. Tätä heimoa Hietanen ei kuitenkaan raportissaan millään tapaa eritellyt.¹⁴⁶

Vaikka suhteet Keniaan olivat vuoden 1972 lopulla ja vuoden 1973 alussa kiristyneet, oli Amin silti vierailut maassa sen kymmenvuotisjuhlissa. Aminia tuonut kone oli aluksi erehtynyt juhlista ja laskeutunut keskellä kristillistä tapahtumaa, jossa myös lähetystyöntekijä Åke Söderlund oli päässyt tapaamaan ja kättelemään Aminia sekä ottanut Aminista valokuvan. Aminia odottanut delegaatio oli ollut muutaman kilometrin päässä, mutta juhla oli erehdyttänyt lentäjät.¹⁴⁷ Tästä vierailusta ulkoasiainministeriön raportit eivät kuitenkaan kerro.

Aminin valta oli kestänyt sen ensimmäisten vuosien kriisit ja nähtävästi vakiintunut Ugandassa. Siksi myös Ugandan suurlähettiläänä toiminut Veikko Hietanen omisti yhden raporteistaan Aminin ensimmäisen kahden ja puolen vuoden läpikäymiselle. Tämän takia Hietanen aloitti raporttinsa Aminin vallankaappauksesta. Ensimmäistä kertaa Aminin valtakauden aikana suurlähettiläs myös raportoi Aminin taustasta. Keskeiset tiedot liittyivät Aminin uskontoon (islam), armeijataustaan ja nopeaan ylenemistahtiin sekä nyrkkeilymestaruuksiin nuoruusvuosilta. Lisäksi Hietanen kertasi tarkasti vallankaappauksen tapahtumat ja huomautti Aminin jopa ehtineen istua vankilassakin muutaman tunnin.¹⁴⁸ On erikoista, että vasta runsaat kaksi vuotta valtaantulonsa jälkeen Aminin taustoista raportoiin ensimmäistä kertaa kattavasti Suomeen. Varmastikaan kaikki raportin taustatiedot eivät olleet ulkoasiainministeriön tiedossa, joten olisi voinut kuvitella näiden asioiden kertomisen olleen tärkeätä jo aiemmin. Tämä olisi ainakin helpottanut Aminista muodostetun kuvan rakentamista ministeriössä. Suurlähettiläs Hietanen tahtoi raportissaan myös korostaa julkista keskustelua Aminin valtakauden terrorista maan kansalaisia kohtaan. Sen paremmin Hietasella kuin kellään muullakaan ei tuossa tilanteessa vaikuttanut olevan tarkkoja lukuja menehtyneiden määrästä. Ugandassa vieraillessaan hänen keskustelukumppaninsa olivat myös vältelleet koko aiheita. Ugandan, tai oikeastaan Aminin, suh-

¹⁴⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 16.2.1973. 100 Uganda, UMA; Gutteridge 1975, 158. Tapaus ei ollut ainoa laatuaan, sillä kenialaisia työntekijöitä oli karkotettu jo aiemmin Oboten valtakauden aikana vuonna 1969. Sathyamurthy 1986, 530,595–6; 627.

¹⁴⁷ Söderlund 1993, 92–3.

¹⁴⁸ Addis Abebasta Helsinkiin 20.6.1973. 100 Uganda, UMA.

teet ulkomaille olivat Hietasen mukaan vakiintuneet. Kansalaisten kanssa käytyjen keskustelujen pohjalta Hietaselle oli käynyt ilmi, että kansalaisten kontaktit ulkomaihin olivat tiukan kontrollin ja valvonnan takia vähissä. Saman sulkeutuneisuuden takia myös maan hotellit olivat tyhjillään.¹⁴⁹ Muutamaa kuukautta myöhemmin turisteille annettiin taas mahdollisuus tulla maahan¹⁵⁰. Sen sijaan valtion sisäpoliittinen tilanne oli Hietasen mukaan edelleen ongelmissa. Varsinkin taloudelliset ongelmat olivat suuri haaste. Ugandalainen kansanosaa ei Hietasen mukaan kykenisi hoitamaan aasialaisilta jääneitä työtehtäviä ja monista elintarvikkeista alkoi esiintyä puutetta Ugandassa. Siten Hietanen näki välttämättömänä, että jossain vaiheessa maa tulisi tarvitsemaan ulkopuolista tukea, jota ei länsimaista olisi Aminin politiikalla mahdollista saada. Esimerkiksi Norja oli lopettanut kaiken tukensa Ugandalle. Täten Amin tulisi mahdollisesti suuntaamaan sosialististen maiden suuntaan.

Poikkeuksellisesti Hietanen puhui raportissaan myös selvästi omista näkemyksistään ja kokemuksistaan maassa. Ensinnäkin maan kauneus lienee hieman hämmentäneen Hietasen ajatusta, sillä hän myöntää, että: ”Kauniin, modernin ja rauhallisen Kampalan näkymiä katsellessa tuntui mahdottomalta, että maassa tapahtuisi kerrotun tapaisia julmuuksia.” Toki Hietanen uskoi, että maassa oli tapahtunut murhia, mutta niiden määristä ja syyllisistä hän ei tuntunut olevan aivan yhtä varma. Hietanen tahtoi raportissaan myös muistella kohtaamistaan Aminin kanssa jättäessään valtuuskirjeensä. Amin itse oli Hietaselle todennut hänestä liikkuvien huhujen olevan valheellisia. Lisäksi Aminin mukaan Ugandassa vallitsi yksimielisyys, joka johti maata eteenpäin, vaikkakin sillä hetkellä kaikki varsinaiset ministerit olivatkin lomautettuna ja valta keskittynyt täysin Aminille. Poliitikkojen sijasta armeija olikin Hietasen mukaan Aminin vallan vahvin tae. Tämän Amin oli taannut maksamalla sotilaille hyvää palkkaa. Tämän takia Hietanen myös tulkitsi Oboten hävinneen valtataistelun tältä erää ja vallan olevan lujasti Aminin käsissä. Ugandan taloudellisen tilanteen heikentyminen saattaisi Hietasen arvioiden mukaan kuitenkin vaarantaa Aminin aseman, jos hän ei pystyisi enää maksamaan armeijalle samaan tapaan kuin ennen.¹⁵¹

¹⁴⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 20.6.1973. 100 Uganda, UMA.

¹⁵⁰ Addis Abebasta Helsinkiin 12.9.1973. 100 Uganda, UMA.

¹⁵¹ Addis Abebasta Helsinkiin 20.6.1973. 100 Uganda, UMA; Gutteridge 1975, 163; Lofchie 1972, 19.

Oli Idi Aminista ja hänen hallinnostaan mitä mieltä tahansa, yksi asia oli ainakin kahden ensimmäisen vuoden jälkeen selvää: Uganda oli tosiaankin afrikkalaistunut. Noin vuosi aasialaisten karkottamisen jälkeen maan talouselämä oli Hietasen raportin mukaan ”saatettu afrikkalaisten käsiin”. Talous oli lisäksi suurlähettiläs Hietasen näkemyksen mukaan alkanut parantua. Tämä talouden hienoinen nousu oli myös Hietasen mukaan kasvattanut eräiden tahojen tukea Aminille. Merkittävä huomio muutokselle oli Hietasen mukaan ollut Ugandan pääkaupungin Kampalan muutos selvästi afrikkalaiseksi kaupungiksi, kun intialaiset sieltä olivat poistuneet. Ennen kaupunki oli Hietasen mukaan ollut, ajan ajattelumaailmaa hyvin kuvaten, vain nimellisesti musta, joksi se nyt oli todella muuttunut.¹⁵² Saman afrikkalaistumisen oli huomannut myös Söderlund matkoillaan Ugandassa. Eräälläkin retkellä Ugandaan hän oli tavannut ainoastaan yhden toisen eurooppalaisen. Karkotettujen lisäksi maasta olivat lähteneet Söderlundin mukaan kaikki, jotka pelkäsivät omaa turvallisuuttaan tuossa tilanteessa.¹⁵³ Maan talous ei kuitenkaan ollut Hietasen tietojen mukaan vielä aivan ongelmaton, sillä tiettyjen tuotteiden puute kuitenkin vaivasi edelleen¹⁵⁴.

Suurin muutosta edistänyt ja maata vakauttanut voima oli Hietasen mukaan edelleen armeija. Sotilaiden määrä oli kasvanut jo 16 000:een ja johtavat upseerit olivat muodostaneet epävirallisessa asemassa olevan ”puolustusneuvoston”, jolla Hietasen mukaan oli vaikutusta Aminin päätöksiin. Samalla armeijan suosiminen oli kuitenkin Hietasen mukaan johtanut Aminin ja siviilivirkamiesten välisiin kiistoihin. Joka tapauksessa Amin oli Hietasen näkemyksen mukaan kyennyt näiden henkilöstöratkaisujen avulla vahvistamaan asemaansa maan valtiaana ja syrjäyttämään kilpailijansa. Hietanen kertoi kuitenkin, että kasvavaa levottomuutta aiheuttivat jatkuvat kansalaisten katoamiset ja teloittamiset. Katoamiset olivat aiheuttaneet suurta huolta luonnollisesti maan korkeimmissa piireissä. Hietanen lisäksi epäili raportissaan, että katoamisista vastuussa olevat salaisen poliisin agentit saattoivat sooloilla. Heillä oli tietojen mukaan Aminin antama, ja James Bond -elokuvia leikillisesti mukaileva, lupa tappaa (”Licence to kill”). Lisäksi Hietanen oli Keniassa käydessään kuullut huhuja, että agentit liikkuivat myös ulkomailla ja varjostivat Ugandassa asuvia. Hietasen mukaan kansaa tilanne ei silti tuntunut koskevan.¹⁵⁵

¹⁵² Addis Abebasta Helsinkiin 22.10.1973. 100 Uganda, UMA.

¹⁵³ Söderlund 1993, 176.

¹⁵⁴ Addis Abebasta Helsinkiin 22.10.1973. 100 Uganda, UMA.

¹⁵⁵ Addis Abebasta Helsinkiin 22.10.1973. 100 Uganda, UMA; Gutteridge 1975, 163. Ihmisiä oli Hietasen mukaan kadonnut noin 10–15 henkilöä kuukaudessa puolenvuoden takaiseen 100 henkilöön verrattuna.

Uganda ei ollut lisäksi kyennyt Aminin kolmen ensimmäisen vuoden aikana perustamaan hallitusta tai poliittista johtoa, joka olisi nojannut johonkin poliittiseen liikkeeseen. Jokainen ministeriksi tai muuhun korkeaan asemaan päässyt henkilö oli tavalla tai toisella Aminin mielestä luotettava. Aminin otettua kaikki valta Ugandassa, hän saattoi jakaa sitä myös mielensä mukaisesti. Tällöin Aminin oma kanta oli jokaisen korkean nimityksen taustalla.¹⁵⁶ Ainakin Aminin persoona ja erikoiset toimintatavat olivat tulleet näiden vuosien aikana tutuksi. Hietasen raportin mukaan Amin teki aina mielensä mukaan ja lähetti sähköitä, joissa ohjeisti vastaanottajaa toimimaan.

Hietanen kertoi raporttinsa lopuksi kattavasti myös Ugandan ulkomaansuhteista. Ison-Britannian kanssa yhteydet olivat selvästi vähentyneet ja suuri osa maassa oleskelleista briteistä oli poistunut maasta. Samoin muut länsimaat ja YK olivat kutsuneet pois lähes kaikki asiantuntijoina kehitysavun piirissä työskennelleet kansalaisensa. Tämän takia myös Makereren yliopiston opetustoiminta oli ollut vaikeuksissa, poikkeuksena tutkimustyöhön palkattu suomalainen Kurki-Suonio. Korvatakseen poistuneita asiantuntijoita, uusia oli saatu tilalle Hietasen tietojen mukaan Afrikasta ja Neuvostoliitosta sekä Pohjois-Koreasta. Samoin arabimaiden kanssa Hietanen arvioi, että Amin voisi yhteisen Israel-vihan synnyttämän ystävyyden avulla saada yhteyden. Ainakin Saudi-Arabia oli antanut apua islamin tukemiseksi.¹⁵⁷

Vuoden 1972 alussa Amin lisäsi suhteitaan Libyaan. Osin syynä oli Aminin tarve saada helpommin rahaa, mutta tilaisuus houkutteli myös Libyan johtajaa Muammar Gaddafia, jolle tilanne oli mahdollisuus ajaa Israel pois jälleen yhdestä Afrikan maasta. Myös Palestiinan vapautusrintaman johtaja Jasser Arafat oli Aminin kanssa keskusteluyhteydessä. Tämä Ugandan valtiosuhteiden muutos oli tullut Israelille suurena yllätyksenä. Amin oli ruotinnut kärkevin sanankääntein Israelin toimintaa arabeja vastaan, syyttänyt heitä vakoi-lusta ja määrännyt heidät lähtemään Ugandasta. Osan israelilaisista maan hallitus oli vetänyt maasta pois jo aiemmin. Tämä Suomeen saapuneissa raporteissa oli myös huomi-oitu. Samoin Münchenin vuoden 1972 olympialaisten jälkeen Amin oli ilmaissut ilonsa

¹⁵⁶ Gutteridge 1975, 163,181.

¹⁵⁷ Addis Abebasta Helsinkiin 22.10.1973. 100 Uganda, UMA. Yhden sähkönen Amin oli Hietasen mukaan lähettänyt jopa presidentti Nixonille ja verrannut häntä siinä Hitleriin. Myös Mazrui kertoo Aminin lähettäneen Nixonille sähkönen Watergate-skandaalin jälkeen ja toivonut siinä hänelle pikaista paluuta politiikkaan. Mazrui 1980, 56.

kisoissa tapahtuneesta iskusta ja kertonut ihailevansa Adolf Hitleriä, jopa niin paljon, että oli luvannut pystyttää tälle patsaan Kampalaan, koska sellaisia Saksassa ei ollut.

Toinen syy Aminin diplomatian lähentämiselle Lähi-itään liittyi uskonnolliseen kysymykseen. Vaikkakin Ugandan kansalaisista vain noin kymmenesosa, eli selvä vähemmistö, oli muslimeja, olivat he Aminin johdolla kuitenkin nousseet maassa johtavaan asemaan. Tämä kehitys tapahtui kuitenkin vaiheittain, eikä yhtenä kertataratkaisuna. Uskonnollisen yhteyden avulla Aminin oli helpompi mahdollistaa arabimaiden öljyrahojen valuminen myös Ugandaan, käytännössä hänen omaan käyttöönsä.¹⁵⁸

Uganda oli siis Aminin vallan ensimmäisinä vuosina ottanut selvän käännökseen ulkopolitiisessa suunnassaan. Länsivaltojen ja kansainvälisen yhteisön sijasta yhteistyö oli kääntynyt itä-blokin ja muiden Afrikan maiden suuntaan. Tilanne oli Suomelle luontaisesti vaikea. Tahtomalla identifioitua länsivallaksi toiminnan aloittaminen saati lisääminen itään kääntyvässä Ugandassa oli varmastikin haluttomampaan, vaikka suhteet Neuvostoliiton kanssa olivatkin hyvät. Toisaalta voi ajatella, että onneksi juuri Ugandassa tapahtui tuo käännös, sillä tällöin siitä ei Suomessa tarvinnut niinkään välittää saati, jos muutos olisi tapahtunut jossain muualla.

¹⁵⁸ Sathyamurthy 1986, 553,605,622,628,630,635,646,649,656; Kyemba 1977, 68–9,123–6,201–5,kuvaliite; Kivengere 1978, 24,34–5; Wooding–Barnett 1980, 33,38,42,44,46–7,53; Addis Abebasta Helsinkiin 15.9.1972. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 7.5.1973. 5C87 Kampala, UMA; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 32; Maitland–Jones 1973, 117,206–7; Lontoosta Helsinkiin 8.2.1971. 100 Uganda, UMA; Tel Avivista Helsinkiin 29.3.1972. 100 Uganda, UMA; Gutteridge 1975, 157,162–3; Clapham 1996, 130,188,216,231; Karugire 1980, 181; Maxon 1986, 260,262; Söderlund 1993, 97; Kiyimba 1998, 124; Mazrui 1980, 52; Stevenson 1976, 55,62,83–4,93; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017. Myös OAU katkaisi suhteensa Israelin kanssa vuonna 1973 Egyptille kuuluvan Siinain niemimaan miehityksen takia, Clapham 1996, 113.

3 Vallan hiljainen keskivaihe

3.1 Suomeen tulee vain vähän raportteja

Aminin vallan vakiinnuttua Ugandassa myös suomalainen raportointi maasta väheni selvästi. Voinee sanoa Aminin afrikkalaistamistoimien tulleen ainakin hetkellisesti valmiiksi ja Suomen jääneen vain hiljaisesti tarkkailemaan tilannetta. Aminin valta tuntui päässeen ohi ensimmäisistä kasvukivuistaan. Tai ainakin niin oli saattanut olettaa.

Uuden raportin saapuessa Ugandasta, koska edellisestä raportista oli kulunut jo useita kuukausia, oli Hietanen nähnyt tarpeelliseksi myös palauttaa mieliin Oboten vallankaappauksen vuodelta 1966 sekä hänen syrjäyttämisensä viisi vuotta myöhemmin. Samoin aasialaisten karkottaminen ja maan talouden uudistukset nostettiin raportissa esille. Pääasia Ugandasta saapuneessa raportissa oli kuitenkin armeijan sisällä tapahtunut heimojen sisäisten ristiriitojen takia syntynyt kapinayritys, jonka Aminille lojaalit joukot olivat kukistaneet. Maassa oli raportin mukaan jo pidempään ollut kiristynyt tilanne armeijan sisällä. Näihin asioihin raportin mukaan Amin aikoi tulevaisuudessa antaa enemmän huomiota.¹⁵⁹ Heimojen väliset ristiriidat olivat lähtökohtaisesti hyvin hankala asia Ugandassa jo pelkästään sen takia, että se vaikutti äärimmäisen negatiivisesti valtion yhtenäisyyteen. Tilannetta ei ollut helpottanut Aminin päätös suosia oman heimonsa edustajia merkittävässä nimityksissä. Yksien etu ja halu pysytellä vallassa ajoivat kansan edun edelle, kuten niin monta kertaa ennenkin Afrikassa.¹⁶⁰

Alkuun Ugandan hallinto oli ilmoittanut Neuvostoliiton olleen kapinan takana ja sen johtajana olleen korkea ugandalainen upseeri. Kaappauksen epäonnistuttua hän oli Hietasen saamien virallisten tietojen mukaan suorittanut itsemurhan. Nämä tiedot oli kuitenkin myöhemmin kumottu. Sen sijaan raportin mukaan Neuvostoliiton ja Ugandan suhteet olivat olleet hyvällä tolalla ja erityisesti aseellista apua Neuvostoliitosta oli saapunut Ugandaan. Aseapua lisää valottaakseen oli raportin mukaan liitetty lehtileike, jossa kerrottiin,

¹⁵⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 29.3.1974. 100 Uganda, UMA; Kyemba 1977, 88,120–2,220; Gutteridge 1975, 162.

¹⁶⁰ Clapham 1996, 4–13.

mitä erilaisia sotatuotteita Neuvostoliitosta oli Ugandan hallitukselle annettu. Merkittäväksi asiaksi Hietanen oli raportissaan nähnyt myös mainita, että Neuvostoliiton suurlähettiläs Ugandassa oli entinen Suomen suurlähettiläs Aleksei Zaharov. Kapina oli kuitenkin osunut Ugandassa huonoon aikaan, sillä OAU:n helmikuussa keskeytynyt kokous oli ollut tarkoitus pitää Kampalassa huhtikuun alussa, vain muutaman päivä kapinayrityksen jälkeen. Amin oli Hietasen mukaan kuitenkin ottanut armeijan ylimmän johdon itselleen, jotta kokous voitaisiin käydä järjestyksessä.¹⁶¹

Gutterridgen mukaan kapinayrityksen yhteydessä oli tosiaan kuollut prikaatikenraali Charles Arrube, joka oli saanut osan koulutuksestaan Neuvostoliitossa, kuten moni muukin afrikkalainen upseeri¹⁶². Epäily siitä, että Neuvostoliitto olisi tavalla tai toisella vaikuttanut alkaneeseen konfliktiin, ei ollut kaukaa haettu. Afrikan historiassa oli nimittäin useita tapauksia, joissa ulkovalta oli vaikuttanut tai ainakin osin ollut vaikuttamassa käynnistyneeseen vallankaappaukseen. Näin oli Neuvostoliiton osalta tapahtunut muun muassa Somaliassa vuonna 1969, Sudanissa 1971 ja myöhemmin Angolassa 1977.¹⁶³

Tarkalleen kuukausi armeijavälikohtauksen jälkeen Ugandasta saapui Suomeen uusi aseapua koskenut tieto. Amin oli lausunnossaan todennut, ettei Neuvostoliitto ollut suinkaan ainoa maalle aseapua antanut valtio. Myös Ranska ja Tšekkoslovakia olivat antaneet apua, kun taas Yhdysvalloilta ja Isolta-Britannialtakin apua oli pyydetty sitä saamatta.¹⁶⁴ Pääosin Ugandan armeija oli toki aseistettu Itä-Euroopasta ja arabimaista tuodulla aseistuksella ja raskaalla koneistolla¹⁶⁵. Suurlähettiläs Hietasen mukaan Aminin tilanne Ugandassa ei ollut ulkopuolisen tarkkailijan silmään mitenkään selkeä. Suurlähettiläs oli saanut tietoja siitä, että Aminin oli pakko jatkuvasti muuttaa maan sisällä murhayritysten pelossa, mutta samalla Aminin valta oli lujimmillaan koko hallintonsa aikana. Raportissa jopa arveltiin hänen pysyvän valtion johdossa vielä useita vuosia.¹⁶⁶

¹⁶¹ Addis Abebasta Helsinkiin 29.3.1974. 100 Uganda, UMA; Kyemba 1977, 88,120–2,220; Gutterridge 1975, 162.

¹⁶² Gutterridge 1975, 162; Sathyamurthy 1986, 646; Taylor–Williams 2004, 108.

¹⁶³ Clapham 1996, 61,148.

¹⁶⁴ Addis Abebasta Helsinkiin 29.4.1974. 100 Uganda, UMA.

¹⁶⁵ Kyemba 1977, 176; Kivengere 1978, 36; Sathyamurthy 1986, 628,638,646; Clapham 1996, 130,150,154; Ambrose 2009, 63.

¹⁶⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA.

Ehkäpä juuri ulkomaisen tarkkailijan silmiin heikentyntä yksinvaltiuttaan parantaakseen järjesti Amin valtaannousunsa neljäntenä vuosipäivänä suuret juhlallisuudet. Tilaisuuteen olivat osallistuneet myös monet Euroopan valtiot lähinnä akkreditoitujen suurlähettiläiden välityksellä. Tänne myös Suomen suurlähettiläs Hietanen oli hänen raporttinsa mukaan osallistunut. Tilaisuuden pääosuuden oli muodostanut sotilasparaati, jonka sotilaita Hietanen kuvaili uutuuttaan kiittäviksi ja näyttäviksi sekä samalla ristiriitaiseksi maan taloudellisten ongelmien takia. Itse paraati ei ollut kuitenkaan sujunut hyvin ja Hietanen uskalsikin todeta, etteivät ”ugandalaiset olekaan mitään sotilaallista taistelijakansaa”. Samantapaista ”rotuarviointia” Hietanen teki raportissaan myös verratessaan Aminin suosiossa ollutta kakwa-heimoa ”älykkydestään tunnettuun” baganda-heimoon. Syynä tälle paraatille sekä edeltävien kuukausien aikana tapahtuneille armeijan yksikköjen uudelleensijoittamiselle olivat Hietasen mukaan Aminin tarve osoittaa valtion ja itsensä kyvykkyyttä. Toisaalta Hietanen arvioi Ugandan armeijan olevan hyvin aseistettu ja vahva, vaikkei sen todellisesta kykenevyydestä ollutkaan takeita. Hietanen myös raportoi edellisen vuoden tapaan, että Uganda oli saanut upseereilleen koulutusta Neuvostoliitosta ja asetoimituksia sen lisäksi myös Tšekkoslovakiasta ja muutamista arabimaista. Hyvää suhdetta Neuvostoliittoon Hietanen tahtoi korostaa kertomalla sotilasparaatiin osallistuneen Neuvostoliiton ilmavoimien korkea-arvoisen upseerin. Hietasen mukaan tuolla hetkellä vain Yhdysvaltojen kanssa Ugandalla vaikutti olevan suhteiden kanssa ongelmia. Isoon-Britanniaan yhteys oli edelleen olemassa, mutta selvästi heikompana. Kaikesta asekaupasta huolimatta Euroopassa Aminista rakentunut hyvin kielteinen kuva ei Hietasen Kampalaan ja Addis Abebaan sijoitettujen suurlähettiläiden kanssa käymien keskustelujen mukaan kuitenkaan ollut koko totuus vaan puhdas yksinkertaistus tilanteesta.

Mikä merkittäväintä, olipa suurlähettiläs Hietanen tavannut henkilökohtaisesti itsensä Idi Amininkin, joka oli esittänyt Suomen ulkopoliittisesta linjasta ”kiittäviä sanoja ja tode[nnut], että Uganda pyrkii noudattamaan samanlaista puolueettomuuspolitiikkaa”. Tapaaminen oli Hietasen mukaan ollut jopa niin lämminhenkinen, että hän oli alkanut kyseenalaistaa osan Aminia kohtaan esitetystä kritiikistä. Toisaalta taas Aminin paremmin tunteneet eurooppalaiset olivat esittäneet Hietaselle vahvistuksen Aminin oikeista. Lisäksi Hietanen oli tavannut tämän korkea-arvoisen neuvostoupseerin sekä Neuvostoliiton Ugandan lähettilään sotilasparaatin yhteydessä. Kampalan lähettilään Zaharovin kanssa Hietanen oli keskustellut ”lähinnä Suomeen liittyvissä asioissa”. Talouden osalta

raportti oli totutunlainen. Täysin oman osan raportistaan Hietanen oli osoittanut presidentti Aminin omaperäisyydelle, jonka vanhoja oikkuja hän ei kuitenkaan nähnyt olennaiseksi kerrata, koska ne olivat hänen mukaansa jo kaikille tuttuja. Ainakin Elisabeth Bagayan erottaminen ulkoasiainministerin paikalta oli Hietasen tiedon mukaan hyvin Suomessa tiedossa. Sen sijaan viimeaikaisista Aminin toimista Hietanen nosti esiin Aminin unet, joiden mukaan Aminia oli turha yrittää salamurhata, sillä hän tiesi koska tulee kuolemaan. Lisäksi Amin oli ilmoittanut matkustavansa Isoon-Britanniaan tapaamaan kuningatarta ja ”Skotlannin, Walesin ja Pohjois-Irlannin ’vapautusliikkeiden’” edustajia.¹⁶⁷

Vuoden 1975 lopulla Neuvostoliiton ja Ugandan suhteisiin oli kuitenkin tullut kupru, sillä Amin oli tuolloin vaatinut Neuvostoliiton suurlähettilästä Zaharovia poistumaan maasta. Tilannetta oli pahentanut se, että Amin oli varoittanut pääsihteeri Brezhneviä puuttumasta asiaan. Hietanen oli päättänyt raporttinsa huomautukseen siitä, kuinka poikkeuksellinen tapaus tämä oli.¹⁶⁸ Amin lienee äkkiä ymmärtänyt tehneensä virheen rikkoessaan suhteet tärkeän valtion kanssa, sillä vain hieman runsas viikko myöhemmin diplomaattiset suhteet solmittiin uudelleen. Esiin oli silti noussut Aminin esittämä kanta, ettei hän halunnut ”Ugandan olevan minkään ulkovallan vaikutuksen alaisena”. Sähke saattaa olla lähetetty kiireessä, sillä se oli poikkeuksellisesti koostettu irtonaisista lauseista ja sen erilliset asiakohdat on erotettu latinan sanoilla ”primo” (ensimmäinen), ”secundo” (toinen) ja ”tertio” (kolmas).¹⁶⁹ Toisaalta sähke noudatteli näin muodoin annettua ohjetta lyhyestä ja selkeästä sähkekielestä¹⁷⁰.

Erikoista on, että Suomen edustaja Ugandassa oli osallistunut maassa järjestettyihin juhllallisuuksiin vain kaksi vuotta sen jälkeen kuin samantapainen osallistuminen oli selkeällä Helsingistä saapuneella käskyllä estetty. Tilanne osoittaa, että suhtautuminen Amiin oli tänä aikana muuttunut. Ainakin Ugandan uusi hallinto oli nyt kypsempi ja selvästi rauhoittunut ensimmäisistä vuosista, vaikka viitteitä kansan kokemista vääryyksistä edel-

¹⁶⁷ Addis Abebasta Helsinkiin 11.2.1975. 5C87 Kampala, UMA; Taylor–Williams 2004, 102–3,108.

¹⁶⁸ Addis Abebasta Helsinkiin 11.11.1975. 5C87 Kampala, UMA.

¹⁶⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 21.11.1975. 5C87 Kampala, UMA. Samoja termejä käyttää listassaan entinen suurlähettiläs Ilkka Pastinen kirjassaan ja jopa jatkaa ”Quarto” (4), ”Quinto” (5). Pastinen 1996, 70.

¹⁷⁰ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 109.

leen nostettiin esiin. Toisaalta juhlallisuuteen osallistumisen taustalla oli voinut vaikuttaa se tosiasia, että samalla oli ollut mahdollista tavata Neuvostoliiton edustajia. Aina-kin heidän kanssaan käydyistä keskusteluista oli raportissa erillinen maininta ja selvitys keskustellusta sisällöstä.

Vähäisestä määrästä tapahtumia Aminin vallan vakiintuessa kuvaa se, että sisäisten asioiden osalta vuosi 1975 kuitattiin kokonaan vuoden 1976 alussa lähetetyllä raportilla maan sen hetkisestä tilanteesta. Keskeinen huomio Hietasen raportissa olikin, että Aminin yksinvalta oli vakiintunut. Aminin arvovaltaa oli lisäksi korostanut OAU:n kokous maassa kesäkuussa 1975 ja Aminin valinta järjestön puheenjohtajaksi seuraavan kesään saakka. Puheenjohtajuutensa takia Amin oli Hietasen mukaan päässyt esiin kansainvälisessä lehdistössä. Erityisesti Angolan kiistassa Amin oli ajanut Afrikan maille yhtenäistä linjaa olla tunnustamatta mitään vapautusliikettä maassa.

Toinen merkittävä asia kuluneesta vuodesta oli jatkunut hyvä suhde Neuvostoliittoon. Uganda oli saanut lisää taloudellista ja sotilaallista apua. Kuten aiemmin oli jo kerrottu, Amin oli hetkellisesti katkaissut maiden väliset suhteet, mutta palauttanut ne hyvin pian taas voimaan. Aminin äkkipikaisuuden takia Hietanen kuitenkin arvioi, että Neuvostoliiton suhtautuminen Ugandaan voisi tulevaisuudessa muuttua. Äärimmäisen ongelmalliseksi Hietanen näki suhteen Isoon-Britanniaan, sillä lehtimies Hillin teloitus Ugandassa oli onnistuttu estämään vain Ison-Britannian ulkoasiainministerin vierailulla ja maasta karkotettujen aasialaisten ja intialaisten korvausasiassa ei ollut päästy yhtään eteenpäin.¹⁷¹ Sen Hietanen oli kuitenkin jättänyt raportissaan mainitsematta, että Amin oli vuonna 1975 aikonut ottaa kaiken Ugandan alueella olleen maan valtionomistukseen ja pakottaa niiden nykyiset käyttäjät maksamaan siitä vuokraa.¹⁷² Tässä olisi ollut suurlähettiläällä suuri mahdollisuus aasialaisten omaisuuden takavarikoimisen tavoin nostaa huomioon, että Oboten vasemmalle mennyt ja Aminin vastakkaisen suuntaan edennyt poliittinen agenda tekivät kuitenkin hyvin samankaltaisia toimia. Tämä olisi saattanut helpottaa Suomessa analyysien tekemistä siitä, mihin suuntaan Ugandan politiikka oli todella menossa.

¹⁷¹ Addis Abebasta Helsinkiin 8.1.1976. 100 Uganda, UMA; Kyemba 1977, 211,220.

¹⁷² Gilley 2009, 126.

Neuvostoliitto oli tukenut monia muitakin Afrikan maita ja tuen antaminen oli kiihtynyt 1970-luvulla. Apu koostui lähinnä sotilastarvikkeista sekä armeijoille annetusta koulutuksesta, kuten Ugandankin tapauksessa. Afrikkalaisia maita oli kiinnostanut venäläisten aseiden huokea hinta ja helppokäyttöisyys länsimaisiin verrokkeihinsa nähden. Samoin saatavuus oli usein nopeampaa. Lisäksi Neuvostoliitosta ja Kuubasta oli tullut armeijan osastoja moniin Afrikan maihin. Tarjotun avun pyrkimyksenä oli ollut saada Afrikan maita kääntymään Neuvostoliiton puolelle ja omaksumaan sosialistinen yhteiskuntajärjestys. Silti Neuvostoliiton valtiojohdosta ei edustajia ollut juurikaan vierailut Afrikassa. Basil Davidson toteaaakin teoksessaan, että saatu menestys jäi puolitiehen, vaikka ideologinen vaihtoehto kiinnosti monia afrikkalaisia johtajia. Afrikan hiljattain itsenäistyneiden maiden poliittinen prosessi kulki heidän itse määräämäänsä suuntaan. Toisaalta Claphamin mukaan Neuvostoliiton tarjoamaan yhteistyöhön liittyi jotain uutta, sillä Neuvostoliitolta uupui kolonialismin lisäksi myös muu menneisyyden taakka Afrikassa, joka monilla länsimailla oli. Ugandan tavoin muillekin Afrikan maille tarjottu apu on näyttäytynyt varmasti osittain myös mahdollisuutena näpäyttää entisiä siirtomaaisäntiä ja ottaa apua sekä ohjeistusta heidän sijastaan kylmän sodan toiselta sivustalta.¹⁷³ Näytti lisäksi siltä, että Neuvostoliitto oli tuolla hetkellä voittamassa suurvaltojen kamppailun¹⁷⁴. Toki myös sosialisti-ideologia on saattanut kiinnostaa siirtomaa-aikaiselle kapitalismille tarjonneen vaihtoehtonsa takia. Ugandan tapauksessa ideologialla ei kuitenkaan näytä olleen suurta merkitystä. Aminhan päinvastoin koitti päästä eroon edeltäjänsä vasemmistolaisesta suunnasta. Sen sijaan tuen avulla oli mahdollista saada vahvistusta hänen yksinvallalleen¹⁷⁵. Neuvostoliiton ajamaa ulkopoliittista linjaa Amin ei kuitenkaan suostunut seuraamaan¹⁷⁶.

Valtiot, joiden kanssa Uganda vaikuttaa 1970-luvun puolivälissä eniten harjoittaneen suhteitaan, niin hyvässä kuin pahassa, eivät näyttäyty kovinkaan yllättävinä. On luonnollista, että suhde Ison-Britannian kanssa on ollut hyvin eläväinen. Aminin toimet aasialaisia kohtaan eivät olleet helpottaneet tilannetta. Näyttää kuitenkin siltä, että Iso-Britannia oli

¹⁷³ Davidson 1978, 353–4,375–6; Taylor–Williams 2004, 102–8; Clapham 1996, 41–3,63–6,134–6,142–4,150,154–6,184; Maxon 1986, 262; Pastinen 1996, 126–7; Jakobson 2003, 66,116–7; Visuri 2006, 248; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017. Ainoa merkittävä vierailu kylmän sodan aikana Neuvostoliitosta Afrikkaan oli Nikita Hruštševin käynti Egyptissä vuonna 1964. Lisäksi Nikolai Podgorny, ollessaan Neuvostoliiton valtionpäämies, vieraili Somaliassa 1974, Clapham 1996, 136.

¹⁷⁴ Jakobson 2003, 45,113.

¹⁷⁵ Clapham 1996, 184; Visuri 2006, 248.

¹⁷⁶ Maxon 1986, 262.

suurlähettiläiden kertomusten mukaan valmis menemään myötämielisyydessään hyvin pitkälle. Sen sijaan Neuvostoliitto näki hyvät suhteet Ugandaan sijoituksena länttä vastaan käydyssä kamppailussa.

Suomen suurlähettiläille Afrikassa Neuvostoliiton toiminnan seuraaminen on varmasti ollut mielenkiintoista. Ulkoasiainministeriöstä on varmasti tullut myös käsky seurata erityisesti tätä osaa maiden ulkopoliitikasta, koska Neuvostoliiton asema myös Suomen ulkopoliitikassa oli merkittävä, vaikkei se raporteista käykään ilmi. Tällöin Neuvostoliiton toimintaa seuraamalla Suomi kykenisi välttämään sudenkuopat Afrikassa tehtävässä politiikassa. Siksi myös Ugandaa oli tarvetta seurata, tosin siitä suurelta osin riippumattomista asioista johtuen. Merkittävää suomalaisten suurlähettiläiden osalta oli juuri Ugandan ja Neuvostoliiton suhteiden kuvaamisen toteava luonne. Suomen hyvät suhteet Neuvostoliittoon ja maan tuntemus olisivat antaneet suurlähettiläille mahdollisuuden mennä analyyseissään hieman pidemmälle. He olisivat nimittäin huomattavasti enemmän voineet pohtia maiden välisiä suhteita siltä kantilta, miten Neuvostoliiton toiminta todella vaikutti Ugandan sisäiseen tilanteeseen ja millaisia hyötyjä he siitä itselleen saivat¹⁷⁷. Lisäksi suhteiden vaikutus Suomen tekemään ulkopoliittikkaan tai toimintaan Ugandassa olisi ollut mahdollinen analyysin kohde, joka olisi helpottanut ulkoasiainministeriön toimintaa.

Hietasen mainitsema OAU:n kokous oli ollut näytönpaikka, jota Amin ei ollut halunnut jättää käyttämättä. Ensinnäkin huippukokouksen yhteydessä oli esitetty Kyemban mukaan Victoriajärvellä taistelunäytös, jossa simuloitiin pommitusta eteläafrikkalaiseen kaupunkiin. Esityksen nimi oli pahaenteinen ”Operaatio Kapkaupunki”, joka jätti varmasti vierailijoille monia mielikuvia, vaikka esitys epäonnistuikin täysin pommien pudotessa ohi maalin. Tämän jälkeen Amin oli vihitty avioon viidennen vaimonsa kanssa. Seuraavana päivänä hääseremonia uusittiin, jotta se voitaisiin näyttää televisiosta suorana kansalle, aivan Ambrosen kuvaileman henkilökultinrakennusperinteen mukaisesti.¹⁷⁸ Tällaisesta näytöksestä tai häistä ei kuitenkaan Suomeen saapuneissa raporteissa ollut

¹⁷⁷ Taylor–Williams 2004, 6–7.

¹⁷⁸ Kyemba 1977, 151–153; Decker 2010, 497; Ambrose 2009, 32; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

minkäänlaista mainintaa! Tämä on mielenkiintoinen huomio sen takia, että tällainen suoraan toiseen valtioon viitannut taistelunäytös ei ole voinut edes suomalaiseseen silmään näyttää viattomalta toiminnalta vaan asialta, johon myös Suomessa olisi ollut syytä reagoida. Mahdollisesti tänne suomalaista suurlähettilästä tai muutakaan tiedot välittänyttä edustajaa ei ollut saatu ja siksi tiedot siitä jäivät virallista tietä kertomatta Suomeen.

Talouden osalta suurlähettiläs Hietasen sisäpoliittinen raportti kertoi poliittisia suhteita enemmän karua kieltä maan tilanteesta, joka ei ollut vuoden aikana yhtään parantunut ja muutos huonompaan oli kyetty estämään vain arabimaiden tuella. Maan vienti oli laskeutunut merkittävästi ja pääkaupungin kaupat olivat Hietasen mukaan ammottaneet tyhjyyttä. Myös puuvillan vienti oli romahtanut. Suurlähettiläs Hietasen raportin lopputulema olikin, että Ugandan taloudelliset näkymät vuodelle 1976 tulivat olemaan riippuvaisia kahvin hinnan ja ulkomailta saatavan avun varassa; talouskasvu olisi Aminin vallan pysymisen elinehto.¹⁷⁹ Raportin taloutta manaava ote sisälsi olennaisen huomion suurlähettilään tekemistä tulkinnoista koskien Aminin vahvuutta Ugandassa. Vaikka OAU:n puheenjohtajuus olikin nostanut Aminin arvostusta, oli maan kurjuus käymässä liian rakkaksi tavalliselle kansalle. Ilman taloudellisia edellytyksiä toimia, kansa voisi hyvinkin pian ottaa vallan omiin käsiinsä ja syöstä Aminin vallasta.

Uganda OAU:n isäntämaana olikin yksi harvoja 1970-luvun puolivälissä toistuneita raporttiaiheita Ugandasta. Asioilla ei silti koettu mitä ilmeisimmin olevan suurta painoarvoa Suomen ulkopoliitikalle tai tietoon saattamiselle, sillä heinä-elokuussa 1975 Ugandan puheenjohtajuutta koskenut raportti oli lähetetty Suomeen vasta runsas kuukausi kokouksen päättymisen jälkeen. Suomen kannalta olennaisimmiksi tiedoiksi suurlähettiläs Hietanen oli koonnut tietoja Angolan tilanteesta, josta raportoitiin useammankin kerran ilmoitusluontoisesti, ja afro-arabialaisesta yhteistyöstä sekä apartheidin tuomitsemisesta. Hietanen itse arvioi, ettei OAU:n kokous ollut tarjonnut juurikaan tärkeitä päätöksiä. Sen sijaan kokouksen järjestelyistä ja Aminin vuoden kestävästä puheenjohtajuudesta oli selvästi enemmän ollut kiinnostavaa keskustelua. Raporttinsa lopuksi Hietanen jopa ennusti Aminin puheenjohtajuuden tuovan tulevaisuudessa juurikaan tärkeitä päätöksiä.

¹⁷⁹ Addis Abebasta Helsinkiin 11.2.1975. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 8.1.1976. 100 Uganda, UMA.

kärjekkäimmät mielipiteet.¹⁸⁰ Noin kuusi kuukautta Kampalassa pidetyn kokouksen jälkeen Hietanen oli saanut käsiinsä Angolaa koskevan OAU:n sovittelukomission kokoaman pitkän raportin ja toimittanut kopion luottamuksellisena tietona Suomeen. Analyysin sijasta Hietanen oli kuitenkin vain tyytynyt lyhyesti referoimaan raportin sisältöä.¹⁸¹ Afro-arabialainen yhteistyö oli luonnollisesti Suomen kauppapoliittisten ja öljysuhteiden¹⁸² kannalta oleellinen tiedotettava. Angola taas oli tärkeä mahdollisesti sen potentiaalisen suurvaltaselkkauksen riskin takia, sillä maan joukkoja tukivat sekä Yhdysvaltojen että Neuvostoliiton valtiojohto ja maassa oli kuubalaisia sotilaita. Muuten OAU:n toiminnalla ei näytä Suomen kannalta Ugandan puheenjohtajuuskautena olleen juurikaan kiinnostusta, sillä lähetettyihin raportteihin ei näytä reagoitaneen millään tavoin.

Edellä mainittuun sotilasparaatiin ja sen jälkeisiin keskusteluihin osallistuminen ei ollut 1970-luvun puolivälissä poikkeuksellinen tilaisuus, sillä jo seuraavan vuoden alkupuolella Amin oli kutsunut luokseen kaikki Kampalaan akkreditoituneet suurlähettiläät. Hietanen ei pelkän kutsun perusteella ollut tiennyt, mistä oli ollut kyse. Paikanpäällä oli käynyt ilmi, että ainoastaan Aminilla itsellään oli ollut tieto kokouksen sisällöstä. Hän oli kutsunut suurlähettiläät koolle, OAU:n puheenjohtajan ja Ugandan presidentin ominaisuudessa, kertoakseen Afrikan ja Ugandan tilanteesta. Amin oli puheessaan korostanut erityisesti Afrikan valtioiden parantamista yhtenäisyyttä. Toinen esiin nostettu asia oli koskenut Aminin karkottamia aasialaisia. Hietanen tahtoi raportissaan korostaa sitä, että syistä riippumatta karkotukset olivat joka tapauksessa tapahtuneet liian nopealla aikataululla, koska maan talous oli sen takia romahtanut. Suurlähettiläs Hietasen arvion mukaan myös Amin itse oli ymmärtänyt tämän ja sen takia oli aikomuksissa helpottaa ulkomaankauppaa ja ulkomaisia sijoituksia maahan. Samaan aikaan kuitenkin Hietanen arvioi, että valtion velan suuren määrän takia nopeaa muutosta tilanteeseen tuskin olisi tulossa.

Poikkeuksellisesti Amin oli kommentoinut myös väitteitä 250 000 ugandalaisen murhaamiseen liittyen ja kieltänyt osallisuutensa mihinkään sen kaltaiseen. Hietanen tahtoi kuitenkin raportissaan nostaa esiin esitetyt väitteet kansainvälisessä lehdistössä, vaikka itse

¹⁸⁰ Addis Abebasta Helsinkiin 10.9.1975. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 2.10.1975. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 6.10.1975. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 27.10.1975. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 12.2.1976. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 30.4.1976. 5C87 Kampala, UMA.

¹⁸¹ Addis Abebasta Helsinkiin 28.1.1976. 5C87 Kampala, UMA.

¹⁸² Suomen harjoittamasta öljykaupasta kylmän sodan aikana enemmän: Kuisma 1997.

ei virkamatkoillaan Kampalassa mitään väkivaltaa ollutkaan todistanut. Hietanen totesi raportissaan kerrottujen kauheuksien todennäköisesti olleen totta, vaikkei esitettyihin lukumääriin otanutkaan kantaa. Tämän väitteen Hietanen oli perustellut sillä, että samantapainen väkivalta oli ”tapana Ugandassa valtaan pyrittäessä, mutta ei ainoastaan Ugandassa vaan myös useimmissa muissakin Afrikan maissa”, sillä ”[s]e kuuluu perinteisiin”. Yleisenä huomiona Hietanen totesi, että joka tapauksessa kansainvälinen lehdistö oli rauhoittunut syytöksissään. Aminin väittämiä hyviä suhteita Afrikassa Hietanen sen sijaan epäili Tansanian osalta, vaikkei lähtenytäkään sen enempää arvioimaan syitä siihen. Samaan aikaan Hietanen arvioi Aminin yleisesti onnistuneen OAU:n puheenjohtaja ja ennakoiki Aminin seuraajalla olevan enemmän haasteita tehtävästä selviämisessä. Hietanen mukaan eksentrisellä Aminilla oli myös positiivisia ominaisuuksia. Aminin kykyä johtaa OAU:n kokousta oli arvosteltu äärimmäisen vähän.¹⁸³

Idi Aminin kausi OAU:n puheenjohtajana oli todellakin ollut erikoinen. Olihan taustalla alun perin ollut vastuun siirtäminen muualle Ugandan vallankaappauksen jälkeen. Lisäksi Aminin huonontuneet suhteet moniin Afrikan maihin sekä oudon tempoileva ulkopoliittikka asettivat Aminin valinnan organisaation puheenjohtajaksi erikoiseen valoon. Useat Afrikan maat jopa boikotoivat Kampalassa pidettyä kokousta juuri Aminin takia ja vain 19 maata osallistui kokoukseen. Samaan aikaan Amin oli kuitenkin onnistunut puheenjohtajuutensa aikana saamaan Afrikan valtiot taakseen apartheidin vastustamiseksi ja Angolan tilanteen ratkaisemiseksi. Lisäksi kuva Aminista afrikkalaisten oikeuksien puolesta taistelevana valtiojohtajana sai Mazruin mukaan hänen ulkopoliittiset toimensa näyttämään sisäpoliittisia huomattavasti paremmilta. Mazruin mukaan Amin oli kolmannelle maailmalle ”sankarillinen paha” (heroic evil). Varsinkin Isoa-Britanniaa, usean Afrikan maan entistä siirtomaaisäntää, kohtaan osoitettu halveksunta oli merkittävä sulka Aminin kenraalin hatussa. Samalla syytökset Aminin omista ihmisoikeusloukkauksista kyettiin kuitaamaan pelkkänä länsimaiden panetteluna. Aminin asemasta kertoo jotain sekin, että Angolan tapauksessa sovittelukomitea raportoi tekemisistään suoraan Aminille ja Uganda sai edustajan myös neuvoo-antavaan sotilaskomiteaan. Vuoden 1976 alussa Angolan tilanteessa oli jatkettu niin, että Uganda oli puheenjohtajamaastatuksensa takia jät-

¹⁸³ Addis Abebasta Helsinkiin 10.2.1976. 5C87 Kampala, UMA.

täytynyt neutraalille kannalle. Samalla Amin oli saanut nostettua omaa arvostustaan Afrikan johtajien keskuudessa.¹⁸⁴ Tässä piili kuitenkin pieni ristiriita, sillä todisteita Etelä-Afrikan kaltaisista, ja jopa pahemmista, ihmisoikeuksien loukkauksista oli tullut esiin Ugandasta jo hyvin pian Aminin noustua valtaan. Siltikin OAU oli jättänyt reagoimatta niihin.¹⁸⁵

Toisaalta oli Amin joutunut jo ennen kokoustakin kansainvälisen tarkkailun hampaisiin. Ugandaa, ja erityisesti kokouspaikka Kampalaa, oli puhdistettu kovalla kädellä ennen kokouksen alkua. Toki oikean lian kerääntyminen kaduille oli alkanut kasvaa vallan vaihduttua, mutta hyvin pian puhdistus osoitettiin lähinnä ihmisiin. ”Operaatio Aminiksi” nimetyn toimenpiteen kohteeksi joutuivat kaupungissa joutilaana olleet, juopot, ja maksulliset naiset. Myös kaupungin pormestari määräsi sen asukkaat siistimään talonsa, pihana ja ulkomuotonsa. Samanlainen puhdistusoperaatio ”pidetään Uganda puhtaana” (Keep Uganda Clean) käynnistettiin luvussa 4.1 käsiteltävän arkkipiispan ja kahden ministerin murhien jälkeen.¹⁸⁶

Aasialaisten karkotukseen ei kuitenkaan ollut osoittautunut onnistuneeksi päätökseksi, sillä Suomeen lähetetyn tiedon mukaan ainakin tuhat pakistanilaista korkeakoulutettua, kuten lääkäreitä ja insinöörejä, oli palaamassa maahan tekemään töitä, joita kukaan muu ei voinut tehdä. Tämä oli raportin mukaan hyväksi Aminille, sillä se tulisi auttamaan taloutta ja Aminin asemaa. Kukaan ei näyttänyt kyseenalaistavan, Suomen suurlähettiläs mukaan lukien, sitä, että Amin oli pyörtänyt päätöksensä ja palauttamassa maahan henkilöitä, jotka aiheuttaisivat epäsäännöllisyyttä maan demografiaan! Aminille palauttamispäätös oli raportin mukaan ollut helppo sen takia, että palaavista enemmistö olisi muslimeja eli uskontoa, jonka osuutta ugandalaisista Amin pyrki kasvattamaan.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Sathyamurthy 1986, 630–1; Maxon 1986, 262; Chime 1977, 267–73; Mazrui 1980, 44,53–5; Decker 2010, 497; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017. Mazrui menee artikkelissaan jopa niin pitkälle, että vertaa Idi Aminia Jimmy Carteriin!

¹⁸⁵ Clapham 1996, 115.

¹⁸⁶ Decker 2010, 490–2,494,496–7,504. Decker kertoo artikkelissaan myös Kampalassa kiertäneestä legendasta, jonka mukaan kaupungin pormestari oli kieltänyt varvassandaalien käytön kaupungissa. Useammalta taholta kuullun kertomuksen mukaan Decker totesi rangaistuksen tuosta rikkeestä olleen sen, että rikkuri joutui syömään sandaalinsa.

¹⁸⁷ Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 31.10.1974. 5C87 Kampala, UMA.

Taloudellinen kurjuus alkoi mitä ilmeisimmin näkyä maassa, eivätkä saapuneet pakistanilaisetkaan olleet ennakko-oletusten mukaan edistäneet tilannetta. Kesäkuussa 1976 nimittäin saapui suurlähettiläs Hietaselta tieto Aminin salamurhayrityksestä Kampalassa pidetyssä kokouksessa, jossa väkijoukkoon oli heitetty kolme käsikranaattia. Amin oli välittömästi ryhtynyt vastatoimiin etsien vastustajia armeijan ja kansalaisten joukosta. Tämän seurauksena oli Hietasen saamien tietojen mukaan useampia ihmisiä saanut surmansa. Tällaisten iskujen takia Amin alkoi olla liikkeissään yhä varovaisempi ja ilmoitti menemisistään ja tulemisistaan yhä harvemmin muille. Hietasen raportti päättyi arvioihin Aminin mahdollisesta muuttuvasta tilanteesta. Isku oli tapahtunut vain paria viikkoa ennen Ugandan OAU:n puheenjohtajakauden loppua ja kauden loputtua Aminilla olisi jäljellä vain maan sisäinen arvovalta. Koska taloudellinen tilanne oli edelleen pysynyt huonona, ennusti Hietanen raportissaan myös mahdollista väkivaltaista kansannousua Aminin syrjäyttämiseksi. Kapinalle saattaisi myös löytyä tukea maan rajojen ulkopuolelta, sillä Hietasen mukaan ainakin suhteet Keniaan olivat olleet ongelmissa.¹⁸⁸ Voi siis sanoa vuoden 1976 alussa esitetyn raportin osuneen tietyllä tapaa oikeaan Ugandan tilanteen suhteen. Koska maan taloudellinen tilanne ei ollut kohentunut, oli Aminin kytevä vastustus purkautunut attentaatiksi. Ei liene sattumaa, että isku oli osoitettu niin lähelle OAU:n puheenjohtajuuden loppua. Isku onnistuessaan olisi symbolisesti ollut merkittävä osuma vallitsevan hallinnon arvovallalle ja mahdollisesti herättänyt yhä useammat vastustamaan vallassa olevia.

Ugandan talouden jyrkän laskukauden ja Aminin hirmuvallan takia oli ymmärrettävää, ettei Suomella ollut diplomaattisten yhteyksien lisäksi halukkuutta myöskään kaupalliseen yhteistyöhön. Tilanne olisi kuitenkin voinut olla aivan erilainen, jos Ugandalla olisi ollut öljyä. Vuoden 1973 öljykriisiä seuranneen öljyn hinnan moninkertaistumisen takia Suomessakin oli ryhdytty kasvattamaan yhteyksiä öljyntuottajamaihin Lähi-idässä. Samaan aikaan öljyn merkitys energianlähteenä Suomessa oli merkittävästi kasvanut.¹⁸⁹ Verrattaessa Ugandan valtiojohtoa 1970-luvun isoihin öljymaihin oli niissä hyvin samantapainen, enemmän tai vähemmän vallankumouksen avulla valtaan noussut, diktaattori.

¹⁸⁸ Addis Abebasta Helsinkiin 28.4.1976 klo 11.00. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 27.6.1976. 100 Uganda, UMA; Kyemba 1977, 128–132; Wooding–Barnett 1980,190; Wiseman 1991, 14; Sathyamurthy 1986, 629. Söderlund muistelee, että vain yksi kranaatti oli heitetty Aminia kuljettaneeseen autoon. Söderlund 1993, 89.

¹⁸⁹ Soikkanen 2008, 218; Kuisma 1997, 433–45,483,512–3; Aunesluoma 2011, 282,322–6; Jakobson 2003, 45,115–6.

Näitä olivat esimerkiksi Libyan Muammar Gaddafi, Egyptin Anwar Sadat tai Iranin Mohammad Reza Pahlavi. Näyttää siis, että maailmantalouden realiteetit painoivat Suomen ulkopoliittisessa vaakakupissa ihmisoikeudellisia enemmän, vaikei Ugandan kaltaista määrätietoista kansalaisten murhuttamista öljyntuottajamaissa tapahtunutkaan.

Öljypolitiikka oli lähtökohtaisesti liikkunut osana Suomen kauppapolitiikkaa, mutta öljykriisin puhjettua 1970-luvulla lähentynyt myös ulkopoliittikkaa. Hyvät ulkopoliittiset suhteet nimittäin takasivat öljyn saannin uusista suunnista. Vaihtoehtoisia öljymaita etsittiinkin juuri kauppasuhteiden vähentämiseksi Neuvostoliiton kanssa, sillä 1960-luvun lopulla Nesteen raakaöljyntuonnista keskimäärin noin 75 prosenttia oli tullut sieltä. 1970-luvun kuluessa Lähi-idästä tuotiinkin noin 35 prosenttia kaikesta Nesteen raakaöljystä. Myös mahdollisuutta nigerialaiseen öljyyn oli tuolloin selvitetty.¹⁹⁰ Silti tässä ulkopoliitiikan ajatuksenkulussa oli siis hyvin ongelmallista, että yksinvaltaisesti johdettuja valtioita alettiin lähestyä ainoastaan niiden vientituotteiden perusteella. Tämän dilemman osalta Suomen tarkoitus palvella vain omaa etuaan näyttää kovin erikoiselta, koska Suomen ulkopoliitiikan olisi kylmän sodan maailmassa Tuure Junnilan mukaan pitänyt ottaa huomioon myös ”ihmiskunnan yhteisiä, yleisinhimillisiä velvoitteita ja tehtäviä”.¹⁹¹ Ugandan suhteen ei haluttu käydä kauppaa sen huonon tarjonnan takia, mutta samalla myöskään maan hallituksen toimintaa vastustavaan toimintaan ei nähty halua osallistua.

Afrikka näytti joka tapauksessa olevan suomalaisen ulkopoliitiikan selkeää periferiaa maantieteellisen etäisyytensä, turvallisuuspoliittisen merkityksensä ja kauppapolitiittisen sivuroolinsa takia. Alueiden ja niiden tarjoamien hyötyjen eriarvoinen asema oli Junnilan mukaan vaikuttamassa siihen, miksi Uganda ja yleisemmin Afrikka olivat jäämässä ulkopoliitikassa sivurooliin. Afrikka oli jopa Junnilan mielestä ”vaikea ongelma-alue”, vaikkakin sillä oli potentiaalia. Tällöin ainoaksi tehtäväksi alueilla jäikin suurlähettiläiden tekemä asenteiden ja tilanteiden tarkkailu sekä tiedonhankinta. Ulkopoliitiikan painopisteenä pysyivät edelleen Yhdysvallat, Länsi-Eurooppa, Pohjoismaat ja Neuvostoliitto.¹⁹² Afrikan kehityspankkiin (African Development Bank, A(f)DB) Suomi kuitenkin

¹⁹⁰ Kuisma 1997, 13,251,257,380,433–45,483,485,512–4; Aunesluoma 2011, 254,325–6,355–6. Lähi-idän merkittävät öljyntuontimaat Suomeen olivat Iran, Irak ja Saudi-Arabia. Neuvostoliitosta tuotiin silti 1970-luvulla vielä runsaat 60 prosenttia kaikesta öljystä, vaikkakin osa siitä oli alun perin Libyasta Neuvostoliiton tuotua.

¹⁹¹ Junnila 1988, 76–7.

¹⁹² Junnila 1988, 106–12; Väyrynen 1989, 124; Forsberg–Vaahtoranta 1993, 236–41.

antoi monen muun Euroopan maan tavoin varoja vuonna 1975 rahoittamaan kolmen vuoden ajan kehitysprojekteja eri Afrikan maissa¹⁹³.

Samoin kauppaa alueelle vaikeutti Suomen pitäytyminen Euroopan talousyhteisön (European Economic Community, EEC) ulkopuolella. EEC oli nimittäin välittömästi syntyessään 1957 liittänyt Rooman sopimuksella ranskankieliset Afrikan maat erityissuhteeseen järjestön kanssa. Liittyneistä 18 maasta 14 oli entisiä Ranskan siirtomaita. Maiden osuus laajeni 1970-luvun alussa Ison-Britannian liittyttyä EEC:hen ja vuonna 1975 allekirjoitettiin Lomen sopimus, joka yhdisti EEC:n jäsenmaat ja yhteensä 46 Afrikan, Karibian ja Tyynenmeren valtiota kaupalliseen yhteistyöhön.¹⁹⁴ Siten EEC:n jäsenmaat kykenivät helpommin muodostamaan kauppasuhteita Afrikkaan.

Samaan tapaan 1970-luvulla alkoi nousta esiin kysymys myös siitä, oliko kehitysapu sidottu myös liiaksi Suomen omaan etuun. Varsinkin kun kehitykselle annetuista lainoista suuri osa sidottiin käytettäväksi hankintoihin Suomesta, vaikka laina oli muilta ehdoiltaan hyvin reilu. Annetut varat ja lainat olivat siis samalla suomalaisen viennin edistämistä. Lisäksi osa annetuista varoista suunnattiin suoraan kohdemaassa toimiville suomalaisille yrityksille ja Suomessa toimivat yritykset alkoivat myös kiinnostua kehitysmaaviennin tuomista hyödyistä.¹⁹⁵ Toisaalta Afrikan suurlähetystöjen työntekijöilläkään ei olisi ollut riittävää osaamista suomalaisen viennin edistämiseen, sillä alan osaajat oli keskitetty Euroopan ja Pohjois-Amerikan teollisuusmaihin¹⁹⁶. Lisäksi kehitysyhteistyö saatettiin nähdä Suomessa yleisen edun vuoksi toimimisena, vaikka sen välilliset päämäärät olisivat menneet yksiin kansallisen edun kanssa. Värysen mukaan tavallista kehitysyhteistyöstä hyötymistä olikin juuri sen sitominen oman maan työntekijöitä kannattavaksi.¹⁹⁷ Edes tällaista kauppaa Ugandan kanssa ei mitään ilmeisimmin tohdittu tehtävän. Lisäksi Ugandaa työnsi pois Suomen luota sen kehityksen suunta. Uganda oli nimittäin ajautunut itsenäistyneiden Afrikan maiden joukossa siihen ryhmään, jonka kehitys oli pysähtynyt – tai Ugandan tapauksessa pikemminkin taantunut.¹⁹⁸ Tuossa tilanteessa Suomen kannalta oli

¹⁹³ Chime 1977, 302–3.

¹⁹⁴ Chime 1977, 293–4, 298–300; Visuri 2006, 231–2. Sitten Lomen sopimukset on korvattu vuonna 2000 allekirjoitetulla Cotonoun sopimuksella, johon myös Suomi osana Euroopan unionia kuuluu.

¹⁹⁵ Soikkanen 2008, 256–7; Aunesluoma 2011, 326–34.

¹⁹⁶ Aunesluoma 2011, 324–5.

¹⁹⁷ Värynen 1989, 71, 136–7.

¹⁹⁸ Aunesluoma 2011, 284, 339.

siis järkevämpää panostaa sellaisiin kolmannen maailman maihin, joiden lähitulevaisuus näytti taloudellisten osa-alueiden osalta äärimmäisen lupaavalta.

Armeijan tuelle rakentunut valta Ugandassa ei kuitenkaan ollut herättänyt suurlähettiläissä juurikaan ihmetystä, sillä armeijan politisoituminen oli Afrikan maiden itsenäistymiskamppailun yhteydessä ollut hyvin tavallista. Taustalla vaikutti usein itsenäistymisen jälkeinen demokratian ja sen perinteen puute. Armeijan etuna ei tällaisessa tilanteessa ollut niinkään sen tulivoima vaan kyky tehokkaasti vaihtaa epätyytyttävä siviilihallinto. Tämän takia useimmiten myös armeijan komentajien kotimaistaminen ja siirtomaa-aikaisista komentajista luopuminen suoritettiin vaiheittain, jotta armeijan vakaus ja tuki siviilihallinnolle saataisiin ylläpidettyä. Esimerkiksi Ugandassa oli heti itsenäistymisen jälkeen alkanut kiivas keskustelu armeijan brittiläisten upseerien nopeasta korvaamisesta ugandalaisilla, mitä oli vielä jarruttanut maan sisällä olevien heimojen riitaisuus. Yleensä tilalle tulleet upseerit olivat nuoria ja huonosti koulutettuja, mikä lisäsi armeijan sisällä ollutta eripuraa ja mahdollisti myös sisäiset kapinat. Tilannetta ei helpottanut se, että suurvallat pyrkivät vaikuttamaan kukin omilla keinoillaan Afrikan valtioihin ja niiden armeijoihin, esimerkiksi antamalla sotilaille koulutusta ja myymällä kalustoa sekä aseita. Samalla muutos tarkoitti myös, että brittiläisten varta vasten Afrikan eri alueille perustamat sotilaalliset yksiköt lakkasivat olemasta. Näin kävi myös King's African Rifles -yksikölle, jossa Aminkin oli aikanaan palvelut. Tällaisten syitten takia Ugandan kaltainen kohtalo koettiin myös monissa muissa Afrikan maissa 1960- ja 1970-lukujen aikana.¹⁹⁹

Kokemusten perusteella suurlähettiläät eivät siis välttämättä kohdanneet Ugandassa juurikaan erikoisuuksia verratessaan tapahtumia muihin afrikkalaisiin vallankaappauksiin samalta ajanjaksolta. Täten vallankaappaukseen tai armeijaan liittyvien asioiden korostaminen ei ollut millään muotoa tarpeen ja Hietanen oli helposti voinut todeta sen kuuluneen vain Afrikan perinteisiin. Toisaalta Hietanen, kuten muutkin Suomen suurlähettiläät, oli Ugandassa vain vieraana vieraassa kulttuurissa. Tällöin analyysien tekeminen oli joka tapauksessa aina ollut jollain tapaa vääristynyttä. Samalla kuitenkin tuo analyysi oli esitetty juuri Suomen kannalta edullisesta tulokulmasta ja maan omia etuja katsoen.

¹⁹⁹ Maitland-Jones 1973, 110–26; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017. Maitland-Jonesin mukaan aikavälillä 1960–1972 tapahtui 13 erilaista armeijan käynnistämää tilannetta, joista yhtä lukuun ottamatta kaikki tapahtuivat Ison-Britannian entisissä siirtomaissa.

Joka tapauksessa Hietasen raportit olivat Ugandan talouden osalta äärimmäisen kattavia. Esimerkki vuoden 1974 lopulla lähetetyssä raportissa monien eri raaka-aineiden ja koneiden hintojen muutoksia selostettiin Suomeen prosenttien kymmenyksien tarkkuudella. Kokonaisuudessaan raportti oli äärimmäisen hyvin esitetty kokonaisuus Ugandan talouden tilanteesta kyseisellä hetkellä.²⁰⁰ Vaikka Ugandassa olikin sisä- ja ulkopoliittista turbulenssia, Suomeen raportoitiin myös Ugandan taloudesta. Tämä osoittaa sen, että Suomessa todellakin saatettiin olla kiinnostuneita antamaan kehitysyhteistyön varjolla lainoja Ugandaan tai ainakin kartoittamaan, millä sektoreilla Suomi voisi käydä kauppaa Ugandan kanssa. Toisaalta kyseessä saattoi olla vain Hietasen pyrkimys osoittaa ammattitaitonsa ja edetä urallaan.

Tälle hiljaisemmalle aikakaudelle ominaista oli myös se, että Ugandan tarkastelu keskittyi paljon enemmän maan ulkopoliittikkaan sisäpolitiikan sijasta. Eritoten Kampalassa pidettyjä OAU:n ministerikokouksia sekä Aminin puheenjohtajuusvuotta vuoden 1975 kestästä vuoden 1976 kesään seurattiin ja raportoitiin runsaasti Suomeen. Vuoden 1974 ministerikokouksen pitämisen Kampalassa suurlähettiläs Hietanen arvioi olleen Aminin arvovallalle suuri, koska tapahtuneen vallankaappauksen takia Uganda oli menettänyt alun perin myönnetyn puheenjohtajuuskautensa. Olennaisena seurattavana olikin Aminin aktiivinen tyyli ajaa Afrikan mustan väestön yhtenäisyyttä ja Afrikassa olleiden kriisien ratkaiseminen.²⁰¹ Toisaalta Amin oli ehtinyt 1970-luvun puoliväliin tullessa olla vallassa Ugandassa jo suhteellisen kauan niihin oletuksiin nähden, mitä aiemmin oli osattu odottaa. Lisäksi, kuten Gutteridge hyvin kirjassaan kuvaa, vähänkään oudoille tapahtumille maassa tuntui olevan aina yksi selitys – Amin itse ja hänen ”ainutlaatuinen persoonansa”²⁰². Täten sen kaltaiset asiat, jotka Aminin hallinnon alkuvuosina olivat näyttäneet tärkeiltä raportoida Suomeen, olivat saattaneet menettää teränsä 1970-luvun edetessä. Aminin järjestömyyteen ja sporadiseen tapaan tehdä päätöksiä saatettiin tottua ja turtua Suomen suurlähetystössä. Aminin toiminnasta jäi helposti ristiriitainen maku²⁰³.

²⁰⁰ Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA.

²⁰¹ Addis Abebasta Helsinkiin 2.4.1974. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 11.10.1974. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 24.3.1976. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 28.4.1976 klo 15.15. 5C87 Kampala, UMA; Clapham 1996, 106–7.

²⁰² Gutteridge 1975, 157–8.

²⁰³ ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

Samalla voi taas pohtia sitä, miksei esimerkiksi OAU:n toiminnasta välitetty jatkuvasti tietoa Addis Abeban kautta Ugandan puheenjohtajuuskaudella? Olihan OAU ainoa (lähes) kaikki Afrikan maat kokoava järjestö, joka keskittyi yksinään Afrikan maiden asioihin. Tuolla maiden joukolla oli ainakin mahdollisuus muuttaa YK:ssa käsiteltävien aiheiden äänestystulos, mikäli he olisivat yhteisenä rintamana äänestäneet. Ainakin näitä mahdollisuuksia Suomi olisi voinut enemmän seurata.

Radikaali muutos raportoinnin määrässä saattoi myös osoittaa niitä ongelmia, joita ulkoasiainministeriön raportointitavoitteissa oli. Raportoinnissa tärkeintä oli luonnollisesti asemamaan tapahtumien raportointi, mutta sen osalta kattavan ohjeistuksen puute vaivasi läpi 1970-luvun. Samalla myös salaisiksi luokitellut raportit päätyivät turhankin usein väärin käsiin ja julkisuuteen. Paperisesti lähetetyistä raporteista siirryttiin myös viestinnän sähköistymisen myötä muodoltaan lyhempiin ilmoituksiin – sähköisiin. Sisällön osalta vaadittiin usein myös tavallisen tapauskuvauksen lisäksi analysointia, jonka tuli olla mahdollisimman objektiivista ja luotettavaa.²⁰⁴ Tällaisten muutosten edessä lienee ymmärrettävää, että jos mitään ei tapahtunut, oli se kuitattavissa kattavilla raporteilla harvoin tai lyhyellä sähköisellä.

Lähtökohtaisesti runsas määrä raportteja leimattiin salaisiksi. Tämä johtui tavallisimmin siitä, että raporteissa olleet tiedot oli saatu toisen valtion edustajalta luottamuksellisena tietona. Lisäksi syynä saattoi olla, että raportti mahdollisesti sisälsi sellaista analyysia, joka ei olisi sopinut Suomen ulkopolitiikan viralliseen linjaan kovinkaan hyvin. Ongelmana olisi voinut lisäksi olla se, minkä tietojen pohjalta virallinen kanta oli muodostettu. Tiedon taustalla saattoi esimerkiksi olla asemamaan hallintoon kuuluva henkilö, jonka nimen ilmitulo olisi voinut johtaa jonkun osapuolista vaikeuksiin. Tärkeää oli myös, ettei julkisissa asiakirjoissa viitattu salaisiin asiakirjoihin. Salausaika tällaisille materiaaleille oli kuitenkin vain 25 vuotta, ellei erityisten syitten takia toisin määrätty.²⁰⁵ Ulkomaanedustuksen käsikirjan määräysten kanssa oli myös mahdollisuus mennä hieman sekaisin: ”Yksityisen [arkisto]kortin otsakkeeseen, - - on kiinnitettävä erityistä huomiota. Sen tulee olla lyhyt, mutta samalla tyhjentävä ja tarkka, sen ensimmäisenä sanana - - on oltava myöskin asiallisesti ja ajatuksellisesti tärkeimmän sanan. - - [K]ortteihin merkittäkööt,

²⁰⁴ Soikkanen 2008, 414–6,420; Hakovirta–Väyrynen 1975,227; Koskela–Lahe–Ridanpää 2016,9–10.

²⁰⁵ Suomi 2001,116; Koskela–Lahe–Ridanpää 2016,9–10; Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 70,109.

vaikkakin toiseen järjestykseen, kaikki ne seikat, jotka esiintyvät diaarissakin - -. Sallittua, jopa suotavaakin on, että käytetään lyhennyksiä, mutta näiden tulee olla helposti ymmärrettäviä ja suomenkielen yleisten lyhennystapojen mukaisia.”²⁰⁶ Ei siis ihme, että joku paperi päätyy väärään paikkaan, jos niiden kortistominen kuulostaa näin monimutkaiselta!

Toisekseen raportoinnissa on voinut tapahtua muutos vain senkin takia, että tietoliikenneyhteyksissä oli erityisesti 1970-luvun puolivälissä itäisessä Afrikassa ongelmia. Suomelle oli tavallista, että vain kehittyneissä maissa yhteydet toimivat säännöllisesti hyvin. Vaikeuksia vain lisäsi se, että viestitystekniikkaa uudistettiin useaan otteeseen 1970-luvun kuluessa: lennättimistä siirryttiin Telex²⁰⁷-yhteyksiin. Määrärahojen puuttuessa Telex-hankintojen sijasta jouduttiin kuitenkin usein turvautumaan vain vanhojen laitteiden korjauksiin. Lisäksi moniin lähetystöihin hankittiin radioasema ja elektroniset salakirjoituskoneet. Radioon siirtymistä perusteltiin monilla kaukaisemmillä alueilla sillä, että se oli kriisin syttyessä toimintavarmin ja usein ainoa keino saada tiedot välitettyä Suomeen. Radioyhteys otettiin useimmiten kahdesti päivässä, mutta huonon kuuluvuuden ja yhteysongelmien takia oli tavallista, että sanomat piti lähettää jopa neljä kertaa virheiden välttämiseksi. Addis Abebaan radioasema perustettiin 1971. Puutteet viestintälaitteiston osalta Afrikassa jatkuivat kuitenkin aivan 1970-luvun lopulle asti. Pääosin puutteen taustalla oli varojen vähyys, joka luonnollisesti kohdistui rankemmin vähemmän tärkeisiin ja kaukaisiin suurlähetystöihin. Puutelista vuoden 1977 syksyllä kattoi muun muassa radioaseman puuttumisen Nairobin lähetystöstä, jonne Ugandankin sivuakkreditointi siirrettiin saman vuoden aikana. Lisäksi salakirjoituskoneita koko Afrikasta löytyi vain yhdet kunnolliset, nekin Egyptistä. Muualla jouduttiin turvautumaan vanhoihin ja heikkolaatuisiin koneisiin, jotka olivat toistuvasti epäkunnossa, eikä niillä siten voitu välittää kuin aivan lyhyitä viestejä.²⁰⁸ Teknologinen kehitys oli silti kuitenkin ollut nopeaa ja helpottanut merkittävästi viestintää Suomeen. Vielä 1950-luvun lopulla viestintäyhteydet Afrikan maiden välillä olivat hyvin minimaaliset, jos niitä oli lainkaan. Hyvin harvojen Afrikan maiden välillä oli edes puhelinlinjoja.²⁰⁹ Söderlundin mukaan muutenkin yhteydet olivat vajavaiset, sillä suuri osa matkoista Suomen ja Itä-Afrikan välillä jouduttiin tekemään

²⁰⁶ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 70–90.

²⁰⁷ Kaukokirjoitin. Tällä lähetetyt viestit rinnastettiin sähköisiin. Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 111.

²⁰⁸ Soikkanen 2008,420–2; Pastinen 1996, 237–8.

²⁰⁹ Chime 1977, 166.

meritse. Lentoliikenne ei ollut mitenkään tavallista. Siksi turismikin alueella oli harvinaista.²¹⁰

Vaikka laitteisto olisikin mahdollistanut ”täydellisen” viestimisen Ugandan asioista Suomeen, eivät kaikista kiireellisimmät tiedotteet olisi kuitenkaan silti saavuttaneet sitä käsittelevää osastopäällikköä yhtään sen nopeammin. Varsinkin jos asemamaassa olisi yöllä tapahtunut jotain merkittävää ja kiireellistä, olisi silti ollut hyvin mahdollista, että se olisi tullut tietoon Suomessa vasta aamulla osastopäällikön tullessa töihin ja lukemaan yön aikana saapuneet raportit.²¹¹ Usein myös tällaiset raportit päätyivät vain arkistoon²¹².

Lisäksi 1970-luvun puolivälissä ongelmia raportoinnissa aiheutti myös ulkoasiainministeriön pyrkimys uudistaa raportoinnin ohjeita. Vuonna 1975 tärkeintä oli, että asema- maista saapuvien raporttien muoto yhdenmukaistettaisiin. Tarkoitus oli samalla ajankoh- taistaa niitä asiakokonaisuuksia, joita raportit sisältäisivät. Keskeisiksi aiheiksi olivat nousemassa puolueettomien ja sitoutumattomien maiden politiikka sekä YK. Raporttien- kehitystoiminta oli aloitettu jo 1972, mutta vielä vuosikymmenen puolivälissäkään kaik- kea ei ollut saatu kuntoon. Osin tämän puutteellisen kehityksen vuoksi raportoinnin määrä, laatu ja toistuvuus pysyivät erittäin moninaisina. Vaikka asiaa olisi haluttakin kor- jata eräiden henkilöiden tai lähetystöjen osalta, siihen ei Suomessa juurikaan uskallettu puuttua.²¹³ Ainoa asia, joka todella uudistui 1970-luvulla koski palkkausjärjestelmää lisi- neen²¹⁴. Raportoinnissa ei myöskään toteutettu Ulkomaanedustuksen käsikirjan antamaa ohjeistusta siitä, että suurlähettilään tulisi joka kuukausi lähettää asemamaasta kuukausi- katsaukset. Olisi ollut myös mahdollista, että muillakin tavoin raporttien muoto ja laatu olisi vaihdellut, sillä se ei ollut mitenkään poikkeuksellista.²¹⁵ Toisaalta Ugandan tapauk- sessa vaatimus kuukausikatsauksista ei varmastikaan olisi antanut ulkoasiainministeriölle useinkaan mitään hedelmällistä. Sen sijaan vaatimuksen toteuttaminen olisi oikeastaan vain lisännyt kummassakin päässä paperityön määrää ilman merkittäviä hyötyjä.

²¹⁰ ”Åke Söderlund, Itä-Afrikan kulkuri”, 6.8.2013.

²¹¹ Suomi 2001, 113–4.

²¹² Suomi 2007, 210.

²¹³ Suomi 2007, 210, 212, 214, 217.

²¹⁴ Pastinen 1996, 63–4.

²¹⁵ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 144; Suomi 2007, 208, 210.

Mysteriksi myös jää se, miksi Ugandaa koskevien kirjeiden ja sähköiden kontrollinumeroiden tarkistukset tutkitun aineiston osalta loppuvat jo vuoden 1972 lopussa. Vuodesta 1966 alkaen joka vuoden viimeisenä päivänä Helsingin ja Addis Abeban välillä oli tarkistettu, että kaupunkien välillä liikkuneiden viestien numerointi täsmäsi. Vuoden 1972 jälkeen tarkistukset kuitenkin loppuivat arkistojen perusteella Ugandan osalta kokonaan.²¹⁶ Voi toki olla, että tästä toimintatavasta luovuttiin jonkin syyn takia, kuten yhteyksien toimintavarmuuden vakiintuessa, mutta siitä ei ole mitään merkintää. Toisaalta, koska vuoden 1972 jälkeen raportointi ainakin hetkellisesti väheni Ugandasta, voi pohtia, olisiko syynä tarkistusten loppumiseen ollut kohteen kiinnostavuuden selkeä aleneminen. Ugandan tilanteen vakiinnuttua oli myös hyvin luonnollista, että raportoinnin ja uutisoinnin määrä maasta väheni tuntuvasti – kuin odottamaan seuraavaa kriisiä. Uganda ei liene ollut Suomelle myöskään millään tapaa tuttu valtio 1970-luvulla, joten senkään takia ei liene sopivaa odottaa, että maasta olisi tullut paljon tietoja Suomeen. Voi myös olla, että raporttien kirjoittaminen kuivui kokoon, koska niihin ei yksinkertaisesti reagoitu tarpeeksi Suomessa. Toisin sanoen lähettilään mielestä tärkeään raporttiin tai sähköeseen ei ehkä vastattukaan Suomesta millään tapaa²¹⁷. Koska tällaisen väitteen todentaminen tutkielmassa ei kuitenkaan ole mahdollista rajallisen lähdeaineiston takia, voidaan vain tyytyä spekulointiin.

1970-luvulle tultaessa Suomen ulkopoliittiset suhteet olivat kuitenkin perusrakenteeltaan suhteellisen vakiintuneet kaikissa maanosissa ja kehitystyön lisäämiseksi vuonna 1972 oli perustettu ulkoasiainministeriön Kehitysyhteistyösasto (KYO). Ainoastaan läntisen Afrikan ranskankieliset kolkat olivat ilman omia diplomaatteja. Lisäksi koska Suomi oli, ja on toki edelleenkin, pieni maa, ei se kyennyt aivan avokätiseen rahalliseen panostukseen vähemmän tärkeissä suurlähetystöissään. Siksi Afrikassa monet lähetystöt kärsivät edellä kerrotun tavoin joko henkilökunta- tai viestintävälinepulasta. Sen lisäksi, ettei lähetystöillä ollut riittävästi resursseja tehdä tarvittavia tarvehankintoja, oli irtaimiston osalta pakko painottaa edustuston toiminnan olennaisia osia. Arkistotilojen ja arkistomateriaalin käsittelyn lisäksi myös turvalaitteistojen osalta esiintyi puutteita.²¹⁸

²¹⁶ Kansio 5G87 Z Kampala, UMA.

²¹⁷ Suomi 2001, 119–20.

²¹⁸ Soikkanen 2008, 88,195–7,249; Nuorteva–Raitio 1993,72; Pastinen 1996, 238.

Suomella oli 1970-luvun lopussa 56 suurlähetystä, joista vain seitsemän Afrikassa. Noissa suurlähetystöissä työskenteli 466 henkilöä vuonna 1976.²¹⁹ Nopealla laskutoimituksella voidaan nähdä, että henkilömäärä jakautuessa tasan edustustoittain, olisi yhdessä lähetystössä sijainnut kahdeksan tai yhdeksän henkilöä. Sittenkin Afrikassa olisi ollut vain noin 12,4 prosenttia kaikista lähetystöjen työntekijöistä. On kuitenkin hyvin epätodennäköistä, että työntekijöiden määrä olisi jakautunut näin tasaisesti. Sen sijaan oli todennäköisempää, että rajallisten resurssien kanssa operoivan Suomen oli loogisinta laittaa enemmän panostusta myös ulkopolitiikan henkilötöyvuosista kaikkein tärkeimpien ulkosuhteiden ylläpitämiseen. Täten Suomeen Afrikasta tietoa lähettäneiden ja keränneiden henkilöiden lukumäärä on ollut koko 1970-luvun ajan hyvin pieni.

Toimintaa vaikeutti myös se, että ministeriö ei kyennyt hallinnoimaan edustustoja niiden ministeriötä huomattavasti nopeamman kasvun takia, kun vielä samaan aikaan valtiovarainministeriössä yritettiin tuon tuosta leikata ulkoasiainministeriölle suunnatuista varoista. Milloin leikkausuhan kohteena olivat kehitysyhteistyösaston virat, milloin kuriiriliikenne. Samalla ulkoasiainhallinnon menot kuitenkin kasvoivat huomattavasti 1970-luvun kuluessa, erityisesti kehitysyhteistyön osalta, vaikkakin osuus valtion menoista pysyikin suurin piirtein samana²²⁰. Raportointi Ugandasta kohtasi siis 1970-luvulla useita suurlähettiläistä riippumattomia ongelmia, jotka saattoivat olla vaikuttamassa siihen, miten maasta raportoitiin Suomeen.

3.2 Lentokonekaappaus aikakauden poikkeuksena

Vaikka Aminin muutaman vuoden ikäinen valtakausi olikin saavuttanut eräällä tapaa rauhallisemman ajanjaksonsa, tapahtui maassa kuitenkin jotain, mitä maailmalla seurattiin äärimmäisen tarkoin ja muistettiin erittäin hyvin vielä jälkeenpäinkin.

²¹⁹ Soikkanen 2008, 88. Afrikan lähetystöt olivat: Alger, Dar es Salaam, Kairo, Lagos, Lusaka, Nairobi ja Tripoli.

²²⁰ Soikkanen 2008, 42–3, 66–7, 96; Aunesluoma 2011, 325–6. Menot nousivat vuosien 1970–1980 välillä noin 96 miljoonasta markasta noin 700 miljoonaan (osin inflaationkin vaikutuksesta), mutta prosenttiosuus kasvoi vain 0,9 prosentista 1,3 prosenttiin.

Kesäkuun 28. päivänä vuonna 1976 Palestiinan vapautusliike oli kaapannut Tel Avivista lähteneen Air Francen lentokoneen Ateenan välilaskun jälkeen. Pian kone oli laskeutunut Ugandaan Entebben lentokentälle. Lentokoneessa oli noin 300 matkustajaa, jotka pääosin olivat israelilaisia. Kaappaajien vaatimuksena oli, että 1.7. mennessä 53 palestiinalaista poliittista vankia tulisi vapauttaa tai kaikki panttivangit tapettaisiin. Takarajaa myöhennettiin hyvin pian neljänteen päivään asti. Amin itse oli ollut kaappauksesta hyvin mielissään ja toivoikin yhteistyön palestiinalaisten kanssa poikivan lisää suosiota arabimaissa sekä vihaa Israelissa. Amin oli lupautunut yhteydenpidon jälkeen toimittamaan lääkintähenkilökuntaa huolehtimaan panttivangeista. Lisäksi hän oli lupautunut toimimaan välittäjänä kaappaajien ja Israelin välillä. Palestiinalaiset siirsivät sillä välin panttivangit koneesta lentokentän vanhaan matkustajarakennukseen. Vangit olivat pääosin hyvässä kunnossa, mutta muutamia oli siirretty sairaalaan ja vapautettiin pian tämän jälkeen. Muut kaapatut olivat saniteettitilojen puutteen takia saaneet vatsavaivoja. Tämän vuoksi lauantaina 31.6. osa vangeista vapautettiin ja palestiinalaisten haltuun jäi 106 panttivankia. Samaan aikaan Amin oli käynyt luovuttamassa OAU:n puheenjohtajuuden ja ehti vielä palaamaan illalla takaisin tapaamaan jäljellä olevia panttivankeja. Lopulta kaikki muut paitsi israelilaiset panttivangit ja lentokoneen miehistö oli vapautettu.²²¹

Lauantain (3.7.) ja sunnuntain (4.7.) välisenä yönä Ugandan johdolle tuli ilmoitus, että kentällä oli alkanut tulitaistelu. Kyemban mukaan epäselvänä hyökkääjästä oli suuri osa upseeristosta paennut paikalta. Iskun takana olivat Israelin iskujoukot, jotka olivat tulleet vapauttamaan panttivangit ennen määräajan täyttymistä. Hieman runsaan tunnin taistelujen jälkeen iskujoukot olivat poistuneet paikalta panttivangit mukanaan. Surmansa saaneita iskussa oli 27, kaksikymmentä ugandalaista ja seitsemän kaapparia, myös haavoittuneita ugandalaisia oli useita. Samoin kaksi israelilaista panttivankia oli kuollut, mutta heidät iskujoukot olivat vieneet mukanaan. Israelilaiset olivat lisäksi tuhonneet suuren osan Ugandan ilmavoimista.²²²

²²¹ Stevenson 1976, 7–201; Kyemba 1977, 157–163; Wooding–Barnett 1980,47–8,134. Stevensonin kirja kertoo hyvin monopolivisen kertomuksen kaappauksesta ja siihen osallistuneiden henkilöiden taustoista sekä käyttää hyväkseen panttivankina olleiden muistiinpanoja ja haastatteluja. Välillä Stevensonin teos tuntuu kuitenkin sisältävän myös asiavirheitä. Esimerkiksi sivulla 86 hän väittää Aminin taistelleen toisessa maailmansodassa ja kärsineen toistuvista kovista käsi- ja jalkasäryistä. Näitä asioita, tai edes mitään siihen viittaavaa, ei kuitenkaan löydy muista teoksista. Stevenson 1976, 86.

²²² Stevenson 1976, 7–201; Kyemba 1977, 64,163–165; Sathyamurthy 1986, 623; Kivengere 1978, 47; Wooding–Barnett 1980,48,134.

Yksi lentokentältä sairaalaan siirretyistä vanhuksista oli ollut Israelin ja Ison-Britannian kansalainen Dora Bloch. Kyemba kertoo kirjassaan, että iskun aikaan Bloch ei ollut lentokentällä vaan sairaalassa, joten Israelin iskujoukot eivät vieneet häntä mukanaan. Iskun loputtua brittiläinen diplomaatti oli käynyt tapaamassa Blochia. Iskusta tyrmistynyt Amin päätti ryhtyä kostotoimiin ja Bloch vietiinkin sairaalasta. Blochin omaisuus ja vaatteet jäivät sairaalaan.²²³ Seuraavana aamuna Blochia tapaamaan tullut Ison-Britannian edustaja ei ollut löytynyt häntä. Amin oli ilmoittanut, että kysyttäessä Blochista Ugandan edustajien tuli todeta hänen olleen palautettu lentokentällä tunti ennen iskua ja viedyn Israeliin iskujoukkojen mukana. Blochin ruumiin hävittämiseksi ei kuitenkaan ollut nähty tarpeeksi vaivaa, sillä ruumis oli vain jätetty tien varteen noin 20 kilometriä Kampalasta. Jopa paikallinen freelance-kuvaaja kävi kuvaamassa ruumiin ja pian tämän jälkeen löytyi itse ”täynnä luodinreikiä ja puukonviiltoja”.²²⁴

Suuresti seurattu ja monin tavoin puhuttanut tapahtumasarja ei kuitenkaan näkynyt Uganda-raportoinnissa yhtä myöhäistä selontekoa enempää. Selonteon päätarkoitus oli lähinnä koostaa tapahtuman syitä ja seurauksia ugandalaisesta näkökulmasta. Jo Hietasen raportin otsikointi ”Aminin asema ja Ugandan taloudellinen tilanne” ohittaa lähes täysin lentokentän tapahtumat, vaikka raportti sitä koskikin. Syynä Israelin rohkealle vapautus-hyökkäykselle oli Hietasen arvion mukaan ollut Ugandan antama tuki Palestiinan vapautuksen kansanrintamalle (PFLP, engl. The Popular Front for the Liberation of Palestine). Uganda oli iskun tapahduttua valittanut YK:lle Israelin röyhkeistä toimista ja syyttänyt Keniaa avunannosta Israelille. Suhteet Kenian kanssa olivat aiemmin kerrotun mukaisesti olleet aikaisemminkin huonot. Puolin ja toisin tapahtunut syyttely oli johtanut Hietasen mukaan Ugandan ja Kenian varustelukilpaan, jossa Libya oli antanut ja Neuvostoliitto oli luvannut antaa tukeaan Ugandalle. Yhdysvallat taas oli luvannut tukensa Kenialle. Tilanne oli kuitenkin purkautunut rauhanomaisesti.²²⁵

Suurlähettiläs Hietasen raportin mukaan myös kesäkuussa tapahtuneen Aminin murhayrityksen jälkeen kansalaisten tyytymättömyys häneen oli alkanut kasvaa. Tyytymättömyy-

²²³ Kyemba 1977, 161–7, kuvaliite.

²²⁴ Kyemba 1977, 168–170; Stevenson 1976, 156–59; Kivengere 1978, 47; Wooding–Barnett 1980, 201–2; Sathyamurthy 1986, 653–4; Söderlund 1993, 96–7.

²²⁵ Addis Abebasta Helsinkiin 6.10.1976. 100 Uganda, UMA; Clapham 1996, 130.

den taustalla Hietanen kertoi olleen maan vallan päätyminen OAU:ssa, Entebben lentokentällä tapahtunut Israelin isku ja armeijan pysyminen yhä huonommin Aminin komennossa. Eräät armeijan upseerit olivat jopa vaatineet Aminin eroa. Edes sopimus Kenian kanssa ei ollut helpottanut tilannetta. Epävakaa tilanne oli suurlähettilään mukaan myös saanut Aminin varovaisemmaksi. Lisäksi taatakseen asemansa Amin oli nimittänyt itsensä elinikäiseksi presidentiksi. Lisäongelmana Ugandassa oli pysynyt huonontuva talous, jota olivat edelleen heikentäneet hintojen nousu ja veronkorotukset. Samoin tuonti ja vienti EAC:n maiden kesken oli vähentynyt.²²⁶ Entebben kaappauksen jälkeen Ugandan ja Kenian suhde oli kiristynyt, koska Amin oli syyttänyt Keniaa ”kiristyksestä ja öljysaarrosta”, sillä se oli estänyt öljyn pääsyn maahan ja siten vaikeuttanut kaikkea toimintaa Ugandassa. Amin oli Hietasen mukaan uhannut Keniaa jopa sotilaallisilla keinoilla, jos tilanne ei ratkeaisi. Maiden sotilasjoukot lopulta vedettiin pois valtioiden rajoilta ja sovitun kaupan jatkamista valvomaan asetettiin kansainvälinen komissio.²²⁷

Ugandan ja Kenian riitaantuminen ja syytteet maan osallisuudesta Entebben tapahtumiin olisivat mahdollisesti voineet sulkea Ugandalta myös muut kuin vain öljytoimitukset. Ugandahan oli maa vailla meriyhteyttä, joten kaikki sinne toimitetut tuotteet välitettiin pääosin jonkin toisen maan läpi. Useimmissa tapauksissa tämä maa oli Kenia, koska 1970-luvun alussa harkittu valtatieyhteys Nigeriasta Afrikan läpi (Ugandan kautta) Keniaan ei ollut vielä toteutunut. Tuo reitti olisi lisännyt Ugandan vaihtoehtoja tuotteiden tuomiselle, vaikka se olisikin vaatinut useamman rajanylityksen. Kenialle kaupan loppuminen Ugandan kanssa ei olisi ollut niin vaarallista, sillä se oli pitkin 1970-luvun alkua kasvattanut kauppansa Kiinan kanssa.²²⁸

Voidaan siis todeta, ettei vuosien 1974–1976 välillä tapahtunut paljoakaan uutta. Raporttien kantavana teemana tuntui tuona aikakautena olleen, että Aminin valta näyttää vakiintuneen, muttei vakaalle pohjalle. Harjoittamallaan tyrannialla Amin tuli yhtä aikaa vakiinnuttaneeksi valtansa, mutta samalla tuhonneeksi taloudellisen pohjan, jolle vallan

²²⁶ Addis Abebasta Helsinkiin 6.10.1976. 100 Uganda, UMA; Sathyamurthy 1986, 49,642.

²²⁷ Addis Abebasta Helsinkiin 26.7.1976. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 26.7.1976. 5C87 Kampala, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 10.8.1976. 5C87 Kampala, UMA.

²²⁸ Sathyamurthy 1986, 629–30; Maxon 1986, 271; Chime 1977, 305,320,324. Rajojen taloudellisesta merkityksestä: Vuoristo 1997, 100–2,107–10,166–70.

olisi voinut kestävämmän rakentaa. Suomessa tämä hiljaisempi kausi nähtiin hyvin yksisuuntaisena kehityksenä, jossa, ehkäpä yllätyksettömyytensä takiakin, onnistuttiin ennustamaan varsin hyvin, mitä seuraavien viikkojen tai kuukausien tullessa oli luvassa. Aminin oltua vallassa jo vuosia, eivät toistuneet kertomukset maan talouden ja yhteiskunnan rappiosta enää olleet mainintaa olennaisempia raportin kohteita suomalaisillekaan suurlähettiläille. Sen sijaan Aminin erikoinen ulkopoliittinen toiminta säilyi seurannan keskipisteenä. Juurikin Aminin poliittinen tempoilu, päivittäin vaihtuva kanta ulkovaltoihin sekä selkeä kyvyttömyys toimia ja ymmärtää kansainvälisiä suhteita aiheuttivat kansainvälisen kiinnostuksen ja julkisuuden²²⁹.

Ugandan vahva suhde arabimaihin ja erityisesti Neuvostoliittoon ja samanaikaisesti heikkenevä suhde länteen laittoivat varmasti myös Suomen suhteen Ugandaan koetukselle, vaikkakin se oli maana etäinen ja lähinnä vain tarkkailun alaisena. Toisaalta Ugandan toimien tuomitseminen maan ollessa lähellä Neuvostoliittoa, on saatettu jättää toteuttamatta juurikin peläten Suomen itänaapurin reaktiota. Siksi aikakauden Uganda-raportointi on nimensä mukaisesti jäänyt raportoinnin tasolle. Myöskään maailman suurvallat eivät näytä pyrkineen luomaan minkäänlaista painetta Ugandan johtoa kohtaan tuossa tilanteessa. Tämän takia ei siten Suomen suurlähettiläidenkään ole ollut hedelmällistä arvioida heidän kantojaan ja toimiaan Uganda kohtaa, koska niitä ei ole ollut. Ainoastaan Israelin tekemän iskun vaikutuksista suurvaltasuhteissa tai yleisemmin ulkopoliittisessa ilmapiirissä olisi voinut jollain tapaa analysoida. Olihan Uganda kuitenkin ollut muutakin kuin vain viaton sivustakatsoja koko vyöhydessä. Huomion arvoista on kuitenkin se, miten asiat alettiin selittää hyvin eri tavalla. Tapahtumien painotus siirtyi maan sisäisistä ja ehkä kolonialismistakin kumpuavista syistä henkilöllisemmin Aminin toimintaan. Samaan tapaan Ugandan ulkosuhteissa Suomen tarkkailu oli levittäytynyt Afrikan maista ja Isosta-Britanniasta molempiin aikakauden suurvaltoihin ja muihin Afrikan ulkopuolella sijainneisiin maihin. Aminin ulkopoliittisen piirin laajentuminen oli Suomessakin huomattu tai vähintäänkin kirjattu huomiona raportteihin. Koska Amin ryhdyttiin tulkitsemaan Suomessa yhä enemmän selvästi negatiivisena persoonana Ugandan, ja ellei jopa koko Afrikan, kehitykselle olisi hänen roolinsa tai luonteensa pitänyt ehkä selittää paremmin ulkoasiainministeriön Itä-Afrikkaa käsitteleville työntekijöille. Hyvä mahdollisuus olisi ollut kasvavissa määrin alkaa vertaamaan Aminin valtakautta Ugandassa johonkin paremmin

²²⁹ Sathyamurthy 1986, 625–6.

tunnettuun maahan tai valtiopäämieheen. Tällaista runsasta vertailua tekee esimerkiksi Ambrose läpi koko teoksensa²³⁰. Tällä tavoin Suomessa olisi ollut helpompi ymmärtää, mistä Ugandassa oli parhaillaan kyse.

Söderlund muistelee teoksessaan Israelin iskua lähinnä urotyön näkökulmasta. Hän oli iskun aikaan asunut Keniassa ja saanut tiedon tehdystä pelastusoperaatiosta seuraavana aamuna. Kertomuksensa lisäksi Söderlund kuitenkin nostaa esille saman asian, mikä arkistoissa on nähtävissä: Suomessa oltiin asiasta hyvin hiljaa. Söderlund toteaa myös uutisten olleen hiljaa tapahtumista, aivan näin asia ei kuitenkaan ollut.²³¹ Nimittäin, vaikkei Entebbeen liittyen näytä Suomeen tulleen paljoa ulkopoliittista raportointia, oli se suomalaisessa lehdistössä kuitenkin selkeästi noteerattu ja pitkällisesti keskusteltu tapahtuma. Entebessä käynnissä ollutta kaappausta ja sen jälkimaininkeja seurattiin päivittäin esimerkiksi Helsingin Sanomissa yli kahden viikon ajan²³². Iskun jälkeen viides heinäkuuta Helsingin Sanomissa oli etusivun uutisen lisäksi jopa kokonainen sivu pyhitetty Israelin iskun käsittelylle ulkomaat-osiossa²³³. Myös monet pienemmät tapahtumat Ugandassa tulivat Suomessa paremmin ilmi Helsingin Sanomien kuin suurlähettiläiden raporttien kautta. Osin uutisoituja asioita ei edes mainittu suurlähettiläiden lähettämässä raporteissa. Näitä olivat muun muassa Saudi-Arabian kuningas Feisalin käynti Ugandassa vuonna 1972 ja alaluvussa 3.1 mainitut Aminin häät OAU:n kokouksen yhteydessä²³⁴. Myös Suomen ulkopoliittikan suunnasta vain lehdistössä keskusteltiin avoimesti²³⁵. Suomalainen lehdistö ei silti selvinnyt Ugandaa koskevasta uutisoinnistaan kokonaan hyvin arvosanoin. Kritiikkiä on esittänyt Seikko Eskola, joka esittää, että ”edistyksellisyydelään ylpeillyt Suomen yleisradio” oli kertonut maassa tapahtuneista väkivallanteoista vasta lähes vuosi arvovaltaisen *The Observer* -lehden uutisoinnin jälkeen.²³⁶ Ehkäpä suomalaisissa tiedotusvälineissä haluttiin turvautua tässä tilanteessa varmistettuihin totuuksiin ja tietopohjaiseen uutisointiin pelkkien ikävien miellekuvien maalaamisen sijasta.

²³⁰ Ambrose 2009, passim.

²³¹ Söderlund 1993, 96–7. Söderlund korostaa tätä hiljaisuutta maininnalla, ettei edes Mitä missä milloin -vuosikirjassa asiaa mainita kuin muutamalla lauseella ja ilman kuvaa. Väitteet kuvan puuttumisesta pitävät toki paikkansa, mutta asiaa kuitenkin käsitellään kirjassa useammassa kohdassa ja useammalla lauseella. Kojo et al. 1976, 61–2, 98–9.

²³² Ensimmäinen maininta: Helsingin Sanomat (HS) 28.6.1976. Viimeinen maininta: HS 16.7.1977.

²³³ HS 5.7.1977.

²³⁴ HS 15.11.1972; HS 3.8.1975.

²³⁵ Jakobson 2003, 163–64; Tarkka 2012, 265.

²³⁶ Eskola 2008, 77.

Afrikassa oli tosin tavallista, että tiedotusvälineet kulkivat diplomaatteja enemmän maanosassa ja pääsivät vierailemaan myös sotatoimialueilla. Saattoi jopa olla, että sodan osapuolet halusivat käyttää tiedotusvälineitä propaganda-aseinaan ja esitellä oman kantansa maailmalle niiden kautta. Vapaasti Afrikassa liikkuvat toimittajat olivat aina myös kohde, joka kokiessaan huonoa kohtelua tai vaaroja levittäisi sen maailman tietoon. Täten Afrikan valtioiden tuli tavallaan myös suojella heitä. Samalla on kuitenkin syytä muistaa, että tiedotusvälineiden edustajat eivät aina välttämättä pyrkineet samanlaiseen objektiivisyyteen analyysissaan kohdemaan tapahtumista kuin suurlähettiläät. Varmasti osin tietoisesti ja osin tahtomattaan kotiruutuihin ja lehtiin välittynyt kuva tilanteesta oli väritynyt ja vääristynyt. Samoin uutinen oli saattanut kiireen ja palstatilan puutteen takia saada liian yksinkertaistetun luonteen. Lisäksi toimittajat liikkuvat kriisialueella useimmiten jonkin avustusjärjestön mukana sen toiminnasta kertoen. Samalla kuitenkin tuon järjestön esittämät väitteet hallitsevasta tilanteesta päätyivät kotimaahan kuitenkin vallitsevana totuutena.²³⁷ Tällöin esimerkiksi Suomen ulkoasiainministeriössä suomalaisista lehdistä poimitut tiedot Ugandasta tai muualta ulkomailta eivät ole voineet olla heille absoluuttista tietoa – ainakaan ennen sen varmistamista useasta luotetummasta lähteestä. Uutistoimistojen kautta saatuun tietoon ei yksinkertaisesti voinut yksinään luottaa. Tällaisessa tilanteessa Ugandan asioista vastaava suurlähettiläs oli varmastikin ensimmäinen ja käytännöllisin kontaktin kohde. Täten toimittajiin verrattuna suurlähettiläät ja diplomaattisissa tehtävissä toimineet henkilöt olivat myös aivan erilaisessa asemassa toimiessaan esimerkiksi Ugandassa.

²³⁷ de Waal 2003, 288–90.

4 Aminin valta alkaa heikentyä

4.1 Tilanne Ugandassa kiristyy ja Suomi on lähellä katkaista diplomaattiset suhteet

Vuosi 1977 ei ollut Idi Aminille helppo. Jo vuoden alussa oli tullut julki kaksi raporttia Aminin osallisuudesta kansalaistensa murhiin. Raporttien sisältöön kuului yksityiskohdaisia todisteita murhista. Lisäksi toisen raportin mukaan oli liitetty maanpaossa olleen ulkoasiainministerin arvio 100 000 kuolonuhrista. Suoraa linkkiä Aminin henkilökohtaisesti tekemiin murhiin ei raporteissa kuitenkaan ollut, vaan ne koskivat lähinnä Aminin käskystä tai alaisuudessa toimineiden yksiköiden tekemiä murhia. Näihin raportteihin pureutui myös YK vuonna 1977 pidetyssä Ihmisoikeuksien komission kokouksessa. Lisäksi Aminin vallankaappauksen viidentenä vuosipäivänä 25.1.1977 oli tapahtunut armeijan sisällä vallankaappausyritys, josta julkisuuteen ei juurikaan tullut tietoja.²³⁸

Samaan aikakauteen, kun Genevessä kokoontui YK:n Ihmisoikeuksien komission kokous, sijoittui myös vuonna 1974 Ugandan arkkipiispaksi valitun Janani Luwumin²³⁹ murha Ugandan kirkon juhluvuonna. Vuonna 1977 oli tullut täyteen sata vuotta ensimmäisten kristittyjen lähetyssaarnaajien saapumisesta Ugandaan. Virallisena selityksenä 16. helmikuuta 1977 tapahtuneelle piispan ja kahden hallituksen jäsenen kuolemalle oli ollut kahden auton kolari, johon henkilöt olivat pidätyksensä jälkeen joutuneet. Pidätykset olivat tapahtuneet Nile hotellissa järjestetyn syytteidenlukunäytöksen jälkeen. Jo runsasta viikkoa ennen Luwumin luona oli suoritettu tulokseton kotietsintä. Länä Nile hotellin tilaisuudessa oli ollut valtiojohtoa, diplomaatteja, kirkon edustajia ja sotilaita. Liikenneonnettomuus oli sattunut kolmelle päivällä pidätetylle henkilölle saman päivän iltana ja sairaalan tuoduista ruumiista oli löytynyt runsas määrä luodinreikiä. Ugandalaisen lehden mukaan onnettomuuden syynä oli ollut kärhämä kuljettajan ja vankien välillä ajon aikana. Molempien törmänneiden autojen kuljettajat olivat saaneet kolarissa muistinmenetyksen, eivätkä pystyneet siten kertomaan mitään onnettomuuden yksityiskohdista. Pian selitettiin toisen auton olleen tyhjä ja pysähdyksissä onnettomuuden sattuessa. Eikä tuo auto-onnettomuus ollut ollut edes lehden pääuutinen. Sen sijaan tärkeämmäksi uutiseksi oli nostettu huomio siitä, että Entebben kaupunki on erittäin likainen.

²³⁸ Kyemba 1977,9–10; Kivengere 1978, 56; Wooding–Barnett 1980,57; Söderlund 1993, 89.

²³⁹ Janan Luwuun tai Janani Luwum lähteestä riippuen.

Tästä kristillisen yhteisön vastarinta vain kasvoi. Vastarinnan lähtöpisteenä olivat joulupäivänä 1976 radiossa esitetyt väitteet, joiden takia arkkipiispa Luwum oli toistuvasti pyrkinyt pääsemään keskusteluyhteyteen Aminin kanssa. Lisäksi vuoden 1977 alussa useiden kirkollisten johtajien koteihin oli tehty röyhkeitä kotietsintöjä laittomien aseiden varalta. Tämän pohjalta piispat olivat julkaisseet kriittisen kirjelmän, joka oli osoitettu Aminin hallinnolle. Vihanpitoon oli sisältynyt ikävää käytöstä myös katolisen kirkon edustajia vastaan Ugandassa. Vuonna 1976 Amin oli karkottanut maasta 20 katolista lähettiä vain vähän ennen kuin kävi itse henkilökohtaisesti tapaamassa paavia Italiassa.²⁴⁰

Aminin vihanpito kristinuskoa vastaan oli kuitenkin kehittynyt vasta hänen kautensa edessä. Alkuun Amin oli jopa ollut toiminnallaan estämässä kirkon edustajien kesken viirinneen riidan. Lisäksi vuonna 1972 Tansaniaan herätysjuhlaan matkalla olleet pidätetyt vapautettiin hyvin pian ja hyvissä voimissa.²⁴¹ Aminin aloittamat toimet kristittyjä vastaan islamin tukemiseksi eivät myöskään olleet maan historiassa ainutlaatuista. Jo 1800-luvun lopulla eri uskonlahkojen edustajien välillä oli käyty kamppailua siitä, mikä uskonto saisi korkeimman aseman alueella. Vaikka Uganda oli siirtynyt kristityksi alueeksi, olivat muslimit jatkaneet järjestyshäiriöiden synnyttämistä. Paikallisuuskontojen harjoittajat olivat pysyneet kaikesta huolimatta selkeänä enemmistönä.²⁴² Samoin Oboten vallan nousun jälkeen muslimit olivat perustaneet oman poliittisen puolueen ajamaan omaa politiikkansa puolueen kristittyjen ja islamilaisten kannattajien välille syntyneen välirikon jälkeen²⁴³. Siltikään uskonto ei vaikuta olleen se tekijä, jonka takia tilanne Ugandassa oli niin hankala. Pikemminkin uskonnollisten ryhmien sisäinen etninen ja heimollinen koheesio vaikuttivat enemmän kokemukseen Aminin hallinnosta²⁴⁴.

Lisäksi noin kuukautta ennen arkkipiispan murhaa oli tapahtunut välikohtaus opiskelijoiden järjestämissä juhlissa, jossa salaisen poliisin joukot olivat kaapanneet ihmisiä täynnä olleen bussin. Salaisen poliisin päämajassa kiinniotettuja oli yön ajan nöyryytetty, miehiä

²⁴⁰ Kyemba 1977, 10,20,171–185,kuvaliite; Kivengere 1978, 5,11–12,15,36,42,52,57–62,64–70; Wooding-Barnett 1980, 12–3,43,77–81,85–95,98–103; Gutteridge 1975, 163; Karugire 1980, 62–3,81–4; Clapham 1996, 188; Maxon 1986, 260; Söderlund 1993, 97; Nyeko 1997, 106; Mazrui 1980, 47; Decker 2010, 489–90.

²⁴¹ Kivengere 1978, 20–3.

²⁴² Karugire 1980, 69–76,86–7,95–6; Sathyamurthy 1986, 1–2,95–9, Maxon 1986, 124,134–5,187–8.

²⁴³ Karugire 1980, 190–1.

²⁴⁴ Mazrui 1980, 47,49.

piesty ja naisia raiskattu. Ketään ei tuolloin kaikkien yllätykseksi saanut surmaansa. Tapahtuma oli osin toisinto edellisestä selkkauksesta opiskelijoiden ja poliisivoimien välillä kesältä 1976 Makereren yliopistolla. Tästä yhteenotosta kansainvälinen lehdistö oli värittänyt uutisia, joissa kerrottiin surmansa saaneita olleen useita satoja. Näin uutisoi myös esimerkiksi Helsingin Sanomat. Aikalaislähteiden ja tutkijoiden mukaan uhreja tuolloin ei kuitenkaan ollut tullut. Esimerkiksi Mazrui on haastatellut paikalla olleita erimaalaisia opiskelijoita ja päätyneet tulokseen, ettei kuolonuhreja todella tullut. Naapurimaassa oleskellut Söderlundkin kertoo kirjassaan, että opiskelijoita katosi, muttei puhu heidän kuolemistaan mitään.²⁴⁵

Tuolloin myös Norjasta oli saapunut Suomen ulkoasiainministeriöön yhteydenotto yliopistolla tapahtuneita surmia koskien. Kristiansandin kaupunginlääkäri Valdemar Birkeland oli lähettänyt pääministeri Martti Miettuselle (samoin kuin Norjan, Ruotsin ja Tanskan pääministereille) kirjeen, jossa hän pyysi Pohjoismaita aloittamaan toimet Aminin hallintoa vastaan. Liitteeksi kirjeeseen oli liitetty 9.8.1976 ilmestyneen Huvudstadsbladets lehtileike hyökkäyksestä yliopistolle.²⁴⁶ Lisäksi Suomen ulkoasiainministeriöön välitettiin Suomen pysyvältä edustustosta YK:ssa viesti, jonka liitteinä olivat kopiot Aminin viesteistä OAU:n pääsihteerille ja Yhdysvaltain presidentille sekä Ugandan YK-edustuston lehdistötiedote maan tapahtumista. Mitään suomalaista analyysiä sen mukana ei kuitenkaan tullut. Viesteissään Amin pyrki vakuuttamaan vastaanottajat siitä, että esitetyt väitteet eivät pitäneet paikkaansa. Lisäksi kristillisen kirkon edustajat olivat viestien mukaan välittäneet valheita Ugandan tapahtumista, minkä vuoksi Amin kutsuikin delegaatiot tarkistamaan tilanteen maassa. Amin myös syytti länsivaltoja siitä, etteivät ne olleet keskittäneet huomiotaan Israelin tekemiin julmuuksiin ja että ne olivat rahoittaneet Israelia toimimaan Afrikassa. Toisekseen viesti Yhdysvaltoihin sisälsi paljon uhoa, joka kietyty siihen, että Ugandalla oli valtaa Afrikassa ja se oli monin tavoin Yhdysvaltoja parempi valtio. Lisäksi Yhdysvallat oli viestien mukaan syyllistynyt useisiin ihmisoikeusrikkomuksiin, joiden takia sen toimia tuli tarkastella Ugandan sijasta.²⁴⁷

²⁴⁵ Sathyamurthy 1986; 623; Kyemba 1977, 109–113,213; Mazrui 1980, 45–6; HS 9.8.1976, Verilöyly Ugandan yliopistossa; Kivengere 1978, 46–50; Söderlund 1993, 97. Mazrui ei artikkelissaan suoraan väitä brittien keksineen ja levittäneen uutisia kuolemista, mutta niissä kerrottuja tietoja lainattiin silti runsaasti myös Afrikan maiden lehdistössä.

²⁴⁶ Kristiansandista Helsinkiin 13.8.1976. 100 Uganda, UMA.

²⁴⁷ New Yorkista Helsinkiin 3.3.1977. 100 Uganda, UMA.

Tieto arkkipiispan kohdistuneesta murhasta tuli Suomeen useampaa kautta. Yksi kahdestatoista Ugandan anglikaanipiispasta, Festo Kivengere, joka tarkkaan kuvasi teoksessaan myös Aminin toteuttamia kauheuksia ja maan kristittyjen tuntoja sekä arkkipiispan murhan reaktioita, vieraili Suomessa vuonna 1977. Suomessa oli tuolloin käynnissä Lähetyskongressi 77, johon Kivengere saapui. Kongressissa häntä oli osan aikaa tulkannut Åke Söderlund. Hyvin pian arkkipiispan murhan jälkeen Kivengeren oli ollut tarvetta lähteä maasta pakoon Aminin kauheuksia ja siksi hän päätyi myös Suomeen.²⁴⁸ Hän oli kertonut kokemuksistaan myös Yleisradion haastattelussa²⁴⁹.

Tapahtuneista murhista ei kuitenkaan otettu yhteyttä ulkoasiainministeriöön Suomen Ugandan suurlähettilään kautta. Sen sijaan niinkin kaukaa kuin Australiasta lähetettiin asiaan liittyvä yhteydenotto. Maan parlamentin alahuone oli saapuneen raportin mukaan tullut siihen tulokseen, että Amin oli murhauttanut väitetyssä auto-onnettomuudessa kuolleet arkkipiispan ja ministerit. Lisäksi maan lehdistö oli alkanut vaatia pakotteita Ugandalle. Ugandassa asuvia australialaisia oli myös kehotettu palaamaan kotiin.²⁵⁰ Samoin Tukholmasta saapui raportti maan hallituksen kannasta tilanteeseen. Ruotsin ulkoasiainministerin Karin Söderin mukaan oli ollut selvää, että Ugandassa rikottiin ihmisoikeuksia. Tämän takia Ruotsi olikin raportin mukaan tehnyt esityksen asiasta Genevessä YK:n ihmisoikeuskomission kokouksessa. Ulkoasiainministeri Söder oli myös korostanut Afrikan maiden yhteistyötä tilanteen ratkaisemiseksi.²⁵¹ Saapuneiden raporttien lisäksi Bonnin suurlähetystöstä välitettiin ulkoasiainministerille Amnesty Internationalin vetoamus Suomen hallitukselle Ugandan ihmisoikeusrikkomusten lopettamiseksi. Samanlaisen Amnestyn vetoomuksen oli saanut myös presidentin kanslia Alankomaista. Samoin välitettiin myös presidentille erikseen Amnestyn jäsenien Ellke Küllmer-Lehnebachin ja Mary Shawin lähettämät kirjeet, jotka olivat sisällöltään monin kohdin täysin identtisiä.²⁵²

²⁴⁸ Kivengere 1978, 5,74–7,kuvaliite; Söderlund 1993, 101; Wooding–Barnett 1980,109–10.

²⁴⁹ ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

²⁵⁰ Canberrasta Helsinkiin 15.3.1977. 100 Uganda, UMA.

²⁵¹ Tukholmasta Helsinkiin 16.3.1977. 100 Uganda, UMA.

²⁵² Bonnista Helsinkiin 27.4.1977. 100 Uganda, UMA; Tasavallan presidentin kansliasta ulkoasiainministeriöön 16.5.1977. 100 Uganda, UMA; Tasavallan presidentin kansliasta ulkoasiainministeriöön 1.7.1977. 100 Uganda, UMA.

Vuonna 1977 tilanne alkoi Ugandassa muuttua niin merkittävästi, että ulkoasiainministeriön oli tarvetta kartoittaa Suomen suhdejärjestelyjä Ugandan kanssa. Varsinkin kun tapahtuneen lisäksi sovittu sopu EAC:n jäsenvaltioiden välillä ei ollut kestänyt²⁵³. Itsenäisyystunnustamisen ajankohdan ja akkreditoitujen suurlähettiläiden listaamisen lisäksi selvitettiin Ugandan aiemmin elokuussa 1977 lähettämää noottia. Nootti oli saapunut Ugandan ulkoasiainministeriöstä Suomen Kööpenhaminassa sijaitsevan suurlähetystön kautta ja se oli koskenut Ugandan Tanskan lähetystön asiainhoitajan James Baban akkreditointia myös Suomeen. Baba oli lisäksi ilmoittanut Ugandan suurlähettilään nimittämisestä Pohjoismaihin kuuden kuukauden kuluessa. Asiaa ei ollut Suomessa kuitenkaan viety eteenpäin vaan Ugandasta oli pyydetty Baban puuttuvaa curriculum vitaeä. Samalla Tanskan protokollapäällikkö oli ilmoittanut osastopäällikkö Sunellille, että Baba oli ilmoittanut päätehtäväkseen valmistella Aminin valtiovierailua Pohjoismaihin.²⁵⁴ Kyseessä on saatanut olla myös tietoinen jarrutus valtiovierailun hidastamiseksi tai toisaalta CV on oikeasti tarvittu jonkin muutoseikan takia.

Suhdejärjestelyjä koskevan raportin ohessa Suomesta oli pyydetty Suomen ja Ugandan diplomaattisuhteiden solmimiseen liittyvän kirjeenvaihdon lähettämistä Suomeen. Eritoten oli tiedusteltu suhteiden solmimisen päivämäärää. Addis Abeban arkistoista kyseistä kirjeenvaihtoa ei kuitenkaan ollut löytynyt ja vastaanotettuun radiosanomaan on poikkeuksellisesti kirjoitettu käsin huomio. Huomiossa Eero Salovaara totesi, että koska suurlähettiläs oli akkreditoitu Ugandaan, olivat diplomaattisuhteet maiden välillä olleet voimassa, vaikkei niitä asianmukaisesti olisikaan ollut solmittu. Myöskään se, ettei mitään merkintöjä ollutkaan löytynyt, ei tuntunut olevan ongelma.²⁵⁵ Siitäkin huolimatta, että oli edustuston vastuulla säilyttää tällaista materiaalia²⁵⁶. Näin ollen näyttää siltä, ettei Suomen Uganda-suhteista mitään ilmeisimmin kannettu kovinkaan suurta huolta. Jos samanlaiset diplomaattisuhteet solmivat kirjeet tai tarkat päivämäärät olisivat puuttuneet vaikkapa Neuvostoliiton, Ison-Britannian tai Yhdysvaltojen osalta, olisi reaktio ulkoasiainministeriössä ollut varmasti aivan toinen ja selvityksen volyyymi aivan toista luokkaa.

²⁵³ Nairobista Helsinkiin 11.7.1977. 5C87 Kampala, UMA.

²⁵⁴ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 10.10.1977. 12L Uganda, UMA.

²⁵⁵ Helsingistä Addis Abebaan 10.10.1977. 12L Uganda, UMA; Addis Abebasta Helsinkiin 12.10.1977. 12L Uganda, UMA. 12.10. lähetettyyn radiosanomaan kirjattu huomio on päivätty 25.10.1977.

²⁵⁶ Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 69.

Hyvin pian ulkosuhteita selittävän raportin jälkeen Suomen suurlähettilästä lähestyttiin jälleen. Ugandan ulkoasiainministeriö oli lähettänyt useamman eri maan edustajistolle kutsun tulla tapaamaan Aminia. Ainakin Turkki, Belgia, Tanska, Norja ja Sveitsi oli suurlähettilään tietojen mukaan kutsuttu. Suomen tilanteessa kutsu oli poikkeuksellisesti mennyt Addis Abebaan, eikä Nairobiin, jonne Ugandan akkreditointi oli siirretty²⁵⁷. Suurlähettiläs oli arvioinut, että vain Turkin edustaja oli menossa tapaamiseen ja Belgia mahdollisesti alemman tason edustajan voimin. Tapaamisen aihe olisi ilmeisesti ollut ulkomaalaiset sijoitusmahdollisuudet Ugandaan, joten Nairobiin suurlähetystö pyysi vastausohjetta Suomesta. Seuraavana päivänä salaiseksi luokitellussa sähkeessä Suomesta tuli käsky olla osallistumatta tilaisuuteen ja olla reagoimatta kutsuun millään tavoin. Tarpeen tullen edustustoa voisi informoida osallistumattomuudesta. Tämän viesti oli välitetty sekä Addis Abebaan ja Nairobiin samaa sanamuotoa noudattaen.²⁵⁸

Jälleen oli Suomi siis kieltäytynyt osallistumasta kutsuun. Samalla kuitenkin näyttää siltä, että kutsu osallistua Ugandassa järjestettyyn tapahtumaan oli osunut taas ajankohtaan, jolloin maassa oli ollut selvästikin rauhattomampi vaihe käynnissä. Voi jopa olla, että tilannetta rauhoittaakseen Ugandan valtionjohdon pyrkimys oli kutsua ulkomaisia edustajia maahan osoittaakseen, että se kykenee myös asialliseen suhteidenhoitoon kriisin aikana. Suomelle taas olisi, mitä ilmeisimmin, sopinut paremmin, että Ugandan ulkosuhteidenhoito olisi tapahtunut rauhallisessa tilanteessa.

Samalla Suomessa ei kuitenkaan esiintynyt halukkuutta katkaista suhteita Ugandaan. Taustalla vaikuttaneena tekijänä oli varmasti ollut Suomen ulkopolitiikan keskeinen idea olla käyttämättä diplomaattisuhteita ja niiden katkaisemista keinona esittää kanta Ugandan politiikkaan. Lisäksi diplomaattisuhteet nähtiin Suomessa pikemminkin valtioiden välillä luotuna, joka oli perustunut maiden itsenäisyyteen ottamatta kantaa vaihtuviin ja välillä ongelmallisiinkin hallituksiin. Toisaalta suhteiden katkaiseminen Ugandan sen hetkiseen hallitukseen ei olisi tarkoittanut, etteikö Suomi olisi enää tunnustanut Ugandan itsenäisyyttä. Sen sijaan suhteiden selkeä viileneminen oli suomalaisten keino osoittaa

²⁵⁷ Siirron syynä oli lähinnä ollut Etiopian sisäisen tilanteen kiristyminen ja Suomen Kenia-yhteistyön selkeä kasvu kehitysyhteistyön lisäksi kaupan ja matkailun alalla. Soikkanen 2008,87. Nairobi oli myös maantieteellisesti lähempänä Ugandaa kuin Addis Abeba.

²⁵⁸ Nairobiasta Helsinkiin 26.10.1977. 12L Uganda, UMA; Helsingistä Addis Abebaan 27.10.1977. 12L Uganda, UMA; Helsingistä Nairobiin 27.10.1977. 12L Uganda, UMA.

vastustuksensa vallassa olevalle hallitukselle. Tämän ohella suhteiden katkaiseminen olisi tarkoittanut myös sitä, että suomalaisten saamat tiedot maasta olisivat muuttuneet.²⁵⁹ Suurlähettiläiden ensikäden tiedoista olisi jouduttu tilanteessa siirtymään muiden maiden edustajilta ja muista lähteistä kerättyihin yksittäisiin tietoihin. Tällöin samanlaisen koherentin ja uskottavan näkökulman luominen maan asioihin olisi selkeästi vaikeutunut.

Ulkoasiainministeriöön eri maista saapuneiden viestien tulvasta huolimatta Suomen Ugandaan akkreditoitu suurlähettiläs ei ollut lähes vuoteen²⁶⁰ ollut yhteydessä Suomeen. Marraskuussa 1977 saapuneen raportin mukaan syynä oli ollut ongelmallinen valtuuskirjeenjättökysymys. Koska suurlähettilään tehtävään tulleen Unto Tanskasen oli ollut vaikea käydä itse maassa, oli hänen ainoa vaihtoehtonsa ollut lähettää ulkoasiainministeriölle Ugandan syksyä käsittelevä Ruotsin suurlähetystön raportti. Sen liitteenä oli UNDP:n (YK:n kehitysohjelma) Kampalan toimiston raportti avustaan Ugandalle vuonna 1976. Raportti käsitteli itsessään Tanskasen tiivistelmän mukaan useita Ugandan sisä- ja ulkopoliittikkaan liittyviä aiheita sekä Aminin asemaa. Sen sijaan tärkeämmäksi suurlähettiläs Tanskanen näki sen, kuinka raportti oli suomalaisille toimitettu, ja toivoi myös ulkoasiainministeriön huomioivan tämän. Suomelle annettu raportti oli nimittäin merkitty annetun vahvan keskinäisen luottamuksen merkeissä.²⁶¹

Tilanteessa, jossa ei ollut mahdollista luotettavin suomalaisin keinoin saada tietoa Ugandasta, päädyttiin siis ratkaisuun, johon oli helppo tarttua. Apua pyydettiin tuttuakin tutummasta Ruotsista. Ruotsalaisten lähettämän raportin avulla ulkoasiainministeriössä oli edes jollain tasolla mahdollista tietää, mitä Ugandassa parhaillaan tapahtui. Samaan aikaan kuitenkin esitettiin arvioihin Ugandassa tapahtuneista lukuisista murhista ei raportissa tartuttu juuri muuten kuin ilmoituksen tasolla. Myöskään ulkoasiainministeriöstä ei tunnuta otetun asiaan liittyen kantaa sen viesteissä suurlähetystöön. Syystä tai toisesta asiasta oltiin Suomen ulkopoliittisessa kentässä hiljaa.

²⁵⁹ Kiljunen–Lehtonen 1990, 163–5; Väyrynen 1989 127,153.

²⁶⁰ Tauko alkoi viestistä Addis Abebasta Helsinkiin 6.10.1976. 100 Uganda, UMA, ja päättyi viestiin Nairobiin Helsinkiin 11.7.1977. 5C87 Kampala, UMA. Ugandan sisäpolitiikan osalta palattiin kuitenkin vasta 28.11.1977.

²⁶¹ Nairobiin Helsinkiin 28.11.1977. 100 Uganda, UMA. Ruotsinkielinen merkintä luottamuksesta, johon Tanskanen viittasi alkuperäiskielellä oli ”strängt förtroligt”.

Reagointiin Ugandan tapahtumien osalta olisi kyllä ollut mahdollisuus. Mikäli esitetyt arviot sadoistatuhansista uhreista todella pitivät paikkansa, olisi Suomella ollut mahdollisuus nostaa esiin YK:n yleissopimukseen kirjattu kansanmurhan määritelmä. Ugandassa oli nimittäin suoritettu etnistä, kulttuurista ja poliittista puhdistamista, joka oli kohdistettu tiettyihin heimoihin, kristittyihin ja Oboten kannattajiin. Lisäksi kansanmurhien takana oli valtiollinen järjestelmä. Takeita siitä, että myös muut maat tunnustaisivat kansanmurhan tai edes siihen viittaavan asian tapahtuneen, ei ollut. Näin kävi esimerkiksi Ruandassa vuonna 1994, jolloin suurvallat kieltäytyivät tunnustamasta käynnissä ollutta kansanmurhaa. Toisena edellytyksenä olisi ollut, että tunnistettu kansanmurha olisi pitänyt kyetä pysäyttämään. Tämä olisi kuitenkin vaatinut sotilaallisen intervention valtion, joka esiintyi öljyvaltioiden ja Neuvostoliiton ylimpänä ystävänä. Viimeistään tässä vaiheessa yrityksestä olisi luovuttu. Tilanne olisi ollut muutenkin ongelmallinen, varsinkin kun Junnilan mukaan ihmisoikeuskysymykset olivat myös Neuvostoliiton suhteen keskusteltu aihe. Ugandan vastaiset toimet olisivat siten voineet aiheuttaa Suomen ja Neuvostoliiton välillä ikävää kitkaa ja varsinkin YYA-sopimuksen olemassaolon takia tilanne olisi ollut äärimmäisen ongelmallinen. YYA-sopimushan korosti Värysen mukaan juuri Suomen puolueettomuutta ja Suomen pyrkimystä välttää konfliktia Neuvostoliiton kanssa. Junnilan mukaan suomalainen ”moraalinen suuttumus” kohdistuikin todennäköisemmin ”sellaisia kaukaisia maita vastaan, joista varmasti tiedetään, että niiden arvosteleminen ei ainakaan loukkaa neuvostonaapuria”. Siksi suomalaiset tiedotusvälineet kykenivät keskustelemaan aiheesta ja käsittelemään aihetta poliittista johtoa avoimemmin. Lisäksi lännen haluttomuutta lähteä mukaan tällaiseen olisi ruokkinut pelko siitä, että monet Afrikassa suoritetuista interventioista epäonnistuisivat, koska riskejä olisi aivan liikaa. Myöskään pelkät (talous)pakotteet eivät olisi Ugandan kaltaisen sulkeutuneen maan osalta olleet riittäviä painostamaan maan hallintoa muutoksiin, koska ne olisivat saattaneet kohdistua väärään ihmisryhmään tai tulla asettajilleen liian kalliiksi.²⁶²

²⁶² de Waal 2003, 67–9,73–4,79–80,147–8,164–5,180–1; Junnila 1988, 77–8; Kiljunen–Lehtonen 1990, 94–5,99–100; Värynen 1989, 18–23,29,124–9,145–7; Tarkka 2012, 174–5,188–9; Visuri 2006, 224; Mötölä 1993, 65,71. Kirjoittajan huom. Erottelon tässä etniset ryhmät ja poliittiset ryhmät erityisesti sen takia, että Aminin toimet kohdistuivat välillä Oboten heimon edustajiin ja välillä selvemmin Oboten kannattajiin, jotka saattoivat olla mistä heimosta tahansa. Lisäksi etnisuus on de Waalin mukaan ”monitahoinen käsite, johon yksilöt hyödyntävät useita identiteettejä”. de Waal 2003, 79–80. Kirjassaan de Waal esittää 13-kohtaisen listan intervention vaarantavista tekijöistä ja toteaa sen silti olevan puutteellinen. de Waal 2003, 180–1. Neuvostosuhteiden takia myös 1960-luvulla Suomen uudet hävittäjät oli hankittu sieltä. Ekman 2018, 163–4; Visuri 2006, 193; Tarkka 2012, 94.

Toisaalta alkoipa Uganda tuolloin myös selvästi enemmän kiinnostaa Suomessa. Vuonna 1977 esimerkiksi julkaistiin Sleepy Sleepersien levy *Takaisin Karjalaan*, jonka yksi kappale oli nimeltään *Idi Amin*. Levyn alkuperäisen nimen *Karjala takaisin* olivat estäneet levy-yhtiön lakimiehet peläten Neuvostoliiton reaktioita. Suomi–Neuvostoliitto-seuran Kajaanin osasto oli myös esittänyt oman kritiikkinsä levyn sisällöstä. Samoin yhtyeen jäsenten muistikuvien mukaan myös Ugandan lähetystöltä oli tullut kritiikkiä koskien Aminin nimikkokappaletta, vaikkei tietoja tästä ulkoasiainministeriön arkistosta löydykään.

Liitteestä 1 löytyvät *Idi Amin* kappaleen sanat, jotka kuvastavat hyvin sitä, mitä Aminista tuohon aikaan Suomessa tiedettiin – tai ainakin oletettiin tiedettävän. Sanoista käy selvästi ilmi suomalainen tuntemus väitteistä Ugandassa tehtyihin murhiin, huhut Aminin seksitautien aiheuttamasta mielenvikaisuudesta ja maan taloudellisesta ahdinko. Aivan kuin ennakoiden kappaleen päättävän säkeen ”[n]yt on loppu banaanit ja lakritsat” aihe toistui vuotta myöhemmin Helsingin Sanomien uutisessa ”Uganda ryösti banaanitkin”. Tuolloin Ugandan Tansaniaan tunkeutuneet joukot olivat takaisin vetäytyessään vieneet kaiken rahanarvoisen ja jopa puhdistaneet kaikki puut banaaneista. Järkytys levystä ei liene kuitenkaan yltänyt aivan valtion korkeimmalle tasolle asti. Toki Sleepy Sleepersien esiintyminen ja esittäminen pyrittiin monin tavoin estämään. Esimerkiksi Raha-automaattiyhdistys poisti levyautomaateistaan kappaleen *Kaapataan lentokone Moskovaan*, joka löytyi samaiselta *Takaisin Karjalaan* -levyltä.²⁶³

Lisäksi Aminista kehkeytyi valtakautensa edetessä niin Suomessa kuin muuallakin maailmalla hahmo, josta tehtiin hyvin paljon huumoria. Yksi syy tähän oli hänen tapansa myöntää itselleen monia keksittyjä ja toinen toistaan suureellisempia titteleitä.²⁶⁴ Näitä olivat muuan muassa ”Skotlannin viimeinen kuningas” ja ”Kaikkien maapallon petojen ja meren kalojen herra ja brittiläisen imperiumin voittaja Afrikassa yleensä ja erityisesti Ugandassa”. Skotlannissa Aminia kiehtoivat erityisesti kiltit, säkkipillit ja afrikkalaisten tapaan koettu ala-arvoinen asema brittiarmeijassa. Samankaltaisia titteleitä antoi itselleen

²⁶³ Lindfors–Salo 2003,88–91,96; HS 24.11.1978; Sleepy Sleepers 2001; Wooding–Barnett 1980,183. Kts. Liite 1. Kirjoittajan huom. Sleepy Sleepersien kappaleen lisäksi myös Frederik on tehnyt ”Idi Amin” -nimisen kappaleen, joka löytyy hänen vuonna 2007 ilmestyneeltä *Äijäenergiaa* -levyltään. Myös Frederikin kappaleen sanoissa esiin tulevat Idi Aminin seksielämä sekä huhut ihmissyönnistä. Frederik 2007.

²⁶⁴ Wiseman 1991, 14.

myös Keski-Afrikan tasavallan Jean-Bédél Bokassa, joka alkoi valtakautensa edetessä muistuttaa Aminia.²⁶⁵ Lisäksi Aminista tehtiin Ugandassa dokumentti, jossa hän voittaa ylivoimaisesti Kampalassa pidetyn uintikilpailun²⁶⁶.

4.2 Ugandalainen poikkeus: turvapaikkatapaus John Mwesigwa

Konkreettisesti Suomea läheisimmin koskettanut tapahtumaketju osui Aminin vallan loppuvaiheeseen ja oli paljolti irrallaan maan sisäisistä tapahtumista. Prosessin keskipisteessä oli ugandalainen John Mwesigwa. Vuoden 1978 alkupuolella Suomen ulkoasiainministeriön käsiteltäväksi oli tullut Mwesigwan asema Suomessa. Ulkoasiainministeriö oli huhtikuussa antanut lausunnon sisäministeriölle, jonka mukaan John Mwesigwa ei ollut vallitsevassa tilanteessa ”poliittisen pakolaisen asemassa tai poliittisen turvapaikan tarpeessa”. Sen sijaan ulkoasiainministeriön mukaan Mwesigwa saattoi jatkaa oleskeluaan Suomessa.²⁶⁷

Vaikkakin arkistomerkinnot Mwesigwasta hiljenivät pitkäksi aikaa, palattiin hänen asemaansa vuoden 1979 alussa. Joulukuun 1978 alkupuolella Mwesigwa oli nimittäin lähettänyt pitkän kirjoituksen Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitokselle, josta se oli välitetty ulkoasiainministeriöön. Asiakirjat ulkoasiainministeriöön lähettänyt Raimo Väyrynen oli saatteeksi kirjoittanut viestin Mwesigwan tilanteesta. Väyrynen oli välittänyt paperit, ilmeisesti tuttavalleen, Klaus Törnruddille siltä varalta, että hän ajatteli Törnruddin törmäävän tapaukseen vielä jossain vaiheessa. Hän oli viestissään lisäksi kuvannut Mwesigwaa muutaman tapaamisen pohjalta sympaattiseksi ja järkeväksi ihmiseksi, joka oli Suomessa erittäin hankalassa asemassa, Väyrysen luonnehdinnan mukaan ”todellinen väliinputoaja”. Mwesigwan kirjoitus ei kuitenkaan ollut saapunut alkuperäiskielellä, vaan sen oli suomentanut työtön kielenkääntäjä Erja Uusitalo. Käännöksensä saatteeksi hän oli kirjoittanut lyhyen selosteen, jossa kertoi tutustuneensa Mwesigwaan sosiaalitoimistossa ja toimineen tämän jälkeen hänen apunaan tulkkina eri virastoissa. Mwesigwan vaikeutuneen tilanteen takia Uusitalo oli nähnyt tarpeelliseksi tuoda julkisuuteen hänen tarinansa,

²⁶⁵ Montefiore 2008, 282–3; Ambrose 2009, 126–7, 231, kuvaliite 19; Stevenson 1976, 28; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

²⁶⁶ Ambrose 2009, 111.

²⁶⁷ Ulkoasiainministeriöstä sisäministeriöön 18.4.1978. 100 Uganda, UMA.

jonka Mwesigwa oli kirjoittanut englanniksi ja Uusitalo kääntänyt mahdollisimman tarkasti suomeksi. Kertomuksen kansilehtenä toimineen Uusitalon selostuksen yläreunaan osastopäällikkö Törnrudd oli kirjoittanut huomion: ”Voiko tälle tehdä mitään?”

Mwesigwa kuvasi kertomuksessaan tilannettaan ennen Suomeen tuloa ja sen jälkeen. Hän oli paennut Ugandasta Aminin noustua valtaan ja oltuaan pakolaisena Keniassa päätynyt Suomeen toiveinaan jatkaa taideopintojaan Ateneumissa. Hän oli kuitenkin päätynyt sosiologian opiskelijaksi Tampereen yliopistoon. Suomessa Mwesigwan taloudellinen tilanne oli heikentynyt, koska hänen vanhempansa eivät olleet voineet lähettää hänelle rahaa. Tämän jälkeen Mwesigwa oli työskennellyt sekä Suomessa että Ruotsissa ja myynyt tekemiään taideteoksia. Tämä oli kuitenkin ollut tilapäisratkaisu, ja koska paluu Ugandaan ei tuolla hetkellä ollut mahdollista oli hän päättänyt hakea turvapaikkaa. Mwesigwan passin voimassaoloaika oli ollut päättymässä vuoden 1977 lopussa, eikä hän ollut uskaltanut ottaa yhteyttä lähimpään Ugandan suurlähetystöön. Näiden syiden takia Mwesigwa oli päätynyt kertomansa mukaan anomaan poliittista turvapaikkaa, oleskelulupaa ja muukalaispassia sekä rahallista tukea opiskelulle. Lisäksi hän oli tilanteensa ratkaisemiseksi ottanut yhteyttä YK:n pakolaisasiain komissioon, joka oli pyytänyt Suomen Punaista Ristiä (SPR) tutkimaan tapausta.

SPR oli kesällä 1977 tutkimuksensa jälkeen ilmoittanut Mwesigwan saavan turvapaikka-oikeuden ja tukea Suomen valtiolta. Yhteistyössä Tampereen sosiaalitoimiston kanssa SPR oli tukenut Mwesigwaa neljän kuukauden ajan ennen luvattun valtionavustuksen alkua. Marraskuussa Mwesigwa oli saanut tietää, ettei hän tulisi saamaan turvapaikkaa ja että SPR:n tuki loppuisi samalla. Vuoden 1978 alussa, Mwesigwan passin vanhennuttua, hän oli uudelleen uskaltanut sosiaalitoimistoon, jossa väliaikaista, mutta riittämätöntä, tukea hänelle oli taasen luvattu. Kesän lähestyessä turhautunut Mwesigwa oli lähtenyt Ruotsiin hakemaan turvapaikkaa, mutta sieltä hänet oli toimitettu takaisin Suomeen. Mwesigwa oli ollut jo aikomuksissa lähteä pakolaiseksi Tansaniaan, muttei sekään ollut onnistunut, sillä hän ei saanut viisumia Tansanian suurlähetystöltä päästäkseen maahan. Samoin hän oli pyrkinyt pääsemään ystäviensä luo Japaniin, mutta viisumihakemus oli tällä kertaa kaatunut siihen, ettei sisäministeriö ollut suostunut jatkamaan hänen oleskelulupaansa. Lisäksi hän oli toimittanut SPR:lle toistamiseen opiskelupaikkaansa koske-

vat tiedot ja jopa professorin suosituksen tuen saamiseksi. Mwesigwa oli kirjoittanut asiastaan myös presidentti Kekkoselle. Tuolta hänen asiansa oli siirretty opetusministeriöön, josta taas ulkoasiainministeriön kansainvälisen yhteistyön osastolle. Yhteistä kaikille instansseille tässäkin oli ollut se, ettei tukea ollut ollut luvassa. Samaan tapaan myös Suomen lähetysseura oli jättänyt asian sikseen. Tällöin Mwesigwa oli tullut tilanteeseen, jossa mikään virasto ei ottanut hänen asiaansa hoidettavakseen ja hän oli päättänyt tulla asiansa kanssa julkisuuteen sekä kirjoittaa tekstin ulkoasiainministeriölle.²⁶⁸

Mwesigwan kertomuksen saavuttua ulkoasiainministeriö oli ryhtynyt pienellä viiveellä toimiin asian ratkaisemiseksi. Ulkoasiainministeriö välitti ulkomaalaistoimistolle saamansa kertomuksen ja referoi sitä lyhyesti. Välityksen hoitanut ulkoasiainsihteri Hannu Mäntyvaara oli arvioinut, että Mwesigwan pyrkimys oli saada selvyys asemaansa ja oikeuksiinsa Suomessa. Siksi ulkoasiainministeriö pyysikin toimistolta tietoja siitä, oliko Mwesigwa tehnyt anomuksia asemansa turvaamiseksi, ja lausuntoa tapauksesta yleisemmällä tasolla.²⁶⁹ Samoin ulkoasiainministeriö pyysi myös SPR:ltä lausunnon, koska Mwesigwa oli asioinut niin paljon järjestön kautta.²⁷⁰ SPR:n lausunnon mukaan Mwesigwaa oli Suomessa eri tahojen toimesta tuettu ”poikkeuksellisen paljon”. SPR:n arvion mukaan Mwesigwa oli vuoden 1976 lopusta asti ollut maassa sellaisessa tilanteessa, että hänet olisi voitu palauttaa kotimaahansa. Kuultuaan SPR:ää sekä arvioituaan Ugandan vallitsevaa tilannetta, sisäministeriö oli päättänyt kuitenkin myöntämään hänelle ulkomaalaispassin sekä oleskelu- ja työluvan. SPR oli alusta asti pitänyt Mwesigwaa pakolaisena ja tukenut häntä sen perusteella. Vuodesta 1978 alkaen järjestö oli kuitenkin katsonut auttamisen olevan Suomen valtion vastuulla. Mwesigwan tukemista oli kuitenkin poikkeuksellisesti jatkettu tämän jälkeen, vaikka hän oli saanut sosiaalivirastosta huoltoavustusta sekä päivärahaa. SPR oli lopettanut tukensa Mwesigwalle vasta, kun hän oli toistuvasti kieltäytynyt ottamasta vastaan sosiaalitoimiston järjestämiä työpaikkoja. Vaikka SPR:n tuki Mwesigwalle olikin loppunut, järjestö oli luvannut maksaa hänen matkustuskulunsa Tansaniaan tai Japaniin, mikäli matkustaminen olisi mahdollista. Mwesigwa olikin SPR:n mukaan saanut viisumin Japaniin mennäkseen naimisiin. Lisäksi morsiamen vanhemmat olivat SPR:n tietojen mukaan sitoutuneet pitämään huolta Mwesigwasta. Sen sijaan erityisen ongelmallisena SPR näki Suomen pakolaispolitiikan yleisemmin. SPR:n

²⁶⁸ Rauhan- ja konfliktitutkimuslaitokselta ulkoasiainministeriöön 30.12.1978. 100 Uganda, UMA.

²⁶⁹ Ulkoasiainministeriöstä sisäministeriön ulkomaalaistoimistoon 16.1.1979. 100 Uganda, UMA.

²⁷⁰ Ulkoasiainministeriöstä Suomen Punaiselle Ristille 16.1.1979. 100 Uganda, UMA.

mielestä Suomessa ei ollut pakolaisia varten nimitettyä viranomaista, joka voisi hoitaa heidän asioitaan. Ainoan poikkeuksen tästä olivat SPR:n mukaan tehneet Chilestä tulleet pakolaiset, joiden tilanne oli hoidettu Chilen pakolaistoimikunnan määrärahoihin. Muiden pakolaisten osalta Suomi oli täyttänyt SPR:n mukaan vain minimin, joka oli tehty 28.7.1951 Genevessä solmitulla pakolaisten oikeusasemaa koskevalla yleissopimuksella.

SPR oli lausunnon lisäksi lähettänyt ulkoasiainministeriöön kolme liitettä. Näiden joukossa olivat SPR:n lähettämät kirjeet Erja Uusitalolle joulukuussa 1978 ja sosiaali- ja terveysministeriölle maaliskuussa 1978 sekä lausunto sisäasiainministeriölle lokakuussa 1978. Kirjeessään Uusitalolle SPR oli todennut Mwesigwan hädän olevan todellinen, mutta samalla hänen kertomuksensa olleen ”erittäin väritetty ja loukkaava niitä – – kohtaan, jotka eri tavoin ovat pyrkineet häntä auttamaan”. Varsinkin Mwesigwan väite, ettei häntä Suomessa ollut autettu, oli SPR:n mukaan virheellinen. Samoin kirjeessä Uusitalolle ja lausunnossa ulkoasiainministeriölle SPR oli selittänyt, miten järjestö oli Mwesigwaa Suomessa tukenut jopa enemmän kuin ketään muuta yksittäistä pakolaista viime vuosien aikana. SPR:n lähettämä kirje sosiaali- ja terveysministeriölle taas oli koskenut ehdotusta sosiaalikirjuriin nimittämistä ulkomaalaisille. SPR:n lausunto sisäministeriölle sen sijaan käsitteli ulkomaalaistoimikunnan mietintöä koskien erityisesti kehitteillä olevaa ulkomaalaislakia. Molemmissa asiakirjoissa SPR nosti esille viimeaikaiset tarpeensa avustaa ugandalaisia ja argentiinansuomalaisia pakolaisia. Myös esitys sosiaalikirjuriin nimittämiseksi esitettiin kummassakin asiakirjassa.²⁷¹

Helmikuussa KYO:sta lähetettiin ulkoasiainministeriön poliittiselle osastolle kaksi muistiota, joista toinen koski Mwesigwaa ja toinen ugandalaisia pakolaisia yleisemmin. Saateasiakirjassa pyydettiin poliittisen osaston kannanottoa kahteen asiaan muistioihin liittyen. Näistä ensimmäinen asia koski Mwesigwan stipendointia Suomeen. KYO oli ollut tuolloin valmis antamaan Mwesigwalle myönteisen päätöksen, mikäli poliittisella osastolla ei ollut mitään sitä vastaan. Toisen muistion kohdalla osastolta pyydettiin kommenttia African Evangelic Enterprise järjestön avunpyyntöön ugandalaisopiskelijoiden auttamiseksi. Kehitysyhteistyösaston raportista oli käynyt ilmi, että tuolla hetkellä vastaavalla stipendillä opiskeli vain yksi ugandalainen tohtorintutkintoa. Mwesig-

²⁷¹ Suomen Punaisesta Rististä ulkoasiainministeriöön 24.1.1979. 100 Uganda, UMA.

wan kohdalla KYO:n mukaan sosiaalitoimiston avustus oli ollut riittämätön täysipainoiseen opiskeluun ja siksi hän olikin täyttänyt stipendihakemuksen. Yliopiston professori Randell oli kirjottanut hakemuksen liitteeksi suosituksensa, jossa oli KYO:n mukaan todennut Mwesigwalla olevan ”hyvät edellytykset edetä opinnoissaan, mikäli taloudelliset asiat saadaan kuntoon”. Lisäksi suosituksen oli liittänyt mukaan myös Tampereen yliopiston ylioppilaskunta ja asian puolesta olivat vedonneet sekä opetusministeriö, opintotukilautakunnan puheenjohtaja että SPR:n edustaja. Näillä perusteilla KYO oli valmis 1.3.1979 alkaen antamaan John Mwesigwalle kymmenen kuukauden stipendin kandidaattitutkintonsa valmistumiseksi. Varattu summa oli 25 tuhatta markkaa.²⁷²

Sisäministeriön lausunnon mukaan Mwesigwa oli saapunut opiskelemaan Suomeen 30.11.1975 Viittakiven kansainväliseen opistoon ja oli hyvin pian tämän jälkeen saanut kielteisen päätöksen saada työlupa. Epäämisen taustalla oli ollut työvoimaministeriön kanta ulkomaalaisten opiskelijoiden tapaan rahoittaa opiskelunsa, johon työskentely Suomessa sopi vain hyvin lyhyen aikaa tai jos se kuului osaksi opiskelua. Työluvan myydä tekemäänsä taidetta Mwesigwa oli kuitenkin saanut ajalle 8.6.–31.8.1977. Syyskuun 30. päivä 1976 Mwesigwa oli hyväksytty opiskelemaan sosiologiaa Tampereen yliopistoon. Mwesigwan omassa kertomuksessaan mainitsema kirje tasavallan presidentille oli saapunut helmikuussa 1978 presidentin kansliaan ja sen kautta kirje oli välitetty ulkomaalaistoimistolle, jotta he hoitaisivat Mwesigwan tapauksen. Anomus oli käsitelty hyvin pian tämän jälkeen. Päätöksensä sisäministeriö oli antanut Mwesigwalle muukalaispassin, jonka kesto oli sidottu hänen opiskelunsa keston. Sen sijaan turvapaikkaa hänelle ei ollut myönnetty. Kesäkuussa 1978 UNCHR oli pyytänyt Suomen viranomaisia selvittämään Mwesigwan tapauksen, jotta hän voisi elää maassa omavaraisesti. Hyvin pian hänelle olikin hankittu SPR:n välityksellä työ, jossa Mwesigwa oli ollut vain muutaman päivän ja sen jälkeen lopettanut. Lisäksi Mwesigwan kertoma aikomus muuttaa Tansaniaan oli ulkomaalaistoimiston mukaan pian muuttunut vain aikomukseksi käydä Tansaniassa. Tämän takia myös hänen pyyntönsä oli evätty. Samoin Japanin matka oli peruuntunut, koska Mwesigwa oli ilmoittanut ulkomaalaistoimistolle, että ”hän vain kävisi Japanissa katsomassa, sopsisiko maa hänelle”. SPR oli samalla kuitenkin ilmoittanut Mwesigwan aiko-

²⁷² Kehitysyhteistyöosastolta ulkoasiainministeriöön 15.2.1979. 100 Uganda, UMA. Leitzingerin mukaan samalla tapaa taloudellisin perustein oli tarkasteltu gambialaisen ja intialaisen opiskelijan taloudellisia edellytyksiä oleilla Suomessa vuonna 1979. Leitzinger 2010, 51.

muksista mennä naimisiin japanilaisen naisen kanssa. Japanin lakien mukaan olisi kuitenkin ollut todennäköistä, että he molemmat olisivat päätyneet pian takaisin Suomeen, vaikka SPR olikin vakuuttanut Mwesigwan jäävän Japaniin pitemmäksi aikaa. Ulkomaalaistoimistosta kommentoitiin lisäksi Erja Uusitalon kääntämään selostusta Mwesigwan kokemuksista. Ulkomaalaistoimiston mukaan Mwesigwa oli sanonut Keniassa asuvan veljensä elättävän häntä Ugandassa asuvien vanhempiensa sijaan. Lisäksi väitteet, että SPR olisi luvannut Mwesigwalle turvapaikan tai että Suomen poliisi olisi lähestynyt häntä sähköitse, ulkomaalaistoimisto tyrmäsi lausunnossaan ”täysin mahdottomina”. Lausuntonsa lopuksi ulkomaalaistoimiston kanta Mwesigwan tilanteeseen oli selkeä: Heidän mielestään Mwesigwa oli saanut Suomessa jatkuvasti ja riittävästi tukea, mutta hän itse ei ollut ollut riittävän aktiivinen toimimaan itsensä hyväksi. Lisäksi ulkomaalaistoimisto katsoi, että koska Mwesigwan opinnot olivat valmistuneet ja hän oli muuttanut pois maasta, myös hänen oleskeluoikeutensa Suomessa oli rauennut.²⁷³

Mwesigwan tapauksen lisäksi myös toinen ugandalainen otti vuonna 1978 yhteyttä Suomeen turvapaikan saamiseksi. New Delhin Suomen suurlähetystössä oli vierailut 27-vuotias ugandalainen Michael Kajumba Walungembe, joka oli pyytänyt päästä Suomeen, kunnes tilanne hänen kotimaassaan oli rauhoittunut. Suurlähetystö lähestyi ulkoasiainministeriötä saadakseen ohjeet pyyntöön vastaamiseksi. Parempaa perustelua esitykselleen Walungembe ei ollut raportin mukaan esittänyt kuin, että asuisi mieluummin Suomessa kuin Intiassa. Lisäksi talouspuolen tutkintonsa takia hän oli kertomansa mukaan muuttanut poliittiseksi pakolaiseksi. Tämän lisäksi hän oli esittänyt raportin liitteenä UNCHR:ltä saamansa sähköisen, jossa pakolaisjärjestön paikallisedustuston henkilö oli taannut heidän vastaavan Walungemben oleskelukustannuksista seuraavat kaksi kuukautta.²⁷⁴ Ulkoasiainministeriön vastauksen mukaan raportin liitteenä olleesta sähköisestä kävi ilmi, että Walungembe tavoitteli pääsevänsä pääsääntöisesti englanninkieliseen Afrikan maahan. Lisäksi ulkoasiainministeriö arvioi, ettei turvapaikan hakijan tilanne Intiassa ollut uhanalainen. Näiden kahden syyn takia ulkoasiainministeriö pyysi suurlähetystöä vastaamaan Walungembelle, ettei hänen pyyntöönsä voitaisi myöntyä. Erityisesti ulkoasiainministeriö kehotti korostamaan, ettei Suomen työllisyystilanne suosisi kielitaidotonta (suomi tai ruotsi) henkilöä.²⁷⁵

²⁷³ Sisäministeriön ulkomaalaistoimistosta ulkoasiainministeriöön 27.4.1979. 100 Uganda, UMA.

²⁷⁴ New Delhistä Helsinkiin 6.6.1978. 100 Uganda, UMA.

²⁷⁵ Helsingistä New Delhiin 13.6.1978. 100 Uganda, UMA.

Näin ollen John Mwesigwan, ja osin myös Michael Kajumba Walungemben, tapaus kertoo meille jotain Suomen ulkoasiainministeriön asennoitumisesta pakolaisuuteen ja pakolaisiin, ei niinkään Ugandaan. Merkittävää tapauksessa on se, että yksittäisestä ihmis-kohtalosta oli tullut näin suuri asia ulkoasiainministeriössä ja asiaa oli käsitelty hyvin laaja-alaisesti. Verrattaessa länsinaapuriimme asenneilmasto Ugandasta saapuneisiin ihmisiin oli aivan toinen. Kun Amin otti vallan ja karkotti aasialaiset, Ruotsi oli ensimmäisten maiden joukossa ottamassa vastaan useita satoja maasta pois pyrkineitä²⁷⁶. On toki huomattava ero jo maassa oleskelevan opiskelijan ja massana saapuvien pakolaisten välillä. Toisaalta Mwesigwaan tunnuttiin ulkoasiainministeriössä ja muissakin instansseissa suhtautuvan maanpakoon lähteneenä turvapaikanhakijana, muttei suoranaisesti pakolaisena, jolla ei ole mahdollisuutta palata kotimaahansa. Siltikin lopputulema vaikuttaa olleen Mwesigwan kannalta myönteinen. Ulkoasiainministeriössä oltaisiin myös voitu pohdita, mikä hänen todellinen statuksensa oli²⁷⁷. Olisihan joku voinut tulkita hänet ulkoasiainministeriössä myös esimerkiksi mahdolliseksi ugandalaiseksi vakoojaksi, joka oli tullut selvittämään Suomen turvapaikkakäytäntöjä ja mahdollisesti löytämään henkilöitä, jotka Amin tahtoi saatavan kiinni. Amin nimittäin pelkäsi aivan samanlaisia toimia ulkomailla opiskelleiden ugandalaisten osalta.²⁷⁸ Vastaavanlainen vastatoimi olisi tuskin ollut kaukaa haettu oletus.

John Mwesigwan kokemukset myös kertoivat uudelleen sitä kuvaa, joka yleisesti 1970-luvun Suomesta oli välittynyt ulkomaailmaan: se oli eristäytynyt, vaikka turisteja ja opiskelijoita maassa oleilikin. Samoin pakolaiskysymys Suomessa oli tuohon aikaan hyvin näkymätön ja tarkoituksellakin salassa hoidettu asiakokonaisuus. Aihe herätti myös julkisuudessa kritiikkiä, joka vain kiristyi 1970-luvun edetessä. Myös Mwesigwan tapauksessa esiin nostettu työllistymisnäkökulma oli ollut esillä. Työlupia ei nimittäin haluttu myöntää ulkomaalaisille sen takia, että riskinä oli, ettei työluvan saanut lähtisi enää takaisin omaan maahansa. Työlupien saamista vaikeutettiin myös sillä, että se piti yleensä olla jo maahan saavuttaessa. Näin ollen maahan ilman työlupaa saapunut henkilö sai luvan vain poikkeustapauksissa. Näin oli käynyt muun muassa Mwesigwan kohdalla. Samalla tapaa ulkomailta tehtyjen adoptioiden määrä pysyi hyvin pienenä.²⁷⁹ Tilanne oli

²⁷⁶ HS 15.9.1972.

²⁷⁷ Nyeko 1997, 97. Nyeko pohtii artikkelissaan englanninkielisten termien *exile* ja *refugee* eroa.

²⁷⁸ Decker 2010, 502–3.

²⁷⁹ Leitzinger 2010, 15–6,37,39–41,50–1,53–4,161–2; Seppälä 2004, 35,56; Ulkomaanedustuksen käsikirja 1962, 203–5.

Suomessa selvästi uusi, sillä maassa ei ollut Kekkonen-kaudella ulkomaalaislakia vaan se säädettiin vasta 1984. Samana vuonna saatiin myös SPR:n penäämä ulkomaalaiskuraattori. Tuota ennen ulkomaalaispolitiikka oli perustunut vuoden 1958 asetukseen. Problematiikan ytimessä oli se, että päätöksentekoprosessi saattoi tapauksesta riippuen olla hyvin erilainen ja samassa tilanteessa olleita henkilöitä kohdella eri tavalla. Suomella olikin 1970-luvulla käytössään epävirallinen pakolaisista ja turvapaikoista vastannut työryhmä, joka kokoontui vain tarpeen vaatiessa.²⁸⁰

1970-luku tulikin Suomen pakolaispolitiikan osalta Leitzingerin luonnehdinnan mukaan tunnetuksi ”hajatapauksien” vuosikymmenenä, jolloin Suomen oma ulkopoliittinen tilanne vaikutti kaikista eniten päätöksiin pakolaisten vastaanottamisesta. Sen takia kielteisen kohtalon kokivat Yhdysvalloista paenneet Vietnamin sodan pakoilijat, unkarilaiset ja tiibetiläiset pakolaiset sekä alaluvussa 2.3 mainitut Ugandan aasialaiset.²⁸¹ Samoin venäläiset turvapaikanhakijat joutuivat toistuvasti pettymään vuosikymmenen aikana. Vuonna 1974 tehdyllä sopimuksella Neuvostoliitosta saapuneet (poliittiset) pakolaiset karkotettiin takaisin Neuvostoliittoon. Saman kohtalon kokivat myös Aeroflot-lentokoneen vuonna 1977 kaapanneet neuvostoliittolaiset. Tutkimustiedon valossa jopa kolme neljäsosaa Neuvostoliitosta saapuneista henkilöistä palautettiin maahan takaisin.²⁸² Kummankaan suurvallan kanssa ulkopoliittisia suhteita ei haluttu vaarantaa. 1970-luvun suomalaisessa politiikassa oli siis selkeästi nähtävissä se, että tietyt tilanteet ja kansallisuudet olivat soveliaampia otettavaksi Suomeen kuin toiset.

Harvoja 1970-luvulla Suomeen vastaanotettuja ihmisryhmiä olivatkin vuosikymmenen alussa työn perässä saapuneet pakistanilaiset, Vietnamin venepakolaiset ja Chilen pakolaiset 1973, joihin SPR oli vedonnut Mwesigwan tapauksessa. Chileläisiä pakolaisia suosituttiin lopulta ottamaan vastaan, vaikka alkuun siihen ei ollutkaan löytynyt halukkuutta. Suomen ulkopoliittinen tilanne oli tuossa tapauksessa antanut myöten henkilöiden vastaanottamiseksi, kun yhteistyö Chilessä hoidettiin yhdessä DDR:n kanssa. Suuri osa chi-

²⁸⁰ Soikkanen 2008,38–9; Leitzinger 2010, 16,40–1,53,59,186; Seppälä 2004, 47,146,156–60.

²⁸¹ Jussila–Hentilä–Nevakivi 2009, 308; Soikkanen 2008, 374; Leitzinger 2010, 15–6,48–9,131–2,155–7; Seppälä 2004, 33.

²⁸² Leitzinger 2010, 38–41,50–1,54,57,130; Seppälä 2004, 33; Tarkka 2012, 241–2,360–2.

leläisistä kuitenkin palasi takaisin tilanteen rauhoituttua. Tälläkin kertaa maavalinnat olivat ulkopoliittisesti turvallisimpia.²⁸³ Suomi oli kaikesta huolimatta 1970-luvulla aktivoitunut ihmisoikeuksien puolestapuhujana YK:n linjan mukaisesti. Kehitys oli lähtenyt liikkeelle Suomen liittyttyä 1968 kansainväliseen pakolaissopimukseen ja korostunut Suomen YK:n turvallisuusneuvostokauden 1969–70 aikana. Erityisesti apartheid-politiikka, palestiinalaisten asema sekä Chilen vallankaappaus olivat tapahtumia, joihin Suomi otti kantaa. Etelä-Afrikan suhteen oltiin 1970-luvulla jopa lähellä tilannetta, jossa Suomi olisi katkaissut kaikki suhteet maahan. Tähän ei kuitenkaan ryhdytty sen Suomelle aiheuttamien mahdollisten taloudellisten haittojen takia.²⁸⁴ Ottamalla kantaa Suomessa pyrittiin saavuttamaan turvallisuusvaikutuksia kansainvälisen yhteisön edun mukaista puolueettomuutta korostamalla. Puolueettomista ja sitoutumattomista maista toivottiin Suomen viiteryhmää pohjoismaisen suuntauksen lisäksi.²⁸⁵

Ugandasta ei kuitenkaan saapunut Suomeen ulkoasiainministeriön raporttien pohjalta juurikaan turvapaikanhakijoita. Itseasiassa Seppälän mukaan työministeriön kokoama tilasto kertoo, että Suomi vastaanotti koko Afrikasta vuosien 1973–1983 välisenä aikana vain yhteensä neljä pakolaista²⁸⁶. Lisäksi nämä henkilöt eivät statukseltaan olleet mitenkään sellaisia, että he olisivat kiinnostaneet kylmän sodan osapuolia saati esimerkiksi Ugandan johtoa niin, että asiasta olisi noussut maassa joku häly tai että tilanteessa olisi ollut tarpeellista poiketa henkilön ominaisuuksien takia perinteisistä toimintalinjoista.

Yhdessä tapauksessa Suomi kuitenkin aktivoitui Ugandan toiminnassa sen kansalaisia kohtaan. Vuoden 1977 lopulla Pohjoismaat koettivat YK:n yleiskokouksen yhteydessä saada maat puuttumaan Aminin hallinnon tekemiin kauheuksiin. Afrikan maiden vastustuksen takia asiaa ei kuitenkaan otettu käsittelyyn, eikä siitä äänestetty. Toisaalta sitä ei myöskään vedetty pois. Afrikkalaiset maat olivat olleet ymmärtäväisiä, koska tiesivät itsekkin Ugandan raakuuksista, mutta eivät silti olleet halukkaita puuttumaan oman ryhmänsä valtion asioihin. Lopputulos oli kuitenkin Suomen puolueettomuuden kannalta

²⁸³ Leitzinger 2010, 39–45, 51–3, 130–1; Seppälä 2004, 23–8, 191.

²⁸⁴ Soikkanen 2008, 373–6; Koskela–Lahe–Ridantähti 2016, 43; Kiljunen–Lehtonen 1990, 163–5; Väyrynen 1989, 162–3; Leitzinger 2010, 16, 130; Visuri 2006, 228–9; Seppälä 2004, 23; Hakovirta 1993, 281.

²⁸⁵ Möttölä 1993, 74–5; Forsberg–Vaahtoranta 1993, 236–41.

²⁸⁶ Seppälä 2004, 204. Näistä neljästä yksi tapaus oli vuonna 1979 ja kolme vuonna 1981.

hyvä, korosti Suomen suosimaa linjaa, eikä sitä edes nostettu Suomessa juurikaan julkisuuteen ruodittavaksi. Pastisen mukaan yhteisaloite ei kuitenkaan ollut poikkeuksellinen sen takia, että kaikki Pohjoismaat olivat toimineet tässä asiassa yhdessä. Sen sijaan poikkeuksellista oli ollut, että YK:ssa oli yleensäkin käsitelty ihmisloukkusaihetta aikana, jolloin se ei ollut mitenkään tavallista. Yhteisaloite YK:ssa osoittaa hyvin sen yhteistyön, jota Pohjoismaiden kesken oli tehty Ugandan suhteen ja muutenkin ulkopolitiikan osalta. Ulkoasiainministeriön yleispoliittisen toimiston yhteistyöministeri avustavien virkamiesten tukena hoiti Suomen osalta useimmiten koordinoinnin. Suomessa asioita hoiti yleisemmin vain suhteellisesti pienempi määrä virkamiehiä kuin muissa Pohjoismaissa. Poliittiselle osastolle 1975 perustetussa pohjoismaisen yhteistyön toimistossa taas hoidettiin erityisesti arkaluontoiset ongelmatapaukset muiden Pohjoismaiden kanssa.²⁸⁷

Suomen päätöksiin yritettiin myös tuossa vaiheessa vaikuttaa ulkopuoliselta taholta. Amnesty Internationalin Helsingin toimistolta oli lähetetty kirje ulkoasiainministeriöön, jonka olivat allekirjoittaneet muun muassa Yleisradion toimittaja Björn Sundell ja diplomaattinen kirjeenvaihtaja Yvonne Haldin. Kirjeessä vaadittiin Suomea tuomitsemaan Ugandassa tapahtuneet julmuudet ja käyttämään painostuskeinoja tilanteen muuttamiseksi, koska julkinen keskustelu Ugandan ympärillä oli Amnestyyn mielestä vähentynyt. Perusteena pyynnölle esitettiin myös ugandalaisten pakolaisten suuri määrä sekä se, ettei Suomi voisi toimia tilanteessa toisin. Lisäksi Amnesty oli saanut tietoonsa, että Suomessa oleskeli parhaillaan kolme ugandalaista opiskelijaa, joiden tilanne paranisi selvästi pakolaisaseman myöntämisen jälkeen.²⁸⁸ Noin kuukauden jälkeen ulkoasiainministeriö korosti vastauksessaan, että tilannetta käsiteltiin parhaillaan YK:ssa. Lisäksi Suomi ei ollut tuossa tilanteessa nähnyt kahdenvälistä painostusta tarkoituksenmukaiseksi, saati mahdolliseksi. Sen sijaan esitettyyn pyyntöön kolmen ugandalaisen osalta ulkoasiainministeriö oli vastauksessaan todennut viranomaisten ratkaisevan pakolaisasiaa koskevat anomukset, mikäli sellaisia saapuisi.²⁸⁹

²⁸⁷ Soikkanen 2008,214–216,376; Pastinen 1996, 211–4; Kiljunen–Lehtonen 1990, 97; Väyrynen 1989 127,149; Tarkka 2012, 179; Möttölä 1993, 75; Forsberg–Vaahtoranta 1993, 236–41.

²⁸⁸ Amnesty Internationalista Helsinkiin 15.7.1978. 100 Uganda, UMA.

²⁸⁹ Ulkoasiainministeriöstä Amnesty Internationalille 10.8.1978. 100 Uganda, UMA.

4.3 Suomen suhde Ugandaan pysyy olemattomana

1970-luvun loppuun sijoittuu myös yksi harvoista raportoiduista tapaamisista Ugandan ja Suomen edustajan välillä. Suomeen akkreditoitu James Baba vieraili 21.3.1978 yleispoliittisen toimiston päällikön Erkki Mäentakasen luona. Baba oli saapunut Mäentakasen luokse ja paheksunut Pohjoismaiden YK:ssa esille ottamaa Ugandan ihmisoikeuskysymystä, koska maiden diplomaattisuhteiden takia asia olisi pitänyt nostaa esiin kahdenvälisesti. Mäentakanen oli vastannut asian olevan jo osa kansainvälistä keskustelua ja siten mahdoton välttää. Baban mukaan ihmisoikeuskysymyksessä paras vaikutus olisi saatu aikaan hiljaisella toiminnalla, koska Ugandalla oli hyvä suhteet moniin maihin, joiden kautta asiaan voitaisiin vaikuttaa. Näitä maita olisivat tämän kysymyksen osalta olleet arabimaat, kun taas sosialistiset maat eivät Baban mukaan olleet hyvä kanava. Samoin Baba totesi OAU:n sisällä Ugandan suhteen muihin maihin olevan erinomainen pois lukien Tansania ja Sambia eli juuri ne maat, joiden kanssa Suomi teki erityisesti kehitysyhteistyötä. Ulkosuhteiden lisäksi Baba oli halunnut korostaa maan sisäisen tilanteen kehitystä, joka oli ilmennyt maan kansalaisten tukena hallitukselle ja toimintaohjelmoina, joiden tarkoitus oli kehittää teollisuutta ja tuotantoa. Myös mahdollisuus alueellisista keskustelufoorumeista oli nostettu esille. Maan tilanteesta kerrotut ongelmat olivat lisäksi olleet liioiteltuja. Baba oli lisäksi todennut tehtävänsä olleen korjata Ugandasta kerrottuja asioita. Suomi ei ollut suinkaan ainoa maa, jossa Ugandan oli tarkoitus selventää maan tilannetta. Ainakin Norjaan ja Ruotsiin Baba oli luvannut olla myös yhteydessä.²⁹⁰

Baban vierailu saa raportin perusteella hyvin oudon kuvan. Tuntuu kuin Baba olisi käsketty tulemaan Suomeen kehumään sitä, kuinka hyvin asiat olivat Ugandassa. On hyvin mahdollista, että vierailulla oli ollut pyrkimys saada suostuteltua Suomi ja mahdollisesti muutkin Pohjoismaat Ugandan puolelle kiristyneessä kansainvälisessä ilmapiirissä. Suomessa vierailut Baba suorastaan myönsi, että on valtiojohtonsa käskemänä levittämässä toisenlaista näkemystä valtion tilanteesta kuin, mitä kansainvälisesti oli esitetty. Baba oli lähetetty Suomeen hyvin rohkealla agendalla, sillä voi sanoa hänen ”haukkuneen pysyyn” suomalaisen tavan hoitaa maiden välisiä suhteita. On suorastaan ristiriitaista lukea

²⁹⁰ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 22.3.1978. 12L Uganda, UMA; Soikkanen 2008,260.

yhdestä raportista, kuinka yhtä aikaa Suomen toimia haukutaan, mutta yhteistyötä halutaan syventää. Vaikuttaa aivan siltä kuin Ugandalla ei olisi tuossa tilanteessa ollut juuriakaan muita mahdollisuuksia kuin tarttua siihen oljenkorpeen, joka oli jäljellä.

Aminin vallan viimeisinä vuosina Suomen ulkoasiainministeriöstä löytyvistä arkistoista on selvästi nähtävillä se suuntaus, jonka pohjalta Suomen ja Ugandan välisiä suhteita hoidettiin. Suomen Ugandan-suurlähettiläs Unto Tanskanen ei ollut käynyt jättämässä Aminille valtuuskirjettä suurlähettilään vaihduttua ja edustuston siirryttyä Addis Abebasta Nairobiin. Tämän perusteluna oli erityisesti ollut Pohjoismaiden yhdessä tekemä aloite YK:n yleiskokouksessa 1977, joka oli koskenut Ugandan tilannetta. Myös Tanska ja Ruotsi olivat pysyneet samalla sovitulla linjalla. Tilanne oli kuitenkin osastopäällikkö Klaus Törnruddin mukaan muuttunut. Koska YK-aloite oli johtanut Ugandan hallinnonkin hyväksymiin selvittämistoimiin ja koska Suomen diplomaattisuhteiden puuttuminen johonkin maahan voitaisiin tulkita kannanotoksi maan sisäisiin oloihin, tuli valtuuskirje käydä viemässä Aminille. Kirje tuli raportin mukaan kuitenkin uusia, sillä edellisen pääministeri Miettunen oli allekirjoittanut jo puolitoista vuotta aikaisemmin.²⁹¹

Asiaan palattiinkin jo alle kaksi viikkoa esityksen tekemisen jälkeen. Ulkoasiainministeriön johtoryhmä ei ollut nähnyt ongelmaa Tanskanen valtuuskirjeen jättämiselle ja täten virallisiin toimiin asian hoitamiseksi oli hallituksen ulkoasiainvaliokunnalle lähetetty esitys asiasta.²⁹² Yhtäältä Ugandan kiristynyt tilanne oli johtanut siihen, että suomalaiset eivät olleet enää halukkaita jatkamaan diplomaattisuhteitaan sen kanssa, mutta toisaalta taas suhteiden raukeaminen nähtiin Suomessa liian näkyvänä toimena, johon ei olisi kannattavaa ryhtyä. Oli siis selvää, että Ugandan tilanteesta oltiin huolissaan ja sen valtiojohdon toimia vastustettiin, mutta näiden toimien foorumiksi maiden välisten suhteiden jarruttaminen ei tuntunut sopivalta. Ainakin YK:n yleispohjoismaisen aktin julkisuuskuva ja laajempi tausta palvelivat Suomen tarkoitusperiä paljon paremmin.

²⁹¹ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 11.4.1978. 12L Uganda, UMA; Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 24.4.1978. 12L Uganda, UMA; Soikkanen 2008,87.

²⁹² Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 24.4.1978. 12L Uganda, UMA.

Tilanne oli poikkeuksellinen, sillä Suomi oli aikaisemmin ilmoittautunut sitoutuvansa periaatteeseen, jonka mukaan diplomaattisuhteita ei ollut aikomusta käyttää välineenä toisen valtion toteuttamaa politiikkaa vastaan, vaikka Suomen ulkopolitiikka nojasikin kahdenvälisiin suhteisiin. Toisaalta tästä linjasta oli 1970-luvun kuluessa poikettu jo Espanjassa tapahtuneiden teloitusten, apartheid-politiikan vastustamisen ja Chilen vallankaappauksen kohdalla. Näissä tilanteissa suhteet maiden välillä olivatkin hetkellisesti konkreettisesti katkenneet ja siten olleet äärimmäisen jyrkkiä reaktioita.²⁹³ Sama uhka oli kuitenkin ilmassa myös Ugandan tapauksessa ja vahva epä tietoisuus vallitsevasta tilanteesta suurlähetystön osalta oli myös raporttien osalta nähtävissä. Tilanne oli lähettiläänä toimineelle Tanskasellekin varmasti uusi.

Vuoden 1978 lopun lähetessä Tanskanen raportoi Suomeen, että Ruotsin suurlähettiläs oli tullut hyvästelemään häntä, koska oli siirtymässä pois Nairobista. Asia oli sen takia merkittävä, että tämä ruotsalainen diplomaatti oli samalla käynyt myös Ugandassa hyvästelemässä Aminin ja tehnyt havaintoja tilanteesta maassa. Näitä asioita koskien Ruotsin edustaja oli luovuttanut raporttinsa Tanskaselle Suomeen lähetettäväksi. Jälleen kerran raportti oli merkitty annetun vahvan keskinäisen luottamuksen (”strängt förtrolig”) vallitessa. Itse raportti sisälsi tarkan kuvauksen vierailusta Aminin luona ja tilanteesta maassa. Ruotsin suurlähettilään tavatessaan Aminin tämän asunnossa Viktorianjärven rannalla oli Amin ottanut hänet vastaan pyjamassa TV-kameroiden kuvatussa. Käydyissä keskustelussa Amin oli kiittänyt Ruotsia kaikesta tuesta, jota maa oli saanut. Sen sijaan suurlähettilään kuvaus Ugandan tilanteesta sisälsi maininnat 1977 tapahtuneeseen ”liikenneonnettomuuteen” sekä ihmisoikeusloukkauksiin. Lisäksi ulkopolitiikan osalta raportissa korostettiin Ugandan suhteita Neuvostoliittoon ja Libyaan. Suhteet länsivaltoihin olivat taas heikenneet. Talouden osalta tilanne ei ollut juurikaan muuttunut viime vuosien aikana.²⁹⁴ Samaa Neuvostoliiton suhteiden osalta Amin oli sanonut myös Suomessa julkistetussa haastattelussa²⁹⁵. Raportin sisältö ja saaminen oli toki kiitettävä, mutta se oli samalla sisältänyt turhia huomioita Aminin pukeutumisesta, jollaista taas suomalaisilta suurlähettiläiltä ei toivottu²⁹⁶. Toki nämä asiat värjäsivät raporttia, mutteivat antaneet suomalaisille

²⁹³ Soikkanen 2008,85–6; Tarkka 2012, 81.

²⁹⁴ Nairobista Helsinkiin 2.10.1978. 100 Uganda, UMA.

²⁹⁵ ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

²⁹⁶ Suomi 2007, 209,211. Suomen mukaan edustustojen päälliköitä käskettiin nimenomaisesti välttämään tämänlaisten epäoleellisten yksityiskohtien kertomista.

yhtään mitään lisää. Varmastikin Suomessa oltiin taas tehdystä yhteistyöstä mielissään, mutta samalla hieman pettyneitä saadun raportin sisältöön.

Vaikka Suomen ja Ugandan ulkosuhteet säilyivät viileinä, kaupparintamalla tapahtui jotain ennennäkemätöntä. Suurlähettiläs Tanskanen nimittäin ilmoitti, että suomalainen Väisälä Oy oli ottanut suurlähetystöön yhteyden, koska heille oli tehty miljoonan markan arvoinen tilaus Ugandaan. Väisälä Oy:n edustaja oli tiedustellut Ugandan turvallisuustilannetta, koska heidän insinööriinsä olisi tarpeen oleskella maassa kaksi kuukautta. Lisäksi suurlähetystön kaupalliselle avustajalle oli tullut tiedusteluja kahvin ja paperin ostamiseen. Näiden kahden syyn takia Tanskanen tahtoikin tiedustella tilannetta valtuuskirjeensä jättämisen osalta. Mikäli se ei olisi ollut ajankohtaista, Tanskanen tiedusteli, voisiko kaupallinen avustaja vieraillla Ugandassa yksinään.²⁹⁷ Poikkeuksellisesti Suomessa oli kiinnostuttu kaupasta Ugandan kanssa vasta siinä vaiheessa, kun poliittiset kontaktit olivat katkeamispisteessä. Erikoista myös oli, että yhtäkkiä kiinnostusta keskinäiseen kauppaan oli ilmestynyt usealta taholta. Tuskin Suomessa ainakaan kiinnostus Ugandan tarjontaan oli yhtäkkiä herännyt. Varsinkin kun Ugandan talous oli lähes seisahtunut vuonna 1978²⁹⁸. Ainoa vaihtoehto lienee ollut James Babankin tavoittelema ulkomaankaupan lisääminen, jossa Uganda on varmastikin ollut aktiivisempi osapuoli.

Väisälä Oy:n asian kanssa ei liene päästy kovinkaan pitkälle, sillä lokakuun lopulla, vain muutamaa viikkoa myöhemmin tilanne Ugandassa muuttui merkittävästi. Tanskanen itse asiassa kertoi raportissaan levottomuuksien jatkuneen jo useita viikkoja, vaikkei Nairobissa hänen mukaansa varmoja tietoja asiasta ollutkaan. Tanskanen kuitenkin raportoi, että jotkin armeijan yksiköt olivat alkaneet tukea varapresidentti Mustafa Adrisia ja armeijan yksikköjen joukossa oli ollut levottomuuksia. Amin oli lisäksi ilmoittanut, että maahan olivat hyökänneet tansanialaiset joukot kuubalaisten tukemana. Tähän Tanskanen ei ollut uskonut. Hänen mukaansa erittäin epätodennäköistä oli se, että Amin syöstäisiin lähiaikoina vallastaan, vaikkakin paheneva taloudellinen pula saattaisi Tanskanen raportin mukaan tulevaisuudessa kiristää tilannetta.²⁹⁹

²⁹⁷ Nairobista Helsinkiin 5.10.1978. 100 Uganda, UMA.

²⁹⁸ Sathyamurthy 1986, 49.

²⁹⁹ Nairobista Helsinkiin 30.10.1978. 100 Uganda, UMA.

Sisäisen sekasorron lisäksi Ugandan ja Tansanian välille virisi sota. Lokakuun 1978 lopulla kolmituhatpäinen ugandalainen sotajoukko oli yllättäen tunkeutunut Tansanian puolelle ja edetessään murhannut ja ryöstellyt tansanialaisia. Tansania aloitti pian vastahyökkäyksensä, jonka edetessä Tansanian presidentti Nyerere oli päättänyt syöstä Aminin vallasta, koska tansanialaiset olivat päässeet etenemään helposti aina pääkaupunkiin asti. Kaupungin valtaamista olivat hidastaneet Libyasta Aminin avuksi lähetetyt joukot. Kampalan kukistuttua 11.4.1979 Idi Aminin valtakausi Ugandassa tuli päätökseensä, vastoin puoli vuotta aiemmin esitettyä Tanskasen arviota. Tansanialaisten sotilaiden lisäksi maahan olivat hyökänneet heitä tukeneet Ugandan kansallisen vapautusrintaman (Uganda National Liberation Front, UNFL) joukot.³⁰⁰

Vuoden 1978 marraskuussa Suomen Intian suurlähetystössä oli vierailut Uganda Liberation Front -järjestön Aasian osaston sihteeri, joka oli ollut paikallisen yliopiston jatko-opiskelija Joseph Musoke. Hän oli ilmoittanut kuuluvansa Ugandasta paenneiden Aminin vastustajien järjestöön. Järjestön tavoitteena olivat olleet konkreettiset toimet Aminin syöksemiseksi vallasta sekä pyrkimys saada levitettyä tietoa Ugandasta muihin maihin. Sen hetkisen tilanteen kannalta oli ollut merkittävää, että Musoke oli kertonut suurlähettiläälle pataljoonasta, joka oli asettunut lähelle Ugandan ja Tansanian rajaa ja saanut tukea Tansaniassa sotilaskoulutuksen saaneilta Aminin vastustajilta. Lisäksi Israelissa oli koulutettu kapinallisia. Tilanne oli Musoken mukaan johtanut Aminin hyökkäykseen Tansaniaan. Raportin mukaan pääsyy Musoken vierailulle oli käsitys, etteivät ulkovallat olleet riittävän tietoisia Ugandan tilanteesta. Eritoten Afrikan maat olivat olleet haluttomia ryhtymään toimiin. Sen sijaan Amin oli Musoken mukaan saanut suuret avustukset Neuvostoliitosta ja Libyasta. Lisäksi Intia oli taloudellisesti tukenut maan hallinnon pysymistä vallassa ja uhannut karkottaa maasta kaikki Aminin vastaiset ugandalaiset. Musoke oli myös kertonut Ugandan tilanteen olleen sillä hetkellä vaikea, koska tappaminen maassa oli arkipäivää ja arvioinut uhrien määräksi noin puoli miljoonaa. Erityisesti Suomesta Musoke oli tiedustellut halukkuutta ottaa vastaan Aminin vastustajia ja tarjota heille töitä. Toisekseen Suomen hallituksen kantaa oli pyydetty liikkeen tiedotustoiminnasta vastaan henkilön tulosta Suomeen tekemään työtään. Suomea oli Musoken kertoman mukaan suositeltu tällaisen toiminnan paikaksi, vaikkei hän suosittelijoitaan ollut paljastanutkaan.

³⁰⁰ Wooding–Barnett 1980, 183,213–4,220–3,227; Wiseman 1991, 15,171; Sathyamurthy 1986, 658–9; Clapham 1996, 189–90; Maxon 1986, 255,260; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

Myös taloudellista tukea oli pyydetty. Raporttinsa lopuksi suurlähettiläs kertoi selosta-neensa Musokelle Suomen hankalaa työllisyystilannetta työlupien kannalta. Samoin suur-lähettiläs oli kertonut, ettei lähetystö voinut antaa hänelle rahaa. Lopuksi suurlähettiläs oli painottanut Suomen tekemää päätöslauselmaehdotusta edellisessä YK:n yleiskokouk-sessa ja sen saamaa vastaanottoa.³⁰¹

Vaikkei Musoke ollutkaan saanut Suomen suurlähetystöstä kaipaamaansa apua, se sai ul-koasiainministeriön toimimaan. Osastopäällikkö Törnruddille kirjoitettiin tiedonanto koskien saapunutta raporttia, jossa kirjainlyhenne ”ET”, joka ilmeisesti oli Erkki Tiilikai-nen, arvioi raportin pohjalta, ettei Joseph Musoke ollut ollut riittävän vakuuttava lähde Ugandan tilanteesta. Myös sitä, tulisiko joku järjestön tiedotusvastaava tiedustelemaan mahdollisuutta toimia Suomessa, pidettiin epävarmana. Tämä siksi, että Tiilikaisen mu-kaan Musoke oli saattanut olla ”pyytämässä vain käteistä akuuttiin pulaansa, mutta kun ei sitä saanut, niin luopuu jatkotoimista”. Joka tapauksessa tiedonannossa tiedusteltiin tarvetta New Delhin lähetystön ohjeistamisesta, kuinka vastaavien tiedustelijoiden kanssa tulisi toimia ja ”kyselijää – – hienovaraisesti pyrkiä suuntaamaan ajatuksiaan muualle”. Näin Tiilikaisen mukaan muutkin maat olivat jo tehneet. Lisäksi arvioitiin mahdollisen tiedotustoimiston vaativan Suomelta jatkuvaa rahoitusta. Tiedonannossa Tiilikainen oli antanut vastuun Hannu Mäntyvaaralle, jota varten Törnrudd oli kirjoittanut sivun alalai-teen pyynnön kirjoittaa Tiilikaisen esityksen mukainen kirje New Delhiin ja välittää ra-portti suppeassa R-jakelussa. Tähän pyyntöön Mäntyvaara oli kirjoittanut vastauksena tiedustelun, siitä oliko hänen laatimansa kirje kunnollinen.³⁰²

Oli luonnokseen tehty korjauksia tai ei, se kuitenkin lähetettiin Intiaan. Kirjeessä Suomen suurlähettiläälle todettiin olevan epäsuotavaa, että Suomeen perustettaisiin tällainen Uganda-vastainen toimintakeskus. Tämä siitäkin huolimatta, että kirjeessä tunnustettiin Pohjoismaiden selkeä kanta Tansanian puolesta. Samoin taloudellisia avustuksia tiedus-teltaessa suurlähettilästä kehoitettiin kertomaan Suomen antavan tukea vain OAU:n sta-tuksen saaneille liikkeille ja muutenkin seurailevan Afrikassa OAU:n linjaa. Sen sijaan turvapaikkahakemukset kirjeen mukaan olisivat oma asiakokonaisuutensa, vaikka ”taval-

³⁰¹ New Delhistä Helsinkiin 8.11.1978. 100 Uganda, UMA.

³⁰² ET:ltä Osastopäällikkö Törnruddille 17.11.1978. 100 Uganda, UMA.

lisille työluvan anojille voidaan ilman muuta antaa kielteinen vastaus”. Suomalaisen kannan jyrkkyyttä kuvaa parhaiten sulkuihin merkitty huomio: ”Ei tietenkään pidä antaa myöskään vihjettä tulla anomaan turvapaikkaa.” Lisäksi kirjeessä Intiaan Musoken antamien tietojen todettiin mukailevan muista lähteistä saatuja tietoja, mutta hänen taustallaan toimivat voimat olivat edelleen epäselvät, kuten suurlähettiläskin oli arvioinut. Kirjeen lopussa oli vielä toimintaohje sille varalle, että juuri Musoke ottaisi uudelleen yhteyttä suurlähetystöön. Tuolloin ”hänet olisi saatava unohtamaan Suomi Ugandan vastarintaliikkeen tukialueena tai rahoittajana” ja kääntymään ensisijaisesti OAU:n puoleen.³⁰³

Ulkomailla oleileviin ugandalaisiin liittyen myös Ugandan virallinen hallinto otti yhteyden Suomeen. Kööpenhaminassa sijainneen Ugandan suurlähetystön kautta oli lähetetty viesti, että presidentti Amin oli päättänyt antaa edeltävän vuoden alusta alkaen kaikille maasta karkotetuille ugandalaisille armahduksen. Kaikkien kansalaisten takaisin saamiseen suurlähetystö pyysikin Suomen apua. Lisäksi viestissä toivottiin mahdollisuutta uusien Suomen suurlähettilään valtuuskirje.³⁰⁴ Viikon päästä Suomesta vastattiin Ugandan suurlähettilään viestiin hyvin lyhyesti. Ainoastaan Kööpenhaminasta saapuneen viestin vastaanottamisen ilmoitettiin tapahtuneen. Lisäksi tarjottu mahdollisuus jättää valtuuskirje luvattiin hyödyntää.³⁰⁵

Tanskanen raportoi seuraavan kerran Ugandasta vasta maaliskuun 1979 lopulla. Tällöin edellisen raportin saapumisesta oli kulunut lähes viisi kuukautta. Tanskasella ei kuitenkaan ollut tarjota Ugandan tilanteesta juuri mitään tietoja. Päinvastoin hän joutui toteamaan, että julkisessa keskustelussa oli viime aikoina liikkunut lähinnä hyvin kirjavia huhuja, eikä tietojen saaminen tai tarkistaminen ollut Nairobissa mahdollista. Joitain tietoja Tanskanen oli kuitenkin näkemyksensä mukaan luotettavilta diplomaattilähteiltä saanut. Näiden tietojen mukaan pääkaupungissa Kampalassa oli ollut rauhallista, vaikka taistelevia Ugandassa oli käyty runsaasti. Lisäksi arabisotilaita, joiden arvioitiin olevan Libyasta ja Palestiinasta, alueella tiedettiin olevan, vaikkei heidän lukumääräänsä tiedettykään. Yleisin arvio heidän määrästään oli Tanskanen mukaan ollut kahden tuhannen tienoilla. Sodan lopputulos oli hänen mukaansa kääntymässä kapinallisten puolelle, sillä he olivat

³⁰³ Helsingistä New Delhiin 24.11.1978. 100 Uganda, UMA.

³⁰⁴ Kööpenhaminasta Helsinkiin 3.1.1979. 100 Uganda, UMA.

³⁰⁵ Helsingistä Kööpenhaminaan 11.1.1978. 100 Uganda, UMA.

onnistuneet ponnisteluissaan, vaikkei heillä yhteistä linjaa vaikuttanutkaan olleen. Tämän vuoksi edes Oboten rooliin keskeisenä vastarintajohtajana ei uskottu. Sen sijaan Tansanian merkityksen sodan lopputulokselle uskottiin olevan keskeinen.³⁰⁶

Maanpaossa olleet kapinalliset olivat jo vuodenvaihteessa 1979 tavanneet keskenään Tansanian alueella ja sopineet siellä yhdistävänsä voimansa taisteluun Aminin joukkoja vastaan. Seitsemän ryhmän kokoontumisessa oli valittu kymmenpäinen johto hallinnoimaan yhteistyötä kaikkien ryhmien kesken. Tämä yhdistyminen johti muutamaa kuukautta myöhemmin UNFL:n syntyyn.³⁰⁷ Yksi vastarintajoukoista oli syntynyt Sambiassa ja sen arvioidaan olleen noin 150 henkilön kokoinen. Myös tuo järjestö oli alkanut koontua jo 1970-luvun alussa, mutta vasta vuosikymmenen lopulla järjestäytynyt muodolliseksi järjestöksi ja siirtynyt UNFL yhteyteen. Alkuun Sambiassa oleillut joukko oli ollut avoimesti sitoutumaton suhteessa muihin ryhmiin, mutta Ugandan hyökättyä siirtynyt Oboten kannattajaksi.³⁰⁸ Näihin eri yhteenliittymien välisiin eroihin Tanskanen myös myöhemmin palasi raporteissaan.

Ugandan ja Tansanian välisen sodan raportoinnissa erikoisinta oli se, ettei vuoden 1972 rajaselkkaukseen viitattu kertaakaan. Olihan tuo tapaus kuitenkin ainoa maan rajojen ulkopuolelta tullut hyökkäys suoraan Aminin hallintoa vastaan³⁰⁹. Israelilaisten hyökkäys 1976 ei sellainen ollut. Tämän takia rajaselkkausta olisi voinut käyttää eräänlaisena selkänäojana tiedon välittämiseksi Ugandasta. Ainakin näin Suomessa olisi voitu nopeammin muodostaa selkeä kuva tilanteesta. Ugandan ja Tansanian välillä oli kuitenkin käynnissä selkeä alueellinen konfliktiprosessi³¹⁰. Sota oli Tansanialle voitosta huolimatta epäedullinen, sillä sen takia koko maa joutui taloudelliseen ahdinkoon. Sodan voittaminen ei ollut auttanut tilanteessa, jossa hävinneen osapuolen talous oli vielä huonommalla tolalla. Arviolta operaatio oli maksanut Tansanialle 4 miljardia Tansanian shillinkiä.³¹¹ Voi siis sanoa, että ainoa voittanut osapuoli oli Ugandan kansa. Toisaalta Tansanian interventio oli

³⁰⁶ Nairobista Helsinkiin 22.3.1979. 100 Uganda, UMA; Nairobista Helsinkiin 26.3.1979. 5C87 Kampala, UMA; Wiseman 1991, 15.

³⁰⁷ Sathyamurthy 1986, 659–60,698; Maxon 1986, 260; Nyeko 1997, 100.

³⁰⁸ Nyeko 1997, 97,100–4.

³⁰⁹ Nyeko 1997, 105.

³¹⁰ Vuoristo 1997, 28–29,91. Vuoriston mukaan itsenäistyneillä kehitysmailla riski tällaisiin konflikteihin oli muita maita korkeampi. Vuoristo 1997, 29.

³¹¹ Porvali–Ruotsi–Laaksonen–Vuorela 1995, 49–50,58; Wooding–Barnett 1980, 13; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 18; Sathyamurthy 1986, 702–3.

kylmän sodan ajan suuri poikkeus. Se oli nimittäin ainoa kerta, jossa toisen Afrikan valtion tuki auttoi toteuttamaan toisessa maassa onnistuneen vallankaappauksen³¹². Koska Tansanian ja Ugandan välillä oli ollut sota ja Tansanian joukot olivat tunkeutuneet syvälle Ugandan puolella, jäivät joukot Ugandan keskeisille alueille turvaamaan rauhaa. Enimmillään 40 000 tansanialaista sotilasta oli Ugandassa.³¹³ Kuitenkin hyvin pian uusien henkilöiden astuttua valtaan, Tansanian alkoi pikkuhiljaa vähentää rooliaan maassa³¹⁴.

Tansanian joukkojen edetessä oli Amininkin pakko lähteä pakoon yhä pohjoisemmas lähelle Sudanin rajaa. Tuolloin Woodingin ja Barnettin mukaan Aminin hylkäämistä virka-asunnosta oli löytynyt käskyjä sairaaloille luovuttaa huumaavat lääkkeensä Aminin käyttöön, ja runsas määrä pornografisia lehtiä sekä elokuvia. Samoin vankiloihin ja järjestystä valvovien organisaatioiden virka-asuntoihin oli jäänyt useita satoja tapettuja kansalaisia, joista osa oli piesty, osa ammuttu ja osa räjäytetty kuoliaaksi.³¹⁵ Yleisradion kuunnelman mukaan Aminin asunnosta oli löytynyt suuri määrä Tom & Jerry -elokuvia³¹⁶.

Ensimmäinen tieto Suomen ulkoasiainministeriöön vallan vaihtumisesta Ugandassa tuli kuitenkin Tansanian kautta. Dar es Salaamin lähetystöstä oli lähetetty heti Aminin valasta suistamista seuraavana päivänä 12.4. tieto, että Tansanian päivälehdet olivat ilmoittaneet Kampalan vallatuksi. Kaupungin vallannut UNFL oli johtajansa Yusuf Lulen johdolla nimittänyt uuden hallituksen maahan. Merkittävää nimitysten lisäksi oli Lulen lupaus ensimmäisistä vapaista vaaleista.³¹⁷ Vain viikko tämän jälkeen saattoivat suurlähettiläät ilmoittaa, että sekä Iso-Britannia että Australia tunnustivat Ugandan uuden hallituksen.³¹⁸

³¹² Clapham 1996, 123; ”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”, 1.12.2010.

³¹³ Wooding–Barnett 1980, 174–7; Sathyamurthy 1986, 659,702; Maxon 1986, 255.

³¹⁴ Clapham 1996, 123; Maxon 1986, 255.

³¹⁵ Wooding–Barnett 1980, 51–2,212–3.

³¹⁶ ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

³¹⁷ Dar es Salaamista Helsinkiin 12.4.1979. 100 Uganda, UMA; Wiseman 1991, 121–2. Yusuf tai Yusufu Lule lähteestä ja kirjoitustavasta riippuen.

³¹⁸ Lontoosta Helsinkiin 18.4.1979. 100 Uganda, UMA. Canberrasta Helsinkiin 18.4.1979. 100 Uganda, UMA.

Aminin valtakausi oli päättynyt. Tuossa tilanteessa suurlähettiläs Tanskanen lähetti Suomeen koosteenomaisen raportin, jossa hän kokosi koko Aminin valtakauden yhteen raporttiin ja pyrki luomaan näkemyksiä myös maan tulevaisuuteen. Keskeistä oli se, että Aminin hieman runsaan kahdeksan vuoden valtakauden aikana maa oli talouden ja infrastruktuurinsa osalta kokenut suuren heikentymisen. Uudeksi presidentiksi oli noussut Yusuf Lule, jonka tueksi oli perustettu väliaikainen hallitus enintään kahden vuoden siirtymäajaksi. Tanskanen raportoi myös, että suurimmat ongelmat tuolla hetkellä olivat puute käytännössä kaikesta sekä säilynyt heimojen välinen ristiriita. Ugandalaisilla oli puutetta erityisesti peruselintarvikkeista ja lääkkeistä. Lisäksi ”kurinalainen armeija, poliisi ja virkamieskunta uupuivat”. Huolestuttavinta Tanskanen raportissa oli ehkä kuitenkin se, että ”[v]allanhalua tuntu[i] esiintyvän jokapuolella”. Valtion ulkopoliittikan sen sijaan arvioitiin siirtyvän kohti avoimuutta. Ulkomaista apua Tanskanen mukaan oli jo luvattu ainakin EEC:stä ja kansainyhteisöstä. Monet maat olivat vielä kuitenkin ilmoittaneet odottavansa ja tarkkailevansa tilannetta. Erillisenä kokonaisuutena Tanskanen nosti esiin Ugandan tulevaisuuden. Vastarintaliikkeiden suuren määrän ja erimielisyyksien takia ne eivät Tanskanen mukaan olleet voineet muodostaa yhteistä rintamaa, mutta Aminin poistuttua yhteistyö oli mahdollista. Useammat diplomaatit Nairobissa sen sijaan olivat arvioineet, ettei presidentti Lulen asema ollut millään tapaa vakiintunut ja siksi ennusteltiin, että edellä mainitut intressiryhmät saattaisivat hänet syrjäyttää. Myös Tansanian armeijan pysyminen maassa oli Tanskanen saamien arvioiden mukaan keskeinen Ugandan tulevaisuudelle. Vaikka Tansania ei ollut luvannut tukea Milton Oboten paluuta, Tanskanen muistutti Nyereren suosivan Obotea. Ugandan tavalliset kansalaiset itse olivat Tanskanen kanssa käymiensä keskustelujen pohjalta osoittaneet optimisminsa maan tulevaisuutta kohtaan, vaikkakin suurlähettiläs itse arvioi sen osin kyllä olleen liiaksi ”toiveajattelua”.³¹⁹ Vaikka Amin oli siis vasta poistunut maasta, oli Suomen suurlähettiläs kyennyt välittömästi rakentamaan tilanteesta kattavan raportin, jossa esitettyjen tietojen tueksi oli kerätty tietoa muilta diplomaateilta. Näin ollen Suomen ulkoasiainministeriössä oltiin heti hyvässä tilanteessa, kun maiden välisten suhteiden tulevaisuutta täytyi ryhtyä ratkomaan.

Välittömästi Aminin tultua syrjäytetyksi tulikin kysymykseen luonnollisesti Suomen ja Ugandan keskinäinen suhde. Ulkoasiainministeriön poliittinen osasto oli alkanut heti kar-

³¹⁹ Nairobista Helsinkiin 19.4.1979. 5C87 Kampala, UMA; Nyeko 1997, 104.

toittaa tilannetta pohjoismaisten lähettiläiden akkreditoinnista Ugandaan. Suomen akkreditointiaikomis vuodel 1978 lopulla oli jäänyt toteuttamatta maassa vallinneen sekasorron takia ja myös Ruotsin sekä Norjan osalta tilanne oli ratkaisematta. Norjan ulkoasiainhallinnossa kiinnostusta akkreditoinnille oli ollut. Sitä, hyväksyykö uusi hallinto Ruotsin ja Tanskan Kampalaan Aminin aikana akkreditoidut suurlähettiläät, ei vielä tiedetty. Ruotsi olisi joka tapauksessa kiinnostunut joko vain uudesta valtuuskirjeen jättämisestä tai akkreditointipyynnöstä. Suomessa tilanteen nähtiin olevan täysin samanlainen. Selvää oli ainakin se, että Pohjoismaat tunnustavat vain uusia valtioita, eivät hallituksia. Norjan ja Ruotsin ulkoasiainministeriöiden kanssa käytyjen puhelinkeskustelujen pohjalta oli päästy alustavaan sopimukseen toimintalinjoista valitsevassa tilanteessa: Jos uusia akkreditointeja oli tarvetta pyytää, tulisi Pohjoismaiden toimia tilanteessa samanaikaisesti ja yhteistyötä tehden. Suomella ja Ruotsilla oli tässä kaksi toimintamahdollisuutta; joko oletettaisiin akkreditointien olevan edelleen voimassa ja valtuuskirjeet esitettäisiin tilanteen rauhoituttua tai vaihtoehtoisesti tiedusteltaisiin, ovatko akkreditoinnit edelleen voimassa. Jälkimmäinen tapa olisi raportin mukaan ollut kohteliaampi tapa käsitellä asia uuden hallituksen kanssa. Sen kanssa ei silti haluttu pitää kiirettä, vaan tarkoituksena oli seurata tilannetta. Nairobissa olevia suurlähettiläitä kehoitettaisiinkin tiedustelemaan muiden maiden näkemyksiä koskien edustamista Kampalassa sekä Ugandan uuden hallinnon suhtautumista Aminin aikaisen hallinnon tekoihin ja päätöksiin. Vasta tilanteen selkiinnyttyä Pohjoismaat tekisivät päätöksensä toimintatavoista Kampalan edustuksen suhteen.³²⁰

Suomessa nähtiin tarpeelliseksi tiedottaa asiasta myös Nairobin suurlähetystöön. Vallan vaihtuminen Ugandassa oli sähkeen lähettäneen Hannu Mäntyvaaran mielestä muuttanut maan poliittista tilannetta niin paljon, että valtuuskirjeen jättäminen Kampalassa oli tullut taas ajankohtaiseksi. Myös muiden Pohjoismaiden tilanne ja kesken käyty keskustelu edellä mainitun jakelun kertomalla tavalla oli välitetty Nairobiin. Erityisesti suurlähettilästä kehoitettiin tarkkailemaan uuden hallinnon asemaa maassa sekä tiedustelemaan uuden hallinnon kantaa Aminin aikaisiin sopimuksiin. Lisäksi ulkoasiainministeriössä nähtiin sopivana, että Pohjoismaat toimisivat valtuuskirjeiden jättämisessä yhtäaikaaisesti. Samalla suurlähettilästä kehoitettiin kuitenkin olemaan etenemättä asiassa parin seuraavan viikon aikana. Sen sijaan Tanskan tekemän tarkkailun odotettiin tuottavan raportteja Ugandasta, jotta ulkoasiainministeriön olisi mahdollista keskustella uudestaan muiden

³²⁰ Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston jakelu 19.4.1979. 12L Uganda, UMA; Väyrynen 1989, 127,153. Sopimusten sitovuus hallitusten vaihtuessa on yksi konfliktien ratkaisuongelmista. Vuoristo 1997, 33.

Pohjoismaiden kanssa ja ohjeistaa uudelleen valtuuskirjeasiassa.³²¹ Muutamaa päivää myöhemmin Nairobiin lähetetyn viestin tiedot välitettiin ulkoasiainministeriöstä myös Tansaniaan.³²²

Vain hieman runsas viikko selvityksen jälkeen asiaan palattiin. Ministeriöstä Ugandaan välitettiin tieto, ettei erityisille julkistuksille ollut tarvetta. Suurlähettiläs Tanskanen olisi joka tapauksessa menossa Kampalaan viemään uuden valtuuskirjeen, jolloin myös uusien suhteiden luominen hallintoon alkaisi. Sama oli myös Ruotsin päämäärä.³²³ Samaan aikaan valtuuskirjeen jättämisen kanssa Ruotsista ilmoitettiin, että maan hallitus oli päättänyt tukea Ugandaa kolmella miljoonalla kruunulla Ruotsin Punaisen Ristin välityksellä. Tarpeen mukaan myös lisätukea annettaisiin.³²⁴ Tieto välitettiin myös Suomen edustustoihin New Yorkissa ja Genevessä³²⁵. Samanlaista tukea Ugandaan oli tiedossa myös Maailmanpankista, joka oli pitänyt epävirallisen kokouksen ja keskustellut mahdollisuudesta antaa tukea Ugandalle Punaisen Ristin tai YK:n alaisen järjestön kautta. Merkittävää oli, että kokoukseen osallistuneiden maiden listaa ei ollut sähköiseen kirjattu, mutta erikseen oli mainittu, ettei Suomi ollut keskusteluissa mukana.³²⁶ Samoin Tanskanen oli saanut Nairobiin tiedon, että Norja aikoi tukea Ugandaa viidellä miljoonalla kruunulla. Suomen kannalta merkittävämpi tieto oli kuitenkin raportin lopussa. Suomalaisen Telefenno Oy:n edustajat olivat vierailleet 10. toukokuuta Nairobien lähetystössä ja kertoneet käynnistään Kampalassa keskustelemassa Ugandan puhelinverkoston rakentamisesta. Edustajat olivat kertoneet saaneensa aikoinaan Aminin hallitukselta luvan aloittaa 30 miljoonan dollarin arvoisen ja neljä vuotta kestävä puhelinkeuhkusprojektin. Myös Ugandan uusi hallitus oli ollut kiinnostunut projektin toteuttamisesta.³²⁷

Tilanteen vakautuessa Suomeen tuli Ugandasta raporteja myös siihen liittyen, millaisiin toimiin muut maat olivat ryhtyneet Ugandan tilanteen ratkaisemiseksi. Tanskanen kertoi Kenian ja Ugandan aloittamista neuvotteluista ja samalla Kenian hallinnon edustajat oli-

³²¹ Helsingistä Nairobiin 20.4.1979. 100 Uganda, UMA.

³²² Helsingistä Dar es Salaamiin 25.4.1979. 100 Uganda, UMA.

³²³ Helsingistä Dar es Salaamiin 27.4.1979. 12L Uganda, UMA. Helsingistä Dar es Salaamiin 27.4.1979. 100 Uganda, UMA.

³²⁴ Tukholmasta Helsinkiin 27.4.1979. 100 Uganda, UMA.

³²⁵ Helsingistä New Yorkiin ja Geneveen 3.5.1979. 100 Uganda, UMA.

³²⁶ Pariisista Helsinkiin 16.5.1979. 100 Uganda, UMA.

³²⁷ Nairobista Helsinkiin 17.5.1979. 100 Uganda, UMA.

vat luvanneet vilpittömän tukensa Ugandan jälleenrakennukselle, ettei maa jäisi yhtä eristyneeksi kuin Aminin aikana oli ollut.³²⁸ Samoin esiin nousi myös Tansanian ja Ugandan välinen tulevaisuus. Tieto tilanteesta tuli Tansaniasta Suomeen erikoista reittiä, sillä se välitettiin poikkeuksellisesti ulkoasiainministeriöön sähköitse New Yorkista. Lähetetyssä sähkössä kerrottiin Tansanian presidentti Nyereren ilmoittaneen Pohjoismaiden edustajille, että lännen suurvaltojen tunnustettua Ugandan uusi hallinto samaa toivottiin myös Pohjoismailta. Tähän Suomesta oli kuitenkin vastattu, että heidän päämääränään on tunnustaa vain valtioita, ei erillisiä hallituksia, vaikkakin hyviin suhteisiin oli mahdollista tämän muutoksen johdosta palata. Keskeistä New Yorkista tullessa sähkössä oli se, että Suomen hallituksen linjaus, joka oli liittoutuneille maille tavallista, ei kuitenkaan kaikkialla ollut tunnettu. Tämän vuoksi arveltiin, että Pohjoismaiden hiljaiselo Ugandan uuden hallituksen suhteen saattaisi herättää ihmetystä maailmalla. Siksi toivottiin, että myös Pohjoismaat antaisivat jonkin ilmoituksen tyytyväisyydestään tapahtuneeseen vallanvaihtoon, varsinkin kun Pohjoismaat olivat aikaisemmin pyrkineet saamaan YK:n aloittamaan toimet Uganda vastaan. Ilmoitusta pyydettiin siitäkkin huolimatta, että vallanvaihto oli tapahtunut ulkovallan avustuksella. Toisaalta afrikkalainen enemmistö oli sähkömukaan kuitenkin ottanut vallanvaihdoksen ilolla vastaan. Lisäksi sähkössä tahdottiin huomauttaa, että jo 13 valtiota oli tunnustanut Ugandan uuden hallituksen.³²⁹ Myös Yhdysvallat ilmoitti avaavansa edustuston Kampalaan, kunhan vaadittavat huoltoyhteydet Keniaan saataisiin turvatuksi. Samoin Israel oli ottanut yhteyttä uuteen hallitukseen. Tilannetta maassa Tanskanen pohti positiiviseksi, vaikka jo aiemmin mainittu uhka intressiryhmien ja uuden presidentin välillä oli edelleen merkittävä. Suomeen olennaisin tieto oli se, ettei Ugandaan akkreditoitu Ruotsin suurlähettiläs ollut saanut Tukholmasta uusia ohjeita. Toisaalta Tanskanen oli saanut Ruotsin edustajalta kuulla, ettei valtuuskirjeen jättäminen ollut vielä Kampalan puutteellisen turvallisuustilanteen vuoksi mahdollista.³³⁰

³²⁸ Nairobista Helsinkiin 26.4.1979. 100 Uganda, UMA.

³²⁹ New Yorkista Helsinkiin 26.4.1979. 100 Uganda, UMA; Kiljunen–Lehtonen 1990, 163; Väyrynen 1989, 127,153.

³³⁰ Nairobista Helsinkiin 7.5.1979. 5C87 Kampala, UMA.

4.4 Suomen suhteet uuden hallituksen kanssa ja Ugandan myöhemmät ajat

Tilanteen vakiinnuttua Ugandan Moskovan-lähetystön kautta tuli heinäkuussa 1979 tieto, että Neuvostoliitossa vieraili ugandalainen good will -valtuuskunta, jonka tarkoitus oli ollut jatkaa matkaansa rajan yli Suomeen tuomaan viesti presidentti Kekkoselle.³³¹ Vierailua Suomeen oli kuitenkin ollut tarvetta siirtää muutamalla kuukaudella, sillä loma-kuukausiin vedoten Suomessa oli vaikeuksia järjestää ryhmälle vastaanotto kaupp- ja kehityskysymyksistä niin nopealla aikataululla.³³² Vallan vaihduttua Ugandassa Suomessa ei enää näyttänyt olevan ongelma ottaa vastaan edustajisto Ugandasta. Vaikkakin vierailua oli ehkä keksittyyn syyhyn vedoten viivytetty, ei se vaikuttanut enää samanlaiselta täydeltä kielloilta kuin aiemmin, vaan lähinnä siltä, että Suomessa haluttiin varata tarpeeksi aikaa valtuuskunnan taustan selvittämiseen.

Murros Ugandan tilanteessa oli ollut monella tapaa totaalinen ja näkyi myös muualla maailmassa. Suomen Neuvostoliiton suurlähettiläs raportoi poikkeuksellisesta tavasta, jolla Ugandan tilannetta oli käsitelty Neuvostoliiton tiedotusvälineissä. Pravdassa huhtikuussa ollut artikkeli oli ensimmäinen Ugandaa koskeva artikkeli Neuvostoliitossa vuosiin. Jo maaliskuussa joitain lyhyitä uutisia taisteluista maassa oli kerrottu, mutta nyt julkaistu artikkeli kertoi ensimmäistä kertaa maan kansalaisille Aminin kahdeksan vuoden hallinnon aikana tapahtuneista asioista. Sen sijaan Aminia itseään artikkeli oli käsitellyt suurlähettilään mukaan silkkihansikkain. Uutta hallintoa ei myöskään Neuvostoliitto ollut tunnustanut, vaan oli jäänyt varovaisen tarkastelevalle kannalle.³³³

Aminin vallan luhistuttua ja hänen lapsineen paettua maasta vuosien 1979 ja 1980 aikana ehti toimimaan lyhyen aikaa Lulen lisäksi kaksi muuta valtiojohtajaa. Ugandassa jatkunut poliittinen painetila sai Yusuf Lulen eroamaan presidentinvirasta vain vajaan kahden kuukauden jälkeen. Eron takana oli ollut kritiikki Lulen ministerivaihdoksissa ja vapautusliikkeiden päätyminen kahden päälinjan taakse. Toinen oli tukenut Oboten ja toinen kuninkaan paluuta valtaan. Välittömästi Lulen eron jälkeen 20. kesäkuuta hänen tilalleen

³³¹ Moskovasta Helsinkiin 6.7.1979. 12L Uganda, UMA.

³³² Moskovasta Helsinkiin 11.7.1979. 12L Uganda, UMA; Moskovasta Helsinkiin 18.7.1979. 12L Uganda, UMA.

³³³ Moskovasta Helsinkiin 4.5.1979. 100 Uganda, UMA.

nimitettiin Godfrey Binaiisa, jolta valta otettiin pois vuoden 1980 kesällä. Tuolloin valtaan oli asettunut sotilaskomission kolmihenkinen kansan edustuslaitos (National Consultative Council, NCC). Nopeiden vallanvaihdosten takana oli kuumana käynyt valtakamppailu UNFL:n sisällä, joka oli sotilaskomission tulon myötä saatu hetkeksi pysäytettyä.³³⁴

Ugandan itsenäisyyden ajan ensimmäiset vaalit pidettiin lopulta joulukuussa 1980. Tuolloin Milton Oboten johtama puolue otti selkeän vaalivoiton ja vaalit voittaneen oikeudella nimitti hänet 15.12.1980 presidentiksi seuraavaksi viideksi vuodeksi. Oboten toinen valtakausi sai kestää lähes viisi vuotta, kunnes hänet syöstiin vallasta uudessa sotilasvallankaappauksessa heinäkuussa 1985, koska maan heimojen keskinäiset suhteet olivat pysyneet kireinä. Voi siis sanoa, että Uganda oli yli kahdenkymmenen vuoden ajan enemmän tai vähemmän koko ajan jonkin kriisin keskellä. Toisaalta voidaan myös todeta, ettei – jälleen yleiseen afrikkalaiseen tapaan – Ugandassa tuntunut olevan juurikaan tarjolla vaihtoehtoja, koska Obote oli voinut palata takaisin valtaan, vaikkei hänen edellisenkään kautensa ollut loisteliias. Ugandassa, kuten muuallakaan Afrikassa, ei yksinkertaisesti ollut juurikaan korkeasti koulutettuja vaihtoehtoja, joiden joukosta uusi valtionjohtaja olisi valittu. Siksi Obote pääsi niin kivuttomasti palaamaan takaisin presidentiksi. Tilanteen uudelleen rauhoituttua tammikuussa 1986 presidentiksi nousi Yoweri Museveni, joka on pitänyt maan johtajan paikkaan hallussaan siitä lähtien. Hän on edeltäjistään poiketen useita kertoja valittu vaaleilla uudelleen presidentiksi, joten maan poliittisen toimintaympäristön voi sanoa muuttuneen monin osin. Maan sisäiset etniset jännitteet ovat lieventyneet ja taloudellinen tilanne saatu vakiintumaan.³³⁵ Samalla kuitenkin Ugandan valtiollinen vakaantumisen ei itsessään ole tarkoittanut, että kaikki maassa olisi ollut tämän jälkeen hyvin. On jopa sanottu, että osa maan heimoista oli kokenut surmien takia niin suuren kadon nuorissa miehissä, ettei osalla heimon naisista ole ollut minkäänlaista sosiaalista sidosryhmää³³⁶. Lisäksi keskimäärin jokaisesta perheestä arvioitiin kuolleen Aminin aikana yhden ihmisen, kun kuolleiden arvioitu kokonaismäärä liikkui 50 000 ja 300 000

³³⁴ Wooding–Barnett 1980, 174,188–90; Sathyamurthy 1986, 58,404,660–8,699,704,706; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 19; Nairobista Helsinkiin 21.6.1979. 100 Uganda, UMA; Nairobista Helsinkiin 26.7.1979. 100 Uganda, UMA; Nairobista Helsinkiin 19.5.1980. 100 Uganda, UMA; Wiseman 1991, 31,121–2; Clapham 1996, 213; Maxon 1986, 260–1; Gilley 2009, 100. Lähteestä riippuen Godfrey tai Geoffrey Binaiisa.

³³⁵ Nairobista Helsinkiin 15.12.1980. 100 Uganda, UMA; Nairobista Helsinkiin 30.12.1980. 100 Uganda, UMA; Bigsten–Kayizzi–Mugerwa 2001, 21–3; Sathyamurthy 1986, 58,658,662–80,702–12;714–30,740–4; Gilley 2009, 45,94–6,100–39; Bayart 2009, 152–3,155–7; Wiseman 1991, 132–3,173; Clapham 1996, 123,179–81,204–5,208–9,213,248–9; de Waal 2003, 122; Maxon 1986, 261–2.

³³⁶ Kyemba 1977, 28; ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

välillä³³⁷. Toisaalta Aminin kausi todellakin dekolonisoï Ugandan ja poisti maasta suuren osan ulkomaalaisvaikutteista. Näiltä osin Aminin afrikanisoimistavoitteet täyttyivät hyvin. Samalla valta keskittyi tehokkaasti maan keskushallinnolle. Muutos maan sisällä tapahtui, vaikkei Aminin sotilashallinto jäänytkään valtaan.³³⁸ Samoin kapitalistinen talouskäsitys jäi Aminin kauden myötä voitolle³³⁹.

Vaalien järjestäminen ei ennen 1990-lukua ollut monessakaan Afrikan maassa mitenkään tavallista. Luonnollisesti pienestä mahdollisten kyvykkäiden ehdokkaiden joukosta ei olisi edes tarvinnut pitää vaaleja.³⁴⁰ Myös edes muodollisen monipuoluejärjestelmän olemassaolo oli harvinaista. Tällaisessa tilanteessa oltiin Ugandassakin itsenäistymisen ja Musevenin valtaannousun välisenä aikana vain muutamia lyhyitä kertoja.³⁴¹ Uganda siirtyi demokratiaan sen kolmannessa aallossa. Vuodesta 1972 alkaen vuoteen 2005 mennessä 64 valtiota on nimittäin Gilleyn mukaan siirtynyt autoritarismista demokratiaan. Kriisi valtion johdossa ja kansan osallistaminen päätöksentekoon toivat myös Ugandan demokratioiden joukkoon.³⁴² Samanlainen tilanne oli myös muualla Afrikassa. Jo 1980-luvulla ja viimeistään 1990-luvulla monet muutkin maat tekivät käännöksen kohti demokratiaa ja Aminin kaltaiset hallitsijat, Bayartin mukaan ”afrikkalaiset despootit”, poistuiivat vallasta. Näin kävi muun muassa myös Julius Nyererelle ilman Aminin kaltaista dra matiikkaa. Samoin vaalien käyminen ja vaaleilla valitut poliitikot alkoivat käytäntönä lisääntyä.³⁴³ Poliittisesti merkittävien henkilöiden roolia maan historiassa ei voi minkään maan osalta ohittaa, mutta kylmän sodan Afrikan vasta itsenäistyneissä valtioissa sen johtajalla oli äärimmäisen merkittävä rooli. Afrikassa asia korostui, koska siirtomaavallalta jäänyt hallintorakenne palveli hyvin yksinvaltiasta.³⁴⁴ Eikä Amin loppujen lopuksi pysynyt edes kiinnittymään valtaansa kahden hänen kanssaan kiistelleen naapurimaan johtajan tavoin. Kenian Jomo Kenyatta ja Tansanian Julius Nyerere nimittäin pysyivät maansa johdossa huomattavasti kauemmin (Kenyatta 14 ja Nyerere 21 vuotta) ja nauttivat samalla tavoin yksinvaltaista asemaa, vaikkakin ilman vastaavia kauheuksia. Tansania sai

³³⁷ Sathyamurthy 1986, 738; Gilley 2009, 99.

³³⁸ Gutteridge 1975, 6,23; Clapham 1996, 204–5,208–9. Usein poliittisia ja taloudellisia muutoksia aiheuttaneet poikkeavat aikakaudet valtioiden historiassa jättävät tavallisimmin merkittäviä muutoksia maahan. Vuoristo 1997, 230.

³³⁹ Sathyamurthy 1986, 637–8.

³⁴⁰ Bayart 2009, 166; Karugire 1980, 144.

³⁴¹ Gilley 2009, 122.

³⁴² Gilley 2009, 179–85.

³⁴³ Bayart 2009, xx–xxvi,8,166; Taylor–Williams 2004, 8.

³⁴⁴ Wiseman 1991, vii–ix.

jopa Nyereren johdossa Suomesta runsaasti kehitysapua, vaikka Junnilan mukaan se ei sitä yksinvaltaisen valtiomuodon takia olisikaan ansainnut³⁴⁵.

Tutkielman puitteissa viimeinen raportti, joka Suomeen lähetettiin konkreettisesti Idi Aminia koskien, saapui syyskuun 1979 lopulla Libyasta, vaikka sähkeessä mainittiin Aminin olevan jo ”painumassa historian unholaan, jonne hän ehkä monien mielestä kuuluukin”. Joka tapauksessa Suomen Libyassa sijainneeseen suurlähetystöön oli tullut tieto siitä, että Amin perheineen asui Libyassa. Amin oli maassa ”non-person”, sillä hän ei esiintynyt julkisuudessa eikä julkisessa keskustelussa, vaikka Ugandassa tapahtuneet kauheudet hänen valtakaudeltaan olivat saaneet palstatilaa Libyassa.³⁴⁶ Myöhemmässä vaiheessa elämäänsä Amin asettui perheineen asumaan Saudi-Arabiaan. Vielä vuonna 1989 hän käväisi Ugandan naapurimaassa Zairessa ja ilmoitti palaavansa johtamaan Ugandaa, mutta hänet palautettiin hyvin pian takaisin Saudi-Arabiaan, jossa kuoli vuonna 2003.³⁴⁷

Yksi teoria, jolla Idi Aminin Ugandaa voisi analysoida, esiintyy Claphamin teoksessa. Siinä hän kuvaa William Renon ideaa varjovaltiosta (”shadow state”). Perimmäinen idea on, että yksinvaltaisessa johdossa oleva valtio rakentuu muodollisesti saavutetulle itsenäisyydelle, mutta todellisuudessa kaikki valtion mekanismit niin hallinnossa kuin taloudessakin ovat maan johtajan käsissä. Tällöin Amin pystyi hankkimaan suuria ulkomaisia tukijoita omalla päätöksellään korostaa islamin asemaa Ugandassa. Todellista oman käden oikeutta! Vallassa olevat yksilöt pystyivät myös parhaiten hyötymään tarjolla olevista resursseista. Tämä mahdollisti valtionlaajuisen korruption käytön vallan keinona. Lisäksi yksinvaltiaalla oli läheinen kaaderi, jolle omaisuutta jaettiin, mutta se joukko pystyttiin helposti myös vaihtamaan. Kykeneviä kansalaisia siis pystyttiin sitouttamaan johtajan palvelukseen palkinnon ja uhan keinoin. Erityisesti armeija hierarkkisine rakenteineen oli täydellinen keino tämän järjestelmän ylläpitämiseksi. Tuolloin Ugandan armeija oli ennemminkin Aminin armeija. Ajatusketjua ei kauaakaan tarvitse jatkaa, jotta itse valtion

³⁴⁵ Junnila 1988, 101–2.

³⁴⁶ Tripolista Helsinkiin 26.9.1979. 100 Uganda, UMA; Wiseman 1991, 15.

³⁴⁷ Wiseman 1991, 15; Montefiore 2008, 283; Söderman 1993, 102–4.

käsite alkaa hämärtyä. Näin ollen afrikkalaisen valtion suurin uhka ja yltiöpäinen kontrolli tulivatkin sen itsensä sisältä.³⁴⁸ Ällistyttävä on nopeus, jolla Amin kykeni muuttamaan Ugandan mieleisekseen³⁴⁹.

Edellä käsitellyn varjovaltion ongelmat esiintyvät myös muualla. Gilley nostaa esille tutkimuksessaan, jossa analysoi 72 eri maailman maan vallanoikeutusta, että suurimmat kansan valtionoikeustajun oikeutukseen vaikuttavat tekijät ovat juurikin valtiontalouden kunto, ihmisten tulotaso/hyvinvointi, keskushallinnon laatu sekä demokraattisten/autoritaaristen asenteiden määrä. Nämä olivat juuri kaikki sellaisia asioita, jotka Aminin johtamassa Ugandassa olivat pielessä.³⁵⁰ Toki Ugandan valtio itsessään oli olemassa koko ajan ja sillä oli runsaasti ulkopoliittisia suhteita, mutta se toimi lähinnä Aminin omana temmellyskenttänä, jossa juuri kellään muulla ei ollut sananvaltaa. Myös mitä pidemmälle Aminin valta eteni, sitä useampi maa alkoi karsastaa sitä ihmisoikeusloukkauksien ja Aminin esittämien syytösten lisääntyessä³⁵¹. Valtiovalta ja valtion valta olivat sama asia kuin Amin. Tällaisessa tilanteessa myös suomalaisten suurlähettiläiden on ollut vaikeaa esittää Ugandan asioita valtion toimina eikä vain Aminin itsensä tekoina. Toki jokainen valtio saa ominaisuuksia ja toimintamekanismeja johtajiltaan, mutta Ugandan tilanteessa ei voitane enää puhua itsenäisen valtion toiminnasta.³⁵²

Uganda olikin Sathyamurthyn mukaan tuona aikana maanosassaan *sui generis* – aivan oma tapauksensa. Hän myöntää teoksessaan, että järjestelmällisen kokonaiskuvan luominen Aminin ajan politiikasta on äärimmäisen hankalaa, ellei mahdotonta. Kategorisesti

³⁴⁸ Clapham 1996, 249–55, 268–9, 274.

³⁴⁹ ”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”, 6.3.2017.

³⁵⁰ Gilley 2009, 41, 49, 209–10, 221. Voidaan myös pohtia, olisiko Aminia voinut saattaa tuomiolle tekemisistään rikoksista, jos hänet olisi saatu kiinni. Lähtökohtaisesti kirjallisia käskyjä olisi ollut vaikea näyttää toteen, koska Amin oli tunnetusti luku- ja kirjoitustaidoton. Suulliset ohjeet olisi ollut helppo kieltää jälkikäteen. Myöskään luotettavia todistajanlausuntoja olisi ollut vaikea saada, koska Aminin vallan loputtua ja ”vanhan vallan” palattua oli Ugandan eri heimojen ja vähemmistöjen asema käänntynyt taas pääläelleen. Tällaisessa tilanteessa olisi ollut hyvin mahdollista, että Oboten kannattajat olisivat keksineet mitä tahansa saattaakseen Aminin mahdollisimman huonoon valoon. Voidaan myös ajatella, että Aminin alaisuudessa toimineet olisivat samoin mustamaalanneet Aminia, mutta siitä syystä, että olisivat itse kyenneet ohittamaan suurimman osan syytöksistä toimiessaan vain ”käskyjen mukaan”. Suomen suurlähettiläät raportoivat Aminin vallan kauheuksista, mutta eivät halunneet ”etsiä” muita syyllisiä hänen lisäkseen.

³⁵¹ Clapham 1996, 188–9.

³⁵² Tilannetta kuvaamaan sopii myös Tansanian presidentti Nyereren lause hänen puheestaan vuodelta 1968, jossa hän oli todennut, ettei johtajuus voi korvata demokratiaa, vaan sen täytyy olla osa sitä. Nyerere 1972, 62. ”Leadership cannot replace democracy; it must be part of democracy.”

Aminin valtakausi voidaan ehkä parhaiten sovittaa henkilökulttiin perustuneeksi sotilasvaltioksi. Ainakin armeijan merkitys tuona aikakautena oli merkittävä ja sekoittui Aminin vallan edetessä yhä enemmän poliittiseen päätöksentekoon.³⁵³ Oli lisäksi poikkeuksellista, että maanpakoon ajettu valtiojohtaja kykeni lähes kymmenen vuoden tauon jälkeen nousemaan suoraan takaisin omalle paikalleen. Ei siis ihme, että myös Suomen suurlähettiläillä oli toisinaan vaikeuksia ymmärtää Ugandan tapahtumia. Tämä voi olla myös syynä sille, että alkuperäisaineistosta on huomattavissa, että selvästi ideologiaan viittaavat käsitteet ja huomiot vähenivät selkeästi Oboten vaihduttua Aminiin.

On mahdotonta tietää, oliko Uganda Aminin kaudella siellä olleille suurlähettiläille maa, johon todella haluttiin päästä. Jokainen 1970-luvulla Ugandassa toiminut lähettiläs oli nimittäin jo ennestään toiminut toisaalla lähes samankaltaisessa tehtävässä ja siten he olivat olleet kykeneväisiä esittämään toiveita siirtymävelvollisuutensa täyttämisen seuraavasta kohteesta. Pääsääntöisesti Suomen suurlähettiläiden toivomuksista selvästi enemmistö koski Pohjois-Amerikkaa ja Länsi-Eurooppaa ja näistä toivomuksista vain noin kolmannes pystyttiin toteuttamaan ja niistäkin osa vain osittain.³⁵⁴ On siis mahdollista, että jokainen Ugandaan sivuakkreditoitu suurlähettiläs oli hoitamassa tehtävänsä tahtomattaan. On lisäksi vaikea kuvitella kenenkään tahtoneen ensisijaisesti päätyä Keniaan tai Etiopiaan edustamaan Suomea. Afrikkaan päätyminen on voinut toisaalta olla lähettiläille positiivista vaihtelua. Vaikkakin Afrikassa oli omat riskinsä, pitkät toimikaudet samassa turvallisessa paikassa menettivät Pastisen mukaan jossain vaiheessa viehätysvoimansa. Lähettiläällä piti olla seikkailunhalua.³⁵⁵ Näin ollen suurlähettiläiden rutinoitumisen estämiseksi saattoi olla tervettä lähettää lähettiläät välillä eksoottisempiinkin paikkoihin.

³⁵³ Sathyamurthy 1986, 632–5.

³⁵⁴ Soikkanen 2008,172; Nuorteva–Raitio 1993, 225; Nuorteva–Raitio 1996, 94,237.

³⁵⁵ Pastinen 1996, 47,64.

5 Johtopäätökset

Tutkielmastani käy ilmi, että raporteja Ugandasta saapui vain silloin tällöin yleensä suurien tapahtumien yhteydessä koskien joko Ugandan ulko- tai sisäpolitiikkaa tai Suomen ja Ugandan välisiä suhteita. Pääosin kuitenkin kaikki vähänkin isommat tapahtumat Ugandassa tai maan toimintaan liittyen ilmoitettiin Suomeen. Idi Amin valtakauden alkupään tapahtumista itse vallankaappaus ja aasilaisten karkottaminen olivat suurimmat asiat. Loppupäässä taas keskiöön nousivat maan kiristynyt tilanne, jonka merkittävänä tekijänä oli maan anglikaanisen piispan murha ja huipentumana ulkopoliittinen jännite Tansanian kanssa sekä diplomaattisuhteiden välirikon uhka Suomeen. Kiista Tansanian kanssa johtikin sotaan, jonka seurauksena Amin syrjäytettiin valasta. Näiden kahden tapahtumarikkaan muutaman vuoden kestäneen ajanjakson välissä oli siis selvästi hiljaisempi jakso, jonka aikana oikeastaan vain sattunut lentokonekaappaus nosti Ugandan julkisuuteen. Tästä asiasta on kuitenkin poikkeuksellisen vähän arkistomateriaalia. Sen sijaan Neuvostoliiton ja Ugandan suhteista raportoitiin paljon enemmän. Voi pohtia, oliko syynä vain aikakauden yleinen hiljaisuus ja keskittyminen muualle, suurlähetystön sisäiset toimintaongelmat vai tietoinen ratkaisu olla raportoimatta Ugandasta, koska mitään järjestyttävää (tai vähintään tavallisuudesta poikkeavaa) ei koettu tapahtuvan. Sen sijaan Suomen ulkopoliittisen aseman takia Neuvostoliiton toimintaa oli tarvetta seurata ja se vaikutti myös Suomen pakolaispolitiikkaan. Jotain tarkastelemastani aikakaudesta kertoo ainakin se, ettei Suomen ja Ugandan välisissä suhteissa tapahtunut tuona aikana käytännössä juuri mitään, ainoastaan Ugandasta vastannut suurlähettiläs vaihtui. Myöskin raporttien tyyliksi vaihtui enemmänkin pitkän aikavälin kertovat ja kattavammat raportit kuin ajankohtaiset ja lyhyet ilmoitukset maan tapahtumista.

Pelkkä suurlähettilään vaihtuminen ei itsessään kuitenkaan selitä raporttien määrän radikaalia muutosta. Voisi jopa todeta tilanteen Ugandassa vakiintuneen niin, ettei kaikkea nähty enää aiheelliseksi raportoida välittömästi Suomeen. Erityisesti myöskään Ugandan puheenjohtajuus OAU:ssa 1970-luvun puolivälissä ei merkittävästi lisännyt raportointia, koska sen sisältö ei koskenut itse Ugandaa tai sen ulkopoliitiikkaa. Samoin OAU:n päätöksillä ei ollut suoranaisia vaikutuksia Suomeen.

Haasteena suurlähettiläiden kirjoittamissa raporteissa on ollut varmasti myös Ugandan ja Aminin persoonan pitäminen erillään. Vaikkakin Uganda oli käsittelemäni aikakauden aikana käytännössä aivan sama asia kuin Amin, ei olisi millään tavalla ollut suurlähettiläiden kannalta luontevaa esittää asiat niin yksinkertaiseksi. Siksi hyvin monesta raportista löytyy selkeät kohtansa, joissa analysoidaan Aminia ja osat, joiden tarkoitus on todellakin ollut selittää Ugandan tilannetta yleisemmin. Aminin henkilö ja hänen ympärillään velloneet toinen toistaan villimmät huhut ovat olleet varmasti vaikea ohittaa. Siinä kuitenkin käsittelemäni henkilöt olivat onnistuneet äärimmäisen hyvin. Tämänkin syyn takia maan taloudelliset olot on toistuvasti nostettu raporteissa esille. Sen lisäksi, että maasta on tahdottu raportoida muutakin kuin vain Aminin tekemisiä, on talous ollut se osa-alue, joka ulkoasiainministeriössä on nähtävästi kiinnostanut. Jos ei Uganda itsessään ole kiinnostanut, sen taloudellinen tilanne on ollut yksi kartoitettavista uusien kauppasuuntien ja vientimaiden löytämiseksi. Tähän suuntaan Aminin aikana maiden keskinäisiä suhteita ei vain voinut kehittää.

Kaikki suurlähettiläät raportoivat Ugandasta pääsääntöisesti hyvin faktapohjaisesti. Millegään villoille arvauksille raporteissa ei annettu tilaa ja ennusteet tulevastakin olivat useimmissa tapauksissa pohjautuneet muiden maiden diplomaattien tai paikallisten kanssa käytyihin keskusteluihin ja arvioihin. Ennustukset lisäksi otettiin tavallisesti hyvin varman päälle, vaikka välillä ennuste menikin pieleen. Näin kävi esimerkiksi juuri ennen Aminin syrjäyttämistä. Arkistot kertovat silti suurlähettiläiden taidosta pysyä asiassa korkealentoisten tulevaisuudennäkymien kehittämisen sijaan. Tilannetta selventääkseen Suomeen raportoineet suurlähettiläät lisäksi useimmiten nostivat esille myös taustalla vaikuttaneita tilannetta selittäneitä tekijöitä Ugandasta, kuten valtion demografiaa, historiallisia tapahtumia tai jopa yleistyksiä afrikkalaisesta tavasta toimia. Tällainen taustoitaminen ja asioiden toistaminen oli sinänsä loogista, koska Suomessa maasta ei juurikaan tiedetty ja raportit lukeneen ulkoasiainministeriön edustajan ei millään ole voitu olettaa tunteneen koko itäisen Afrikan maiden tilannetta. Toisaalta analyysyjä kuitenkin tehtiin. Se itsessään kertoo jotain suurlähettiläiden uskalluksesta ja ymmärryksestä Ugandan suhteen. Suurlähettiläät todellakin olivat suomalaisista ne, jotka tiesivät Ugandasta kaikista eniten ja siksi saivat myös suhteellisen vapaasti hoitaa tehtävänsä alueella.

Voidaan myös todeta raportoinnin Ugandasta muuttuneen jonkin verran kriittisempään sävyyn Aminin valtakauden edetessä. Enää myöskään ymmärrys uutta valtionjohtajaa kohtaan ei selittänyt Ugandan sekavaa tilannetta, päinvastoin. Maan sisäisiä ongelmia ei suinkaan missään vaiheessa jätetty nostamatta esille, mutta Aminin valtakauden edetessä asioiden esittämistapa ja ehkä jopa suoranainen syyttely nousi esille. Enää taustalla eivät velloneet pelkästään heimojen väliset erot ja afrikkalainen tapa johtaa valtiota, vaan syynä nähtiin yhä useammin suoraan Aminin oma toiminta. Samalla syytökset ulkoisista teki- jöistä monelta osin ohitettiin epäuskottavina. Varsinkin maan talouden jyrkkä laskukausi oli alusta alkaen suurlähettiläiden raporteissa suurelta osin Aminin itsensä aiheuttama. Suoranainen kritiikki ja kiristynvä tilanne alkoivat myös vaikuttaa Suomen ja Ugandan suhteisiin, kuten viimeisessä käsittelyluvussa huomataan. Taustalla vaikuttivat kuitenkin enemmän kansainvälisen ilmapiirin kiristymisen Aminin suhteen ja äärimmäisyyksiin menneet tapahtumat Ugandassa. Suomi oli ajautumassa kylmän sodan aikakauden poli- tiikassaan poikkeukselliseen tilanteeseen, jossa sen diplomaattiset suhteet olivat lähellä katketa Ugandaan. Tällöin kansainvälinen yhteisökin olisi saattanut ryhtyä joihinkin toi- miin Aminin hirmuvallan lopettamiseksi. Aminin valtakausi kuitenkin ehti loppua ennen tätä.

Pohjoismaiden asema Suomen Uganda-suhteille näyttää olleen, eritoten mitä pidemmälle Aminin valtakausi eteni, keskeisessä roolissa. Vuosien 1971–1979 ajalta löytyi runsas määrä viittauksia muiden Pohjoismaiden näkökantoihin, yhteisiä päätöksiä toimintalin- joista Ugandan tapahtumia koskien ja sopimuksia siitä, että kaikki Pohjoismaat esiintyvät joko yhdessä tai erikseen saman kannan takana – oli sitten kyseessä julkitulo YK:ssa tai Ugandan itsenäisyysjuhliin osallistuminen. Lisäksi Suomen suurlähettiläät käyttivät pal- jon hyväkseen Pohjoismaiden hyviä suhteita ja pyrkimystä esiintyä yhtenä rintamana ul- kopoliittisissa asioissa. Siksi useat raportit ja selonteot kopioitiin liitteiksi myös Suomeen lähetettäväksi. Oli myös taloudellisesti ja resurssien kannalta yleisemminkin käytännöl- listä hyödyntää monessa kohtaa muiden maiden raporteja ja selvityksiä Ugandasta sekä samalla parantaa yhteistoimintaa Pohjoismaiden kesken. Näin Suomen suurlähettiläiden oli mahdollista vähemmällä vaivalla hyödyttää Suomen ulkopoliittikkaa monella eri sa- ralla. Lisäksi pohjoismainen yhteistyö oli helpointa toteuttaa juuri asioissa, joiden paino- arvo ja merkitys Suomen ulkopoliitikalle oli loppujen lopuksi suhteellisen pieni. Tällöin mahdollinen epäonnistuminen keskinäisessä toiminnassa ei olisi merkinnyt aivan yhtä

dramaattista muutosta tai eripuraa Pohjoismaiden keskinäisissä suhteissa. Täten Afrikka toimi myös hyvänä kokeilukenttänä keskinäiselle toiminnalle muiden maiden kanssa.

On tärkeää huomata, että Ugandaa käsitelleessä suurlähettiläskunnassa oli raporttien kautta välittyvän kuvan mukaan hyvin ammattitaitoista väkeä, vaikkei Addis Abeban tai Nairobun suurlähetystö millään muotoa ole voinut olla yksi halutuimmista sijoituspaikoista. Kaikkien Afrikan maiden helposti päätyessä samaan sisäisesti ristiriitaisten, mutta keskenään suhteellisen rauhallisten, pikkuvaltioiden kaatoluokkaan, ei Afrikka ole Suomen ulkopoliittikan osalta ole voinut olla se paikka, jonne maailmanpolitiikkaa tahdottiin päästä seuraamaan. Voisi jopa sanoa, ettei siellä tapahtunut mitään kansainvälisesti merkittävää ja koko maanosaa oli näin kansainvälisen politiikan sivustassa. Siten on ymmärrettävää, että Uganda ei ollut Suomelle kovinkaan tärkeä maa, sen paremmin poliittisena liittolaisena kuin kaupan osapuolenakaan, mutta sen tilannetta haluttiin silti tarkasti seurata mahdollisuuksiensa takia. Taustalla saattoivat vaikuttaa myös kehitysyhteistyötoimet Ugandan naapurimaassa Tansaniassa sekä Ugandassa olleet suomalaiset. Osin myös tästä syystä tutkielmassani käsitellyistä raporteista osa on tullut muilta kuin Ugandaan akkreditoituilta suurlähettiläiltä. Toisaalta voi olla, että Afrikkaan lähetettäviin suurlähettiläisiin tahdottiin panostaa sen takia, että heidän vastuullaan tuli olemaan hyvin suuri määrä maita henkilöä kohden. Tällaisessa tilanteessa ”huono” suurlähettiläs voisi jättää tuomatta esiin keskeisiä asioita hyvinkin suuresta maa-alueesta. Toiseksi Afrikan maiden kasvava kaupallinen potentiaali ja lisääntyvä merkitys esimerkiksi YK:n yleiskokouksessa eivät ole voineet jäädä Suomessa huomaamatta, vaikkei sitä selvästi esiin nostettukaan. Siksi tilanne Afrikassa ja maanosan maiden kannat eri asioihin on ollut tärkeä tietää, vaikka tärkeimmät yhteydet olivat edelleen kylmän sodan suurvalloissa ja Länsi-Euroopassa. Tällaisessa tilanteessa tärkeäksi ovat siis nousseet diplomaatit, jotka itse diplomatianteon sijasta ovat olleet taitavia kontaktien ylläpitämisessä ja taustatiedon etsimisessä, sillä siinä tähän raportointi suurelta osin Ugandasta oli Idi Aminin valtakauden aikana.

Syy laadukkaalle raportoinnille juurikin Ugandan osalta lienee olleen toissijaista, sillä Ugandaan akkreditoitu suurlähettiläs oli aina sijoitettuna muussa maassa ja hoiti sen maan asioita päätehtävänänsä. Nämä maat olivat taas Suomen ulkopoliittikassa sen verran tärkeämpiä ja muutenkin Afrikan maanosan kannalta merkittävimpiä, että niiden henkilöstöön haluttiin panostaa. Voisi siis jopa ajatella, että se, että Ugandan tilanne tunnettiin niin

hyvin, on tässä valossa ollut lähempänä sattumaa kuin valveutunutta tarvetta maan tilanteen seuraamiselle. Siksi myös ulkoasiainministeriö reagoi hyvin vähän suurlähettiläiden tietoihin Ugandasta. Ainoastaan maiden välisiin suhteisiin olennaisesti liittyneet asiat saivat ulkoasiainministeriön aktivoitumaan ja vastaamaan suurlähettiläälle.

Tutkimukseni lisäksi osoittaa, että vaikka Suomi oli monin tavoin etäinen maa Itä-Afrikan tapahtumille, Suomen Uganda-politiikkaan yritettiin vaikuttaa monin eri tavoin. Aminin hallinnon ja sen vastustajien lisäksi myös kansalaisjärjestöt ottivat yhteyttä Suomeen. Myös pakolaistilanne ugandalaisten osalta oli puhuttanut. Näyttää kuitenkin siltä, että Suomen kanta yhteydenottoihin oli vanha tuttu ”osaamme kyllä itsekin”, eikä siksi niillä tunnu olleen todellista vaikutusta. Toisaalta Suomea lähestyneitä henkilöitä myös tietoisesti hätisteltiin kauemmas. Tilanne olisi kuitenkin saattanut olla erilainen, jos pyyntö olisi tullut Suomeen nähden suuremmasta ja vaikutusvaltaisemmasta maasta.

Ei voi siis sanoa, että raportointi Ugandasta olisi pitänyt sisällään jotain aivan poikkeuksellista, mikä ei myöskään ollut tutkielman ennakko-olettamus. Painostettuine oppositiivineen ja enemmän tai vähemmän yksinvaltaisesti hallinneine johtajineen Uganda oli kuten muut Afrikan maat. Amin ja siten myös Ugandan poikkeus olikin se äärimmäisyys, mihin asti tilanne lopulta eteni. Uganda oli Aminin johdossa siis Afrikan yksinvaltaisesta toimintatavasta radikaali poikkeus juurikin sen takia, että siellä tilanne eteni muita maita huomattavasti jyrkempiin toimiin. Tämän tilanteen kehittyminen oli asia, jota suomalaiset suurlähettiläät pääsivät hyvin läheltä seuraamaan ja siten täydentämään ulkoasiainministeriön tietoja. Samalla kuitenkin vallitsevien olosuhteiden takia Suomen kauppasuhteet alueelle jäivät uupumaan, eikä muunlaiseenkaan syvempään yhteistyöhön tahdottu lähteä.

Suomalaisen ulkopolitiikan historiallista tarkastelua ei ole Afrikan osalta tehty tarpeeksi. Sen osoittavat jo pelkästään se, ettei aiheesta ole kirjoitettu teoksia eikä jo olemassa olevien ulkopoliittisten historiateosten sisältö Afrikan osalta ole kovinkaan merkittävä, saati kattava. Tämän takia Afrikka, niin kuin monet muutkin tutkimattomat kaukaisemmat maat ja maanosat, tarjoaa hedelmällisen ja kartoittamattoman tutkimuskohteen suomalaisille historian tutkijoille.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet:

Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki

Signum 5 Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattien edustus ulkomailla – C Raportit: 87 Kampala

Signum 5 Ulkoasiainministeriö ja Suomen diplomaattien edustus ulkomailla – G Lähetystöt (suurlähetystöt): 87 Kampala

Signum 12 Suomen ulkopoliittikka ja poliittiset suhteet muihin maihin – L Uganda

Signum 100 Erimaiden sisäiset olot – Uganda

Helsingin Sanomat

15.9.1972, 15.11.1972, 3.8.1975, 28.6.1976, 9.8.1976, 5.7.1977, 16.7.1977 ja 24.11.1978.

Aikalaiskirjallisuus:

Jakobson Max, *Tilinpäätös*. Otava, Keuruu 2003.

Kivengere Festo, *Rakkauden ase*in Idi Aminin maassa. Ristin voitto, Tikkurila 1978.

Kyemba Henry, *Idi Amin – Verinen valtias*. Tammi, Helsinki 1977.

Nyerere Julius K., *Freedom and Development. Uhuru ne Maendeleo. A Selection from Writings and Speeches 1968–1973*. Oxford University Press, London 1973.

Pastinen Ilkka, *Diiva ja diplomaatti. Neljä vuosikymmentä ulkoasiainhallintoa*. Otava, Keuruu 1996.

Stevenson William, *90 minuuttia Entebessä*. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo 1976.

Söderlund Åke, *Uganda – Afrikan himmeä helmi*. Ristin voitto, Helsinki 1993.

Tutkimuskirjallisuus:

Ambrose Tom, *Hirmuvaltiaita vai valtiomiehiä? Tyranniuden lyhyt historia*. Multikustannus, Hämeenlinna 2009.

Aunesluoma Juhana, *Vapaakaupan tiellä. Suomen kaupp- ja integraationpolitiikka maailmansodista EU-aikaan*. SKS, Hämeenlinna 2011.

Bayart Jean-François, *The State in Africa. The Politics of the Belly*. Polity Press, Cheshire 2009.

Bigsten Arne – Kayizzi-Mugerwa Steve, *In Uganda Emerging Economy? – A Report for the OECD Project “Emerging Africa”*. Nordiska Afrikaintitutet, Göteborg 2001.

Chime Chimelu, *Integration and Politics Among African States. Limitations and Horizons of Midterm Theorizing*. The Scandinavian Institute of African Studies, Kööpenhamina 1977.

Clapham Christopher, *Africa and the International System. Politics of State Survival*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Davidson Basil, *Let Freedom Come. Africa in Modern History*. The Atlantic Monthly Press, Boston 1978.

Ekman Sten, *Pohjolan salainen liitto. Ruotsi ja Suomi kylmässä sodassa*. Docendo, Jyväskylä 2018.

Eskola Seikko, *Historian kuolema ja kulttuurien taistelu. Kirjoituksia historiasta ja nykyajasta*. Kleio, Helsinki 2008.

Forsberg Tuomas – Vaahtoranta Tapani (toim.), *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Gaudeamus, Tampere 1993.

Gilley Bruce, *The Right to Rule. How States Win and Lose Legitimacy*. Columbia University Press, New York 2009.

Gutteridge W. F., *Military Regimes in Africa*. Methuen & Co Ltd., Suffolk 1975.

Hakovirta Harto – Väyrynen Raimo (toim.), *Suomen ulkopoliittikka*. Oy Gaudeamus Ab, Jyväskylä 1975.

Hakovirta Harto, *Suomen hahmottuva Globaalipolitiikka*. Artikkeliteoksessa *Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Toim. Forsberg Tuomas ja Vaahtoranta Tapani. Gaudeamus, Tampere 1993.

Jussila Osmo – Hentilä Seppo – Nevakivi Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY, Helsinki 2009.

Karugire Samwiri Rubaraza, *A Political History of Uganda*. Heinemann Educational Books, Nairobi 1980.

Koskela Mikko – Lahe Jukka – Ridanpää Janne, *Maailmanympärimatka Helsingissä. Suurlähetystöt ja niiden historia*. Kustantaja Laaksonen, Keuruu 2016.

Kuisma Markku, *Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa*. WSOY, Porvoo 1997.

Leitzinger Antero, *Mansikkamaan vartijat. Muistelmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä*. Maahanmuuttovirasto, Tampere 2010.

Maitland-Jones J. F., *Politics in Ex-British Africa*. Weinfeld and Nicholson, Birkenhead 1973.

Maxon Robert M., *East Africa. An Introductory History*. West Virginia University Press, Nairobi 1986.

Möttölä Kari, *Puolueettomuudesta sitoutumiseen. Turvallisuuspoliittisen perusratkaisun muutos kylmästä sodasta Euroopan murrokseen*. Artikkeliteoksessa *Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan. Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen*. Toim. Forsberg Tuomas ja Vaahtoranta Tapani. Gaudeamus, Tampere 1993.

Porvali Harri – Ruotsi Jorma – Laaksonen Kalle – Vuorela Ulla, *Evaluation of the Development Cooperation between The United Republic of Tanzania and Finland*. Ulkoministeriö, Rovaniemi 1995.

Sathyamurthy T. V., *The Political Development of Uganda: 1900–1986*. Gover, Aldershot 1986.

Seppälä Antti, *Muukalainen ja virkavalta. Ulkomaalaishallinto Suomessa vuosina 1973–2003*. Työministeriö, Helsinki 2004.

Soikkanen Timo, *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella II. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–1981*. Otava, Helsinki 2008.

Suomi Juhani, *Ulkopolitiikka ja ulkoasiainhallinto. Kolikon kaksi puolta*. Ulkoasiainministeriö, Jyväskylä 2001.

Suomi Juhani, *Raportointi – Diplomaatin ongelmallinen velvollisuus. Katsaus raportoinnin tehostamisyhteyksiin ennen Suomen liittymistä Euroopan unioniin*. Artikkeliteoksessa *Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhla-kirja*. Toim. Vares Vesa. Turun historiallinen yhdistys, Jyväskylä 2007.

Tarkka Jukka, *Karhun kainalossa. Suomen kylmä sota 1947–1990*. Otava, Keuruu 2012.

Taylor Ian – Williams Paul, *Africa in International Politics. External Involvement on the Continent*. Routledge, King's Lynn 2004.

Thomas Martin – Moore Bob – Butler L. J., *Crises of the Empire. Decolonization and Europe's Imperial States, 1918–1975*. Hodder Education, Kent 2008.

Visuri Pekka, *Suomi kylmässä sodassa*. Otava, Keuruu 2006.

Vuoristo Kai-Veikko, *Poliittinen maantiede. Etupiirien ja yhteistyön maailma*. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo 1997.

Väyrynen Paavo, *Suomen ulkopolitiikka. Kansallinen doktriini ja tulevaisuuden ihmiskuntapolitiikka*. WSOY, Juva 1989.

Wiseman John a., *Political Leaders in Black Africa. A Biographical Dictionary of the Major Politicians since Independence*. Edward Elgar, Aldershot 1991.

Wooding Dan – Barnett Ray, *Ugandan polttouhrit*. Karas-sana Oy, Saarijärvi 1980.

Muu kirjallisuus:

Alasuutari Pertti, *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino, Riika 2011.

de Waal Alex, *Unohdettujen sotien Afrikka*. Suomen rauhanpuolustajat, Keuruu 2003.

Junnila Tuure, *Etelä-Afrikka – Ihmisoikeudet – Suomen ulkopolitiikka*. Alea-Kirja, Jyväskylä 1988.

Kojo Pauli et al., *Mitä missä milloin 1977. Kansalaisen vuosikirja. 27. vuosikerta.* Otava, Keuruu 1976.

Lindfors Jukka – Salo Markku, *Jytinä Eestissä – Sleepy Sleepersien pitkä ja kivinen tie.* Johnny Kniga kustannus, Juva 2003.

Montefiore Simon Sebag, *Ihmishirviöt. Maailmanhistorian julmimmat ihmiset.* Gummerus, Thaimaa 2008.

Kiljunen Kimmo – Lehtonen Satu, *Mustavalkoinen Etelä Afrikka. Apartheid, Suomi ja kansainvälinen eristäminen.* Kirjayhtymä, Hämeenlinna 1990.

Nuorteva Jussi – Raitio Tuire, *Ulkoasiainhallinnon matrikkeli. 1918–1993 1.* Ulkoasiainministeriö, Mikkeli 1993.

Nuorteva Jussi – Raitio Tuire, *Ulkoasiainhallinnon matrikkeli. 1918–1993 2.* Ulkoasiainministeriö, Mikkeli 1996.

Ulkomaanedustuksen käsikirja. Ulkoasiainministeriö, Helsinki 1962.

Artikkelit kansainvälisissä kausijulkaisuissa:

Decker Alicia, *Idi Amin's Dirty War: Subversion, Sabotage, and the Battle to Keep Uganda Clean, 1971–1979.* Artikkelijulkaisussa *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 43, No. 3, 2010, Boston University African Studies Center.

Kiyimba Abasi, *The Ghost of Idi Amin in Ugandan Literature.* Artikkelijulkaisussa *Research in African Literatures*, Vol. 29, No. 1, Spring 1998, Indiana University Press.

Lofchie Michael F., *The Uganda Coup-Class Action by the Military.* Artikkelijulkaisussa *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 10, No. 1, May 1972, Cambridge University Press.

Mazrui Ali A., *Between Development and Decay: Anarchy, Tyranny and Progress under Idi Amin.* Artikkelijulkaisussa *Third World Quarterly*, Vol. 2, No. 1, Jan. 1980, Taylor & Francis, Ltd.

Nyeko Balam, *Exile Politics and Resistance to Dictatorship: The Ugandan Anti-Amin Organizations in Zambia, 1972–79.* Artikkelijulkaisussa *African Affairs*, Vol. 96, No. 382, Jan. 1997, Oxford University Press.

Short Philip, *Amin's Uganda*. Artikkelijulkaisussa *Transition*, No. 40, Dec. 1971, Indiana University Press.

Opinnäytteet:

Halinen Sanna, *Namibian kysymys ja Suomi 1966–1974*. Poliittisen historian pro gradu -työ, TY 1988.

Hämäläinen Elina, *Suomen ulkopoliittikka ja Namibian itsenäistymisprosessi 1988–1990*. Poliittisen historian pro gradu -työ, TY 2018.

Jalonen Riikka, *Rotusorto on syntiä! Suomen evankelis-luterilaisen kirkon apartheidin vastaiset kannanotot ja toiminta vuosina 1970–1994*. Poliittisen historian pro gradu -työ, TY 2002.

Virri Saramaria, *Moraali kaupan? Suomen ulkoasiainhallinnon suhtautuminen Etelä-Afrikan vastaisiin kauppapakotteisiin vuosina 1985–1991*. Poliittisen historian pro gradu -työ, TY 2016.

Sähköiset lähteet:

”12 diktaattoria – Big Daddy Idi Amin”. Yle Puheen kuunnelma 6.3.2017. <https://areena.yle.fi/1-4029233> [sivu luettu 13.9.2018]

”Idi Amin, eläinten ja kalojenkin herra”. Yle Elävä Arkisto 1.12.2010. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/12/01/idi-amin-elainten-ja-kalojenkin-herra> [sivu luettu 10.9.2018]

”Åke Söderlund, Itä-Afrikan kulkuri”. Yle Elävä Arkisto 6.8.2013. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2013/08/06/ake-soderlund-ita-afrikan-kulkuri> [sivu luettu 10.9.2018]

Muut lähteet:

Sleepy Sleepers, *Takaisin Karjalaan*. Suomi, Oy EMI Finland Ab, 2001.

Frederik, *Äijäenergiaa*. Suomi, Reetu Records Oy, 2007.

Valtiopäivät 1977, asiakirjat F 2, kirjalliset kysymykset 201–431.

LIITTEET

LIITE 1. Sleepy Sleepersien kappaleen *Idi Amin* sanat

Sleepy Sleepers, *Takaisin Karjalaan*. Suomi, EMI Finland Ab, 2001.

Jossain Afrikan itäosissa.

Missä mutakuonot rypevät majoissaan.

Siellä asuu mies hauska nimeltään.

Joka Karjalassakin tiedetään.

Kaikkihan me hänet tunnetaan.

Kaikkihan me hänestä pidetään.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, Idi is best.

Alussa lupas meille mukavaa.

Jätskiä sekä hunajaa.

Kunnes alko kavereita teurastaa

Ja sanoi "Ou jee tää on mukavaa"

Kaikkihan me hänet tunnetaan.

Kaikkihan me hänestä pidetään.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, Idi is best.

Idiä vituttaa hauskaa pitää.

Kunnon käynyt kuppa aivoissa itää.

Tykkää silti siitä, kansa Ugandan.

Tehneet ne on Idistä legendan

Kaikkihan me hänet tunnetaan.

Kaikkihan me hänestä pidetään.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, okei Idi Amin. Okei.

Okei, Idi is best.

Nyt on loppu banaanit ja lakritsat. (x 6)